

ILLYÉS GYULA

LÉLEK ÉS KENYÉR

KOZMUTZA FLÓRA

ÉRTELMESSÉGI- ÉS ÖSZTÖN-VIZSGALATAIVAL

N Y U G A T

Ez a könyv három részre oszlik. Az első a tájékozódás, az ereszkedő keringés a tárgy felé, a bemutatás egy kicsit bemutatkozás. A személyes ismerkedés, személyes részletekkel: író fogott a vállalkozásba. A második rész a közvetlen lélektani megfigyelés; a harmadik a tudományos módszerekkel végzett vizsgálás és annak eredménye. Ez a legtárgyilagósb; ez már nem az én munkám.

Emlékeztetőül: a trianoni ország lakosságának 51.8 százaléka földműves, pontosan 4,499.393 lélek. Ebből a gazdasági cseléd 599.622, a mezőgazdasági munkás 955.621, vagyis összesen 1,555.243 lélek. A mezőgazdasági népesség 34 százaléka tehát teljesen földnélküli. De hozzájuk lehet számítani az egy holdon aluli birtokkal vagy bérlettel rendelkező 271.767 léleknyi napszámost és a 27.700 kubikost is. Könyvünk róluk és értük szól; nekik ajánljuk.

I. RÉSZ

VIZSGA

A falukutató szó nem helyes, mert falukutató az aki falu után kutat, az pedig felesleges, mert a falvak megvannak, nem vesztek el. A szótól nemcsak azért idegenkedem, mert magyartalan: nyilván a házkutatósból léptették elő. A helyes kifejezés a faluvizsgálat, ez legalább az orvos munkájára emlékeztet. Megint falvat vizsgálók.

Szorongva nézek elébe, érzem, hogy a dolog megint úgy fog fordulni, mint eddig még mindig: a falu vizsgáztat majd engem, emberségből, hűségből, bátorságból; és magyarságból, amit én az előbbieket gyűjtő fogalmaként értelmezek. Aztán írniudásból, mert a kérdésekre, sajnos, csak tollal lesz módomban válaszolni, bár el tudnék képzelni más eszközt is. Ügy szorongok, mint a vizsgák előtt; nehéz helyzetben vagyok, bár készültem.

A kétoldalt sorakozó apró házakat fürkészem, egy ideig egyhelyben állok, konokan, akár azon a másik területen, a szellemi magatartásán. Van értelme még ennek a magatartásnak, ennek a munkának? Van szükség rá? Tíz évvel ezelőtt ugyanezt kérdeztem. Nemcsak én, egy egész írói gárda. Aztán kéretlenül mégis munkába kezdtünk s kiderült valami.

A munka értékéről épp azért tudok tárgyilagosan beszélni, mert magam is részt vettem benne: a szorongató önbírálatot társaim munkájára is kiterjeszthetem.

Az utca elején állok, a ködtől nyálkás falusi járdán, karnyújtásnyira könyvem tárgyától. Mozdulnom sem kell, művem hősei máris közelednek: a legközelebbi

ház kiskapuja kicsapódik, egy kisfiú és kislány lép ki rajta s rögtön felém szalad, mezétláb, bokáig csatogva a hideg őszi sárban. Kérdezzem meg tőlük, van-e cipőjük és esőköpenyük és őszikabátjuk és télikabátjuk és kesztyűjük és kucsmájuk? Foglaltam jegyzékbe egyheti éttrendjüket? Kérdezés nélkül írhatnám, hogy krumpli, krumpli, krumpli, meg nincs, nincs, nincs, nincs. A kérdés is, az írás is felesleges. Ezt nemcsak én tudom, de azt hiszem, nem akadnék olyan olvasóra sem, aki ne tudná, ezt már az egész ország tudja; tudják még az «illetékesek» is. S ez mindenkit bánt. Tehát a lelkiismeretet sem kell már indítani. Mindez a munka felesleges. Feladat akkor lesz felesleges, ha már mások elvégezték. Lehet beszélni a faluvizsgálókról s főleg a módról, ahogy a közvélemény fogadta őket, de hogy ezt a munkát ők végezték el, arról a beszéd is felesleges. Elég alapos munkát végeztek.

Mégis felteszek egy kérdést, mintegy ellenőrzésül

— Nem fázik a lábatok, gyerekek?

Majdnem belepírulok; a kérdést én már nem is feleslegesnek, hanem frivolnak érzem. A gyerekek lámemelik arcukat; szemük héja és orruk piros, száj-szélük kék. A kisfiú jobbtalpát bal lábfejére teszi és egyenletesen szétmázogatja rajta a sarat, így fejezi ki a tünődést, melyet tíz év múlva majd állsimogatással, húsz év múlva pedig fejkakarással fog kifejezni. Nem válaszol, csak mosolyog; megbocsátó udvariassággal.

A válasz is felesleges.

Nyelek egyet, mert utálok más magánügyeiben vágkálni. De azért még megkérdem.

— Csizmád nincs?

A kislány felel, büszkén; arca egy darab ragyogó hajnal:

— Neki nincs. Nekem van.

— Hol van?

— Ferin.

— S az hol?

Először olyasmi kezd világosulni, hogy a csizmát Feri, a gyerekek bátyja hordja, illetve hordhatná, ha akarná, de mégsem hordja. Miért nem? A kislány akadozni kezd. A kisfiú öregesen bölcs és elítélő pillantást vet rá. A kislány belegabalyodik, aztán belepirul, majd belesül a kérkedésbe. A csizma mondatonként törik, horpad, lukasodik, rövidesen cipővé kürtül, de annak is két év előttinek. Végül könnycsepp alakban fordul ki a verdeső pillák alá.

Így kezdődött hajdanában is a munka, felfedhetem a módszert.

Tulajdonképpen csak közvetítettünk, egy sóhajtást, egy félig elmormolt szót, egy legyintést. Ezek a szavak azonban egy nemzet mondandói voltak. Bejelentés és nekikészülődés nélkül a legnagyobb feladatba vágtunk, amire irodalom vállalkozhat. Azt a fajta közvetítést próbáltuk meg, amely egy nép szellemi rétegének erőpróbája arra, hogy van-e köze a néphez és a szellemhez. A próba nemcsak a hang próbája volt, hanem a szívé is. Voltak, akik írói eszközzel fogtak a feladathoz, mások a tudományéival. A sok felől jött hang szép egységbe fonódott. Azért, mert mindegyikben ott volt egy közös vonás. A nép vizsgálása közben társaim közül is ki-ki vizsgát tett a maga módján, ennek a vizsgának az eredménye volt hasonló: az állásfoglalás, így hasonló lett a cél is. A magyar szellemi életben régóta, tán Petőfiék óta nem volt ilyen kerek, egységes mozgalom; mert a vállalkozásból csakhamar mozgalom lett. Nyolc-tíz mély

fúrást végeztünk az ország különböző részén, nyolctíz könyvet írtunk. Ezek mintájára azonban az ország minden falváról lehetne egy-egy könyvet írni; nem ilyenre készülök.

Vizsgázott a falu, vizsgáztunk mi; a legtanulságosabb, szociológiai szempontból a legleleplezőbb az volt, ahogy az ország vizsgázott: midőn azok feleltek, akik közvetítésünk hallatán fejüket fölemelték, hólintásra vagy rázásra vagy a düh ráncaival. A szövevény — most már magától — ekkor bomlott ki igazán, a kép ekkor lett teljes. Tudósításra készültünk s juliáni követek lettünk. Meggyőzésre készültünk s vitába, majd harcba keveredtünk.

Jó volt a harc, jó multság, férfi munka, mert, .. Megállók a mondat közepén, melyet nyilván a kötelező vitézkedés diktált. A harc nem volt jó, nem volt szép, férfias sem volt. Ismerem a szavak súlyát. E harc ocsmány volt, nemtelen. Tulajdonképpen ellenfelünk sem volt, azaz nem állt ki nyíltan ellenünk; biztos várából lődözött, orozva mindig bérenc hadát uszította. Csaknem havonként más irányból, más lobogóval és jelszóval.

A vita, amelyet vállaltunk volna, már az első percben úgy alakult, hogy nem érveket, hanem rágalmakat kellett volna visszautasítanunk. Nem válaszoltunk, én merő tisztaság-érzékből. A magatartás helyes volt, az idő is igazolta. A rágalmak, ahogy sokasodtak, úgy mondtak ellent egymásnak, végül egymást cáfolták, néha ugyanarról a nyelvről hangozván, így zajlott, amit mi Pest felfedezésének nevezünk; tanulságos társadalmi tanulmányt lehetne erről is írni; de ez sem célom. Az anyagi bajnak pontos megfelelőjét találtuk meg Pesten, erkölcsiekben. A béres arcán reszkető szolgál-mosolynak szinte tükörképe volt a monokli alatt feszülő fagyos pókhendiig s a bér-

tollnok mindent tudó fölénye. A főváros úgy illett az országra, mint fazékra a fedő.

Így forgott el egy pár esztendő, a tarka gyorsaságot épp azok érezhették, akik egyhelyben álltak. Felesleges azt is hangoztatni, mi mellett tartottunk mi ki. Újra és újra akadtak, akik «programot» követeltek tőlünk, eszmeit, világnézetit, gazdaságit, sőt filozófiait. Ez nekünk eszünkbe sem jutott. Úgy élt bennünk ez a program, mint az iránytűben a delej, minden tetűnkkel, minden rezzenetünkkel azt kommentáltuk. Csak épp az nem kért tőlünk programot, akinek útján előrséget vállaltunk: a parasztság. «A nép követett bennünket», — nehezen írnék le ilyen megfoghatatlan szólamot, de megható kis jelenetek, baráti kézfogások, néma férfi-ölelések sorát tudnám idézni arra, hogy valami ilyes történt. Ritka dolog, de ők epoly jól tudták, akár ellenségeink, hogy az ezerirányú s mégis egységes munkával mit akarunk. Ez volt vigaszunk.

Háború van, a jósok nem győzik fejüket, a törtetők vitorláikat kapkodni a négy égtájról ömlő szelek felé. Birodalmak dagadnak, mint a tenger s apadnak majd, mint a tenger, egymás után válnak valóra a vita-pezs-dítő tréfás ötletek, melyeket az utóbbi tíz év alatt ellenfele ugratására az ember kibökött: én kiböktem egy-pái -szór a népvándorlást is. A szem riadtan fürkészi a jövőndőt; nem tartom véletlennek, hogy én ezt a falusi utcát fürkészem. Itt állok a sárban, konokan, megí'talkodottan, mint a kutya kicsinyei fenyegetett ólja előtt.

A falu, a nép, ez az egész falu-vizsgáló divat átment

az első fordulón: az östehetségek fölött borulni kezd az ég, a kikapart nagyatyák csontkeze pásztorbot helyett ismét nemesi pecsétgyűrűt szorongat, a témájában elrekedt közíró a hétvégi szociográfusokra ereszti tántorgó mellékmondatát. Percek kérdése, hogy íveivel s műszereivel a kéretlen népmentő a színpadon is megjelenjék, hálás figura lesz.

Hétvégi kirándulásra érkeztem legelőször a faluba, mert máskor nem érek rá, csomagomban nagy köteg kérdőívet hoztam, három-négyfélét is, mindegyiken egy sereg kérdés. Több, mint egy évig ez a falu volt a gondom. Ezek a kérdőívek duzzadnak most is a zsemben. Van nálam egy-két lélektani vizsgáló-eszköz is. Fényképezőgépem is van, sőt stopperóráim. Társam testes dobozt szorongat hóna alatt, egy újfajta ösztön-vizsgáló alkalmatosságot. Kérdéstől duzzad a fejem is. így állunk az utca elején.

Azelőtt nem ismertem a falvat, a környéket, az országrészt sem. Pesten, az első indulás előtt, a legutóbbi népszámlálás kötetében megnéztem s gyorsan felírtam a falu egy-két adatát. Még itt vannak. Ezek szerint a lakosok pontos száma 1930-ban 6469, közülük nő 3255, férfi 3214, magyar 6438, református 5133, katolikus 1069, evangélikus 150, görög keleti 67, izraelita 17, görög katolikus 9, hatévesnél idősebb analfabéta 682. Lakóház van 1330; kő- vagy tégl építmény ű összesen 67, a többi vályog vagy sár. Van a községnek külterülete is, — távolabb eső falurészek, ezeken 1409 lélek él. A falu összes lakosa így tulajdonképpen 7878.

Az 1935-ös felvétel szerint tehát a faluban összesen 563 van, ló — a csikókat is beleértve — 855, sertés, malacokkal együtt 6707, juh 4, kecske 6, szamár 2,

házinyúl 21, tyúk 17.974, lúd 1768, kacsa 1284, galamb pontosan 1122.

Almafa van 12.040, körte 2467, cseresznye 2568, meggy 3933, őszibarack 1268, kajszai 1199, magvaváló szilva 14.743, dió 1714, mogyoróbokor 33, mandula 7, gesztenye 8, eperfa 3492.

Az adatok akkor kapnak határozottabb alakot, hátteret és szint, ha földre helyezük azokat: a község földterületére.

A község összes földbirtok-területe 14.710 hold. Megélhetésre nagyjából elég volna a majd nyolcezer léleknek, mert a családok átlag 5—7 tagból állnak s a föld kitűnő.

A határból azonban 9659 hold ezer holdon felüli nagybirtok. Ezt levonva a határból, a falu többi lakosának már csak 5061 hold marad. Már fejenként egy hold sem, ha arányosan oszlana meg. A faluban azonban vannak módos gazdák is, van egy ötszázholdas középbirtok is, mindez azt jelenti, hogy a nagyobb rétegeknek annál kevesebbet lehet számítani. A kis- és törpebirtok nagysága összesen 3929 hold (ebből 1931 holdat az 1920-as földreformkor osztottak ki).

Sokkal áttekinthetőbb a kép, ha családok szerint nézzük a kisbirtok megoszlását. Erre az adatokat itt a faluban kaptam. Ezek szerint:

30—40 holdja van	2 családnak
20—30 „ „	2
10—20 „ „	53
5—10 „ „	105
1—5 „ „	405

1 holdnál kevesebbje van 238 családnak, egyáltalában semmi földje sincs 659 családnak.

A határból erdő 2673 hold; földadó alá nem eső terület 1008 hold.

Nem kell bonyolult számítás: ahogy az ember végigmegy a falun, puszta szemmel látja, ösztönével, de titkos tájékozódási szimatával is érzi, hogy a falunak legalább háromnegyed része földnélküli napszámos, zsellér, kikopott cseléd. Ezek érdekelnek.

A föld megoszlása megvilágítja az állatállomány valódi megoszlását is. Az állatok tekintélyes része a nagybirtok tulajdonában van. Az 563 tehén közt ott vannak például azok is, melyek tejét az uradalmi tejüzemek dolgozzák fel, amelyek tehát a falu népességével csak a statisztikában vannak viszonylatban. Ez a lakosság tejfogyasztásánál lesz fontos. Hasonló szempontot kell figyelembe venni a lovak, sertések, gyümölcsfák számának helyes megbecsülésénél is.

A tekintet, ahogy végigszalad az utcán, a valóság apró jegyeiből egy pillantás alatt megállapíthatja azt is, amit az istállók és kamrák rejtegetnek. Ez az utca nyílegyenes, széles: vagyis jobbágy település, a hosszú, katonás rendben sorakozó házak helyét a grófi tisztartó mérhette ki. Az utca szép, egészséges. Teljes szélességben bokáig érő s most az őszi párában üdén csillogó fű veri fel, kocsinyom annyi sincs rajta, mint takarodáskor a tarlón, csodálkozva nézem. Az egész utcában tehát egyetlen kocsi, egyetlen fogat sincs? Nincs. Az alacsony kerítésen át bekémlelek az udvarba. Istálló sincs. Tehát tehén sem. Aztán bemegyünk a házba.

ELSŐ KÉRDÉSEK

Nem az anyagi helyzet vizsgálására vagyunk itt; amit eddig a gazdasági körülményekről elmondtam, csak bevezetőül mondtam el. Ez az alapozás, amelyre a tervezett alkotást rakhatjuk, ez a talaj. Ki kell hát tapogatnunk s később is vissza-vissza kell majd nyúlunk *hozzá*, valahányszor egy új pillérnek helyet keresünk.

A második napon már magamtól is pontosan tudom, hogy élhetnek itt, hogy élhetnek bárhol a földművesek, akiknek semmi földjük.

Mint az egész országot, e kérdéssel kapcsolatban engem is az foglalkoztatott, merre visz a kivezető út ebből a helyzetből? Ismerem a terveket, ezernyi van belőlük. Az illetékesek véleményére voltam kíváncsi, az érdekeltekére: magukéra a nincstelenekére. Milyen megoldást látnak ők s látnak-e egyáltalában ilyet? t eleslegesen is a^éit tartottuk fontosnak, hogy anyagi helyzetüket tőlük maguktól halljuk. Ha sorsuk rossz, hogy gondolnák ők megjavítani? Erre voltunk kíváncsiak.

Tudom, milyen bajos a parasztokat kérdezgetni. Magam is finnyásán utasítanám el, ha valaki meghívás nélkül betelepedne szobámba, kérdőívet húzna elő s faggatni kezdene legmeghittebb kiadásaimról, sőt elsősorban épp azokról faggatna. Válaszolni már csak azért sem tudnék, mert ugyan ki tartja számon egy évre visszamenőleg, hogy mennyit adott ki gyufára meg levélbélyegre.

Azok tartják számon, akik még erre is csak háromszori megolvasás után ejtik ki ujjuk közül a pénzt. A kérdés így mégis kecsgetett némi reménnyel. De persze csak úgy, ha az emberek őszintén is válaszol-

nak, ha sikerül bizalmukat megnyerni. Szerencsére ezzel nem kellett törődnünk, a bizalmat akaratlanul is megnyertük, még tavaly.

Tervet készítettünk. Az a nyegle gúnyolódás, ahogy szellemi életünk nem egy kiválósága is a falu-vizsgálók kérdezősködő módszerét emlegette, ez a büntudatcsitító lebecsülés adta a gondolatot, hogy részletes kérdezési módszert dolgozzunk ki. Elolvastunk egy-két szakkönyvet, tanácsot kértünk egy pár gazdasági és pénzügyi szakférfiútól. Szaknyelvű mondataikat lefordítottuk arra a nyelvre, amelyet az is megért, aki csak magyarul tud. Aztán íveket készítettünk. Száz család adatát, száz gazda véleményét akartuk felvenni, hogy — a kerek szám miatt —, könnyebb legyen a százalékszámítás, a statisztikai munka. Nem lett szükség rá; a legkisebb töredék is hitelesen vallotta az egészet.

Az adatokért először magunk jártuk a házakat; a rovatokat mi töltöttük ki, beszélgetés közben. Az első tíz-tizenöt ház után azonban kiderült, hogy a gazdák sokkal jobban értik a lényeget, mint ahogy gondoltuk s bevezető meg magyarázat nélkül is nagyon jól meg tudnak felelni a kérdésekre. Kísérletül egy csomó ívet náluk hagyunk s őket kértük meg a kitöltésre. A próba jól sikerült. De közben azért — mástermészetű látogatások és találkozások alkalmával — magunk is folytattuk a felvételt, ellenőrzésképpen.

Csak munkabíró családokhoz fordultunk, vagyis olyanokhoz, ahol a férj is, feleség is kereshet, még fiatal. Nem a nyomorról akartunk képet kapni, hanem a munkaképességről és a munka eredményéről. A házastársak közül azonban még ilyen esetben is csak a férj keres, mert az asszonyt a fiatalok gyermekek kötik le.

Előre elkészített tervünk szerint a kérdések három

irányba ágaztak. Az első csoport a keresetet akarta tisztázni, annak különböző módjaira kért pontos választ.

Azok keresete, akik az egész esztendőt a faluban töltik, évenként körülbelül négy-, ritkábban ötszáz pengő. Ebből aratással mintegy 5 mázsa búzát és I és K mázsa árpát keresnek, vagyis pénzbe átszámítva 120 pengőt. A többit napszámba-járással, tuskóásával, favágással s egyéb alkalmi munkával keresik meg. De ezt is csak azok, akik éberem figyelik, hogy hol akad, hacsak egy nap munkája is és azonnal jelentkeznek. Igen sokan vannak, akik nem képesek erre az állandó les-állásra, közönyösek, nem törődömök lesznek s az évszakonként! nagyobb munkákon kívül csak akkor járnak napszámba, ha hívják őket. A tavaszi-nyári kapáláson, az őszi nagy természedésen kívül nem igen akad munka; oka ennek az, hogy a környező nagybirtok rosszul gazdálkodik, csóddal küzd. Böven találtunk családot, amelynek évi keresete 200—300 pengő körül járt.

A kérdések második csoportja a háztartások menetére akar világot vetni: arra kért választ, hogy a keresetet a család mire fordítja, vagyis mit ad ki tejre, lisztre, sóra, ruházkodásra és egyéb.

A teljesen földtelen M. G. hónapszamos válasza: *«Költők 30 pengőt lakásra, 8 pengőt sóra, 8 pengőt cukorra, 40 pengőt fára, 30 pengőt krumplira, 100 pengőt zsírra, 120 pengőt kenyérré, 20 pengőt egyéb fűszerre, 60 pengőt ruhára»*, évenként. Vagyis összesen 413 pengőt, az egész családra. Helyzete a többséghez mérten kedvező: hónapszámra szerződve a 2 évnek egy részében munkája állandó; fiatal, nemrég nősült, gyermeke még csak egy van.

Az ötgyermekes M. P. válasza, szószerinti *«tejet csak akkor veszünk, ha nagyon muszáj, lisztre, kenyérre, krumplira 260 pengő körül, sóra és egyébre 80 pengő körül költünk. A ruházódásra nem tudok felelni, mert egyik roszból csinájuk a másikat.»*

Sz. M. «a ruházódást adományozásképpen» szerzi be, N. L. annyit költ *«ahogy a kereset engedi, mikor mennyit, mikor semmit, azt nem lehet kiszámítani.»* Ruházat? *«Ezt nem lehet ruházódásnak nevezni, mert azt a 100 pengőt csak ócska rongyokért adjuk ki.»* Heten vannak.

Sz. L. kiadásait hetenként, majd naponként sorolja fel: *«egy kiló bab, 5 kiló krumpli, 2 liter tej, de légtöbször egy csép se, egy kiló liszt, egy negyed só, másfél kiló kenyér naponta, egy nyolcad kiló zsír és nmít lehet, nélkülözöm».* M. S., aki pedig évi 600 pengő keresetről számolhat be, mert a családban nem ő dolgozik egyedül, a ruházatra így válaszol: *«ruházatra anyit költök, amennyi az évi élelemre nem kell, esetleg az egyik héten az egyiket nélkülözük, a másikon a másikat.»* Sz. K. az egész érdeklődésre egyetlen mondattal felelt, szószerint így: *«észt nem lehet felszámítnyi, mert van hét, hogy egy fillér sincs».*

Külön érdeklődtünk a tej-, a hús- és a cukorfogyasztás felől. Ezt már más szempontból is, a gyermekek fejlődése szempontjából akartuk tudni. Most is szószerint, sőt betűszerint másolok ide egy-két általános érvényű választ. A háromgyermekes Sz. J. fogyaszt: *«tejet hetenként semennyit, esetleg havonként egy litert, cukrot havonként egy negyed kilót. Húst hetenként egy kilót».* Az ugyancsak háromgyermekes K. M.: *«hetente 2—3 liter tejet, literjét 14 fillérért, húst a székből soha sém, legfeljeb nyáron vasárnap egy-egy tyúkot, cukrot egy héten egy nyolcad kilót».*

Az ötgyermekes *L. J.* szóval mondta el, hogy egész évben cukrot 2—3 kilót fogyasztottak, húst talán 2 kilót, néha-néha fél kiló szalonnabőrt vettek 20 fillérért, meg disznófejet, kilóját 50 fillérért. A fogyasztás a gyermekek számának növekedésével csökken személyenként: több száj többet eszik. A kétgyermekes *T. L.* így ír: *«egy héten egy liter tejet, meg sokszor annyit se, húst két hétben eccer, akkor is ha van ta, cukrot egy nyolcadot egy héten.»* A hatgyermekes *M. P.:* *«tejet 2—3 hétben 1 litert, húst szintén 2—3 hétben egy fél kilót, cukrot pedig akkor veszünk, amikor muszáj, 10—12 fillérért.»*

Tartalékja senkinek nincs. Abban az értelemben, ahogy a város: a kamra fogalmát szinte nem is ismerik. A kamrában, ha ilyen helyiség egyáltalában van, csak a nyáron keresett búza zsákjai árváskodnak, körülbelül a tél közepéig, nagy ritkán a sarokban halom krumpli.

Mindenki pontosan annyit költ, amennyit keres, így a következő kérdés-csoportra már ezzel megkaptuk a summás választ. Ebből annak kellett volna kiderülnie, tudnak-e valamit félretenni jövedelmükből a földtelenek? Ha igen, mennyit s mire használják azt fel? Ezzel kezdődött volna a tulajdonképpeni vizsgálat.

A mérész tudakozódás mégsem volt hiábavaló.

Az első eredmény nyelvészeti, a német Einkommenből csinált jövedelem szó fogalmi tisztázása. Tíz magyar közül legalább négy akaratlanul is kijavította a kérdést. *«Keresetemből semmi jövedelmem sincs»*, válaszolta rögtön az első, a jövedelmen helyes nyelvösztönnel a nyereséget értve, *«Jövedelmem egy fillér sincs»*, írta egy második, noha előzőleg négy-

száznyolcvan pengő keresetet vállalt. A jövedelmet megtakarításnak vették. Erre aztán ömlött a válasz, egyöntetűen. Különbég csak hangban van köztük.

«*Semmi, semmi, semmi*» írja a higgadtabbja. «*Ez a kereset még a szerény eléléshez is kevés, hogy tudnék én félretenni?*» kérdezi a kérdezőt K. M. «*Keresetem 8 tagú családom eltartására és ruházására sem elég*» — feleli Sz. L. A hatgyermekes M. P. így felel: «*Nemcsak félrerakni nem tudok, hanem inkább hitelre szorulok, aból amit tudok, megadok, amit pedig nem, az marad*». A négygyermekes N. G. válasza: «*Megtakarítani pénzt azért nem tudok, mert hozzájutni sem tudok*». «*Nem tudok én a jövedelemből félreteni egy fillért* — írja a hatgyermekes T. M. — *arról még szó sem lehet, hiszen a szegény ember olyan, hogy ahányszor eszik, anyiszor megéhezik.*» A kérdeztettek jórésze válasz helyett szemünkbe né/ett azzal a félig fürkésző, félig rendreutasító tekintettel, ahogyan az elmeorvos a betegére nézhet. Mások az íven, méltánylandó határozottsággal, áthúzták a kérdést, mint nem odavalót.

Az egész eddigi kérdezősködés afféle kísérleti emberkínzás volt a tudás érdekében: élveboncolás. Nemcsak haszontalannak éreztük, de kínosnak is, magunk is szenvedtünk tőle. Becsületből csináltuk végig, azért, hogy egész bizonyosak legyünk abban, amit úgyis tudunk. Felszabadultan tértünk át a kérdések harmadik csoportjára: meg vannak-e elégedve munkájuk eredményével, s ha nem, milyen módon gondolnák megjavítani az eredményt. Azt hittük, a szabad remény szabadra ereszti a képzeletet, legalább a lelket. Nem eresztette szabadra, a nincstelenek nem szőnek álmképeket. Ez volt az első nagy tapasztalat.

Talán a legnagyobb. A válaszok szinte csak a lélek magyarázó ábráiként álljanak itt.

«Munkám eredményével nem vagyok megelégedve, mert nincs megfizetve, hogyha keresnék hetenként 25 pengőt, akkor a családom jobban tudnám táplálni, de így nehéz», írja A. G. Négy családja van.

Petőfi szép hangütése óta, hogy még kér a nép, sokat foglalkoztak azzal, hogy hát pontosan mit is? A zsellérek szerények. Heti 25 pengőnél egy sem megy tovább. Tárgyilagosaak. A panasz is csak a reális jelzők halmozásából csendül ki itt-ott.

Meglepően tárgyilagosaak, maguk felé is. *«Mosí hát nem vagyok megelégedve, mert ehhez a csekély kol-dus kis évi keresetemhez óján nagy szám kivetést akarnak tőlem, a mire én méltó nagyon gyenge vagyok — írja M. S., noha hét gyermek eltartásához nem gyenge — mert a nincsenből nem tudok sem szorozni, sem osztani.»* Különböen ő évi 600 pengő keresetről ad számot.

Vannak, akik a napszám emelésétől várnák a/•eredmény javulását. Ha az esztendő minden napján lenne munka, ha csak két pengővel is. Nagyobb szám vetést a jövőről valóban nem igen tudnak csinálni, de csaknem valamennyi válasz végén az utolsó megoldás a föld. A száz földtelen közül 96 nem feledkezett meg a földről. A remény persze a második kérdésre a felhőkbe roppen, de még ott is tárgyilagosaak.

«Munkámat csakis megfelelő földhöz jutással gondolnám megjavítani.

Több eredményt csak úgy tudnék érni ha volna 10 hold földem 6 családnak úgy találnám meg a jobb dolgot.

Állandó munkával gondolnám megjavítani, ha földet jutatnának tisztességes haszonbérre.

Több munka alkalmat vagy pedig földhöz jutást

Ha föld volna.

Ha nem csak azokra gondolnának a föld jutatás-kor, akiknek van arra pénzük, mert azok már úgyis élnek

Ha legalább 5 katezleri földem volna, mindjárt jobban tudnám nevelni a családot.

Ha 5 holdat dolgozhatnék, akkor úgy gondolom meg tudnék élni de erre nem remélek lehetőséget, mert sem földre sem felszerelésre nincs pénzem és így soha nem is lesz.

Ha földhöz juthatnék az Álam segítségével, mert az keresetből semmi esetre sem jut hogy előre fizessek.

Egy kis haszonbérlettel javítanám én meg, legalább hét nyolc ktsz föld jutános haszonbérlet mellett.»

A száz év közül kilencvenhatról másolhatnánk le egy ilyen mondatot, amelyben még a reménytelenség burka alatt is a föld húzódik meg. Álljon csak egy itt. Egy hatgyermekes napszámos válasza:

«Munkám eredményével nem vagyok megelégedve, mert munka van, de nincsanyi eredménye, hogy munkám után megéljek, olyan módon gondolnám, ha tehetségem volna hogy legalább volna egy házam amibe belebúnék nem kéne lakónak leni a más hátán meg 12 kateszter földre volna legnagyobb szükségem amiből elő tudnám az évi megélhetésemet szerezni»

Két kérdezett egyenesen elutasította a föld gondolatát. Ezekkel személyesen beszéltem. Az egyik vállalási alapon, de elég logikusan azt fejtegette, hogy a vagyon Krisztus megtagadásához vezet. A másik, a nyolcgyermekes *M. P.* pedig azt, hogy neki teljesen mindegy, mi módon juthat keresethez; lapján ez állt: *«a sokból elvenni, a kevéshez pedig tenni és a gyermek nevelést az államnak kellene rendezni».* *«Neki nevelünk»* — mondta. A harmadik, aki nem említette a földet, némi magyarázkodás után arra szólított fel, hogy ígéret helyett nyújtsak át neki egy valóságos pengőt. Azután pedig, már mosolyogva, arra, hogy

kimondott szavaim után rögtön adjak át neki további egy-egy pengőt, amíg csak a tapintható lényegig nem érünk, mert ő már sem a szemének, sem a fülének nem his/, hanem csupán a tenyerének. Volt, — egyetlen egy — aki azt írta, hogy öneki így is jó, mert már megszokta.

A lényegre az utolsó kérdés-csoportnak kellett volna tapintania. Ám a zsellérek, szóban is, írásban is tájékozatlanul tapogatóznak a kérdésre, hogy mire fordítanak, ha több keresetük volna s mennyi kellene akkor? Legtöbbjük általánosságot felel: *«Bizony, sokkal több kellene»*. *«Mégegyszer annyi volna jó, mint ami most van»*. *«Akkor mindig volna zsir, meg jobban élnénk*»*.

Az elképzelt összesen a legbátrabbja is úgy lépdel, mintha jégen járna. *«Talán ha minden hónapban száz pengőnk is volna»* — írta a hatgyermekes M. P. Egy másik hatgyermekes behívta a feleségét, azzai próbálta összeadni, mennyi is kellene a jóléthez. Kívánságaik olyaⁿfélekép bonyolódtak, mint a mesebeli szegény emberé, aki végül a felesége orráról kívánta vissza a kolbászt a serpenyőbe. A kereset-többletet majdnem mind arra fordítaná, «ami a legszükségesebb». A legszükségesebb a legtöbbnek a föld.

«Ha több keresetem volna, akkor venék földet, meg ruházkodásra fordítanám, meg a botot kitisztázására» (vagyis az adósság törlesztésére). A nyolcgyermekes B. tf.-nak *«1200 p kellene a maji korban, hogy családom tisztességes megélhetését biztosítani tudnám emberhez méltóm. «Az én hattagú családom föltáplálására, nevelésére, éhez legkevesebb 7 vagy 8 száz pengő kellene»*. Volt, aki csalamádét venne, a

csalamádéhoz, aztán *«valami jószágot»*. Másnak *«havonta 70 penkő kelene mert eből a mostaniból nem lehet gyermeket nevelni.»* Öt gyermeke van. K. M.-nek a több kereset is csak földre kellene, de úgy, hogy a törlesztést csak egy év után kellene fizetnie, lehetőleg ősszel. Sokan házat vennének. Sz. J. a fölösleget *«ennek a kis háznak a megjavítására fordítaná, mert már rősz a teteje nádas és befoj rajta az eső és egészségtelen mert penészes a szoba belseje.»* Hogy arra mennyi kellene, azt talán akármelyik mesterember megmondaná. Volt, aki tőlem kérdezte meg, hogy mit válaszoljon: mennyi kellene az emberi élet-hez, őszintén válaszoltam, de ő tréfának vette. T. J. akkor nem várná meg a karja *«száradását»*. Sz. J. a többletet hat pár csizmára fordítaná, annyi gyermeke van, *«a megmaradt őszeget pedig vagyon gyarapításra»*. Az ötgyermekes K. P.: *«jószágba fektetném é<s abból tudnék földet venni, abból meg tudnék ruházkodni, így még egy rősz malacot sem tudok tartani, mert nincs miből»*. B. S. helyett a felesége írta, hogy: *«σ fő óhajunk hogy egy kts saját családi házat tudnánk építeni és nem ijen egészségtelen drága máséban lakni ezel a nagy családjával az embernek. Bocsánatot kérek ha őszintén feleltem de ez így van.»* A községi utász a mostani évi 477 pengő helyett részletes költségvetése alapján pontosan 836 pengőt kívánna. *«Én leírtam ezt — teszi hozzá — de ki ad nekem igazat?»* Aki feljebb néz, az mind fűz valami megjegyzést még a vallomáshoz, nehogy eszelősnek nézzék. Sz. /f.-nak kellene *«egy kis ház meg 5 föld, erre kéne 2500 pengő de ez nincs meg és nem is lesz míg a világ világ lesz az én sorsom nem tudom leírni vannak előljárók azok tudják ki a szegény ki a gazdag.»* A száz kérdett család között egyetlen egy akadt, amely gyermeket, kilencéves kisfiát taníttatná, mert az nagyon

ügyes. De itt is a válaszoló nem a férfi volt, hanem felesége, értelmes, friss-szavú asszony, maga is ki tudott bennünket egy-két dologra okosítani a világ törvényeiről.

Utoljára hagytam a legemberibb feleletet. K. S. adta. A lapon egyetlen rovatot sem töltött ki, a lap alján írta oda:

*Tudjátok önök kérdés nélkül hogy egy
7 tagu megrszinon mihol el
kérdésel nem lehet erem segitni*

A LÉLEK HATÁRAI

Ülök a földes szobában, ma délelőtt is már a negyedikben, vagy ötödikben; én felöltömbe burkolózva a sarokban ülök. társam az asztalnál, előtte a látogatás ürügyéül szolgáló papírlap, amelynek látása a háziakat rögtön szívélyes fogadásra indította. (Tavaly az ilyen látogatás után egy-két hónapra csomagot kaptak, egy-egy viseltes kabátot, hócipőt, levetett holmikát barátainktól.) A háziak mezétláb ülnek és állnak a földes szobában. Társamat régebről ismerik, szeretik is, őszinték hozzá, már amennyire a szegénység egyáltalában lehetővé teszi az őszinteséget. A szegényeknek a grammatikájuk is más.

Tudom ezt s ezért hallgatok s figyelem, hogy a szabályai itt is olyanok-e, ahogy én azokat a Dunántúl megtanultam s aztán eléggé tökélyre vittem. Leszem, hogy a dadogás, a hirtelen nekieresztett mellékmondat-özön ott következik-e be, ahol kell. Pontosan ott következik be. A jelen és a múlt idő szabályszerűen folyik össze, a feltételes módnak itt is megvan mind a harminchat árnyalata. A hangsúly a mondat végén konokan itt sem esik le, nem nyugszik meg; a pont helyén pirulás, legyintés áll s indokolatlan tekintet a mennyezetre.

Más világba kerültem, a körvonalak egy-kettőre kialakulnak. A földrajzi fekvés után jól látom már azt a tájat is, amelyben a lélek mozog. A házigazda megfontoltan válaszolgat, mintha maga is tudná, hogy minden szava fontos adat e lelki táj monográfiájához. «Hány napot dolgoztam? ...» — rágja a kérdést és a mennyezetre néz. Társam jegyez. «Hát a ruházat...?»

— ismétli ezt a kérdést is és most a lába nagyujját nézi, mintegy tanácskérően. «Disznót azért nem öltünk, mert...» a mondatot — helyes nyelvösztonnel — nem fejezi be, felesleges. A látkép, azé a belső tájé, tiszta.

Nem először járok e lelki tájon, hírt sem először adok róla, hosszas bevezetővel nem untatom hát az olvasót. E tájra jövet is hegyeken keltünk át, itt vagyunk. Az ég alacsony, de nem a kereszténység angyalai laknak benne, a látóhatár nyomasztóan szűk. Azon túl körben nem Európa fekszik, vagy legalább is nem európai távlatok. (Rögtön megértjük.) Az időmérték sem európai. A tér fogalma általában minden területen valami más világrészből, hogyha nem bolygóról való.

Társam faggatja az értelmes gazdát (már nem anyagi helyzetéről, mert azért nem kellett volna idefáradni, hogy földje csak annyi van, amennyi ott az ablakban a muskátlí alatt feketéllik), tapintatosan erről a lelki látóhatárról faggatja. A gazda mindent ért és készségesen felel. Érti, hogy nem magát leplezi le, hanem ezt a különös tájat. Nem vall, hanem felvilágosítást ad; legmeghittebb ügyeiről egy idegenvezető hangján beszél; nem övéi. Egy népet leplez le. Most kezdődik az igazi vizsgálat. A gazda képzeletére vagyok kíváncsi; meddig repül az anyagiak világa felett s milyen erővel? Egyéni mérőeszközöm van hozzá.

Az én inger-határom, vagyis az a pont, ameddig képzeletem szállhat, a számok területén valahol a száz-ezer körül van; az egymillió már igen-igen messze, párában és ködben halványodik. Felhasználható pénzben például annál többet már nem tudok magam elé

idézni; a különbséget azon túl épp oly kevéssé veszem észre, mint azt, ha ezer gyertya mellé még ötöt meggyújtanak.

Figyelem a gazdát, az ő szám-határa vájjon meddig terjed s most már én is kérdezgetem. El voltam készülve rá, hogy a határ nem lesz messze, de mégis meglepődöm. Aztán megdöbbenek, aztán feszélyeztettség fog el, szorongást és szorítást érzek, mintha holnap már nekem kellene azon a szűk területen mozognom.

Esetleges nagyobb jövedelmükről beszélve a száz gazda közül csak hat részletezte, hogy boldogulásához körülbelül mekkora összegre volna szüksége, de ezek is elég tájékozatlanul: az ismeretlen területen egy szalmaszálban megbotoltak, szakadékokat viszont könnyű szárnyalással röppentek át, akár az álomban. A többi nagyon is tárgyilagos volt, a földön járt, szinte földhözragadtan. Az úgynevezett átlagot ez a gazda testesíti meg.

Százhusz pengőnél már botladozni kezd. Kézen kell fogni, hogy százötvenig eljusson. Nagynehezeii eljut, nagynehezen elképzeli, hogy lenne százötven pengője. Én képzeletének izzadságos munkáját képezelem el: a napszám átlag kettő ötven, de évente legfeljebb százhatvanszor-száznyolcvanszor akad s itt van hozzá ez a hét család, meg ennek a kis háznak a bére, évi nyolcvan pengő «De ha mégis — mondom, — ha az a százötven úgy volna meg, hogy nem menne el azonnal adósságra, zsírra, sóra, két éve esedékes csizmára?» A gazda most a kezére néz, zavartan» szinte szemérmesen; aztán feleségére néz s végre ki mondja: «Talán egy borjút...» De aztán legyint, a borjú etetését, a szénát, a csalamádét legyinti le. S ha az is meg lenne?

Tovább viszem, lépésenként nógatva és bátorítva,

mint egy járni tanuló beteget. Beteg volna valóban? Kétszáz pengőnél fájdalmasan, majdnem hogy könnyörögve tekint rám. Felesége, karján a tatárszemű kisdeddal gyanakodva elhúzódik. Háromszáz pengőnél a férfi nagyot lélekzik, arcán mosoly áramlik szét. Megérezem, hogy ez a határ, följebb nem lehet. Pontosan úgy szedi a levegőt, mint én egy pár hónapja a Jungfrau csúcsán. Ezután már csak a felhők szédítése jöhet, a tömör kék semmi, a mesék világa! Megállók, mert én a valóságot vizsgálom. Egy hold föld ára hétszáz-nyolcszáz pengő.

Átmegyünk a másik házba. A szoba, a bútorzat, a ruházat, a feleletek, de még az arcjáték is csak annyira különbözik az előbbitől, mint mikor ugyanazt a darabot látja más színészekkel az ember. Ott fűzhettem tovább, ahol az imént abbahagytam.

Én elsősorban a gazdasági cselédek lelkivilágát ismerem, köztük nevelődtem. Az «inger-határ» e sajátos működését náluk ismerhettem meg, előbb közvetlen tapasztalásból, később, — ellenőrzésképpen, — szinte tudományos kísérletezésből. Szám-érzékük a pénz terén, az övék is, csökkentnek mondható. De még gazdagabb adatot kapott a megfigyelő, midőn idő-érzéküket vizsgálta.

A béres, akivel előzékenységből már júliusban tudatták, hogy az év végén egész családjával egyetemben el kell hagynia az uradalmat, még novemberben is a legnagyobb nyugalommal élte világát s a kilakoltatás előtt legfeljebb egy-két héttel kezdte el a kószálást új helyért, de akkor is legtöbbször csak az asszony biztatására. Bár az előrelátó gazdálkodáshoz az asszonyoknak sem volt különösebb érzékük: a negyedévre kapott hat pengő készpénznek például már

két hét múlva kivizsgálhatatlanul nyoma veszett, nem osztották be három hónapra. Arra a kérdésre, hogy «mi lesz a télen», olyan tekintetet nyitottak, olyan ártatlanul nyugodtat, akár arra, hogy mi lesz az utolsó ítélet után.

A felelet itt is ilyen. A gazdának fogalma sincs arról, hogy mi lesz a jövő nyáron, arról sem, hogy mi lesz tavasszal. Azt is meg akartam kérdezni tőle, mi lesz a fiaiból az iskola után. És vele öregségében? Hogy képzei? Leteszünk ezekről a kérdésekről; mondtam, csak kísérletül szolgáltak volna. Szűkítem a kört, az esztendőnyi távolság helyett évszaknyival próbálkozom. Tág még ez is. Hónapban is csak a kenyérlisztről szólva tudnak számolni. Hát az aratással keresett búza valameddig elég lesz; öt és fél mázsát kerestek. De a babnál a kör már hetekre szorul, a zsírnál napokra, a készpénznél pillanatokra. Hát a jövő felé nem igen megy; előre a láthatárt majdnem a szempilla sűrölja.

Holott ez a gazda is rendkívül értelmes, ha volna egy tízholdas gazdaságom, nyugodtan gondjaira bízám igával, állattal, teljes felszereléssel együtt. Szép magyar neve elárulja, hogy ősei ott voltak azok között a «visszatérők» között, akik a rácdulás után a falvat újjáépítették, tehát valószínűleg résztvettek az árpádkori megszállásban is, értenek a településhez. A gazda semmit sem tud róluk; ahogy a jövő felé, úgy a múlt felé sem indul meg. Eszembe jut, hogy Petőfi erről a vidékről indult utolsó útjára, Erdélybe, a halálba. E tájon élte sorsa utolsó békés napjait.

— Ki volt Petőfi Sándor?

Kedvesen elmosolyodik.

— Gyerekkoromban tudtam róla egy verset — mondja és szája körül mosolyba fut a felidézett édes íz. Emlékszik a versre:

Petőfi Sándor
Gályában táncol,

A család itt is köröttünk áll, a megszámlálhatatlan nyüzsgő apróságból itt is jut egy picike az anya karjába. A gyerekek boldogan nevetnek.

— Nem úgy van az! — vág közbe a legnagyobb kislány, ötödik elemis. S már mondja is, hogy hogy van:

Petőfi Pál
Gatyában áll.

REJTETT TÖRVÉNY

A vidéki közigazgatás még mindig Eötvöst nyögi, az ember akaratlanul is a nagy regény mintáit szimatolja. Bevallom, meglepődtem egy kicsit, mikor a falu jegyzőjével összeismerkedtem, nekem is voltak még eötvösi tapasztalataim.

A főjegyző itt szívélyes, kézséges, ismeri népét. A nép is jól ismerheti őt. Az utcán állunk, beszélgetünk, a téren játszó zsellérgyermekek körénk gyűlnek. Nem tartják be a tisztelő félelem nyolc-tíz méternyi távolságát, a tisztelet épp csak szavukat veszi, különben itt csetlenek-botlanak a lábunk előtt, megfogják a jegyző kabátját. A jegyző valamennyit névszerint ismeri. Erdélyi ember.

Tán ezért ismeri a falvat, távolról jöve kívülről figyelhette. Mosolyogva idézi fel első észrevételeit. Erdélyben minden falunak megvan a maga külön erkölcs- és szokásvilága, a községek évezrede egy helyen ülnek; a hegyek védelme mögött befelé fejlődnek, külön-külön kis országokká függetlenődnek. Itt, az Alföldnek ezen a részén a falvak nyíltak, mindenkit könnyen befogadnak, de el is bocsátanak; eleresztik az ősök szellemét is. Eleven népszokás hát így nincs is. Azaz egy mégis van; a «lapátosok».

Ha valaki meghal, jóbarátai nem ünneplőben, hanem hétköznapi munkaruhában jelennek meg a temetésen. Ásóval jelennek meg. A menet elejére sorakoznak, a temetőbe menet karjukban, lefelé fordítva viszik a lapátot, hazajövet a vállra vetve. Van temetés, ahol ötven-száz lapátos is kerül a menet élére, ez a megbecsülés, az érdem jele. Szép rendben, egymásután járulnak a sírhoz, sokszor kire-kire csak egy ásónyi föld ledobása jut.

Kiderül, hogy ezenkívül is van még egy-két különleges szokás. Ezt egy rövid történetből hámozom ki. A kegyelmes úr (a gróf) épp a kastélykertben sétált, az úton összetalálkozik egy sereg napszámossal, lehetek vagy ötvenen, a gazdatiszt valami munkára vezette őket, oda a kertbe. Az emberek némán mennek el a kegyelmes úr mellett, az ötven közül senki sem köszön neki, véletlenül sem. A gazdatiszt felháborodik (ő persze köszönt) s egy kicsit arrébb ráncba akarja szedni az embereket. — A kenyéradó gazdátok, így, úgy, satöbbi! Az emberek csodálkozva néznek rá, végre az egyik kiböki, szíves felvilágosításképp:

— Egyedül volt! Mi meg egész csapat. Neki kellett volna köszönni. Tudjuk mi, mi az igazi tisztesség!

Ők tudják s ma is konok szigorról ragaszkodnak hozzá. Egy szempillantás alatt fölmérik, hogy két szembenhaladó csoport közül melyikben vannak többen, melyiknek kell a köszönésre várni. Egy ember megsüvegei a tiszteletest. De ha kettő jön, akár két koldus, akkor már a tiszteletesnek kell először a kalapjához nyúlni.

A jegyző mosolyog, látszik, hogy nincs kifogása a szokás ellen; barátja a népszokásoknak.

Másban is tesznek különbséget. Volt egy harangozó, segíteni szokott a pap gazdaságában is. Segített s ami épp a kezébe ragadt, azt hazavitte. A pap tudta ezt, de hagyta, a gazdaság nem sínylette meg a kárt. A dolognak enyhe egyességíze volt, a harangozó is tudta, hogy a pap mindent tud. Egyszer a harangozó növendék fia, véletlenül, még tájékozatlanul a rendszerben, némi pénzt is zsebrevágott, talán húsz fillért. Maga az apa hozta fülénél fogva a pap elé a bűnöst és nem fogyott ki a felháborodásból. Lopott! Ilyet, az ő fia!

Lopásnak csak a pénz elemelése számít. Volt egy bíró (hajdanában), aki maga is megrakta szekerét az urasági szénakazal mellett. Meg volt egy elég módos gazda, aki ... Meg volt itt egy favágó . . . Seregestül jönnek a történetek. Nem novella-téma gyűjtésére vagyok itt, így hát csak élvezem s nem jegyzem a jóízű történeteket. S az élvezet közben is okulok: bizonyosságot kapok régibb feltevéseimhez.

A tolvajlás dolgában, hogy úgy mondjam, nincs szükségem sem példára, sem adatra. Hallgatom a rengeteg fura esetet s mind beleillik abba a különös magántulajdoni rendszerbe, amelyet ide száz meg száz kilométerre ismertem meg, részint tapasztalatból. Nem tolvajlásról van itt szó, hanem megint csak egy más erkölcsről. Csak arról, hogy ez a népréteg száz-kétszáz évvel előbb kapta meg a polgári felfogást a magántulajdonról és akkor is polgári tulajdon nélkül. Vagy ő maradt el száz-kétszáz esztendővel a világ mögött? Lelkében az ősi földközösség szokásjogát őrzi. Annál inkább őrizheti, mert a hajdani földközösségből mást úgysem őriz. Tán ha neki is volna elég magántulajdon földje, másképp gondolkoznék. De a világ az ő megkérdése és részeltetése nélkül mondta ki, hogy ez is tilos, meg az is. A világ tárgyai váratlanul alakultak át jogi fogalmakká. Ilyesmit nehéz megszokni. Némely dologban félezredéves iskola is kevés.

Az iskola, tudjuk, körülbelül félezredé/e kezdődött: Európa parasztsága a 12—13. században állhatott gazdaságilag s így bizonyára műveltségileg is a csúcsponton. Jellemzésül elég tán csak annyi, hogy eladdig nem fázott és nem éhezett: szabad vadászati és favágási joga volt. Jóságainak, ekéjének s gyermekeinek ott volt a még mérhetetlen föld, urai ellen a hegy és

az erdő. A hanyatlás a 14. században kezdődött; a tragikus ellenállás, s utána a szörnyű lecke a 15. században. Az újkori jobbágyság épp csak a paradicsomról való kitiltás ideje volt: a falakon túl ott állt régi formájában az éden, nem lehetett feledni. A falakat a kapitalizmus döntötte le, ő szerezte meg a megszerzeni valót, alig száz éve; de néhol oly ügyesen szerzett, hogy a falak ma is állnak.

A széna már érték, a legelő magántulajdon, de lelke mélyén a föld egyetlen parasztja sem tartja bűnnek, ha jós/ága a máséba, főleg az urasadéba féved. Veres és Darvas parasztjai természetesnek veszik, ha a mezőn dolgozva szednek a közeli gyümölcsfákról, letörnek egy-egy cséve sütni való tengerit. Azt én sem tudtam megmagyarázni a hazai béreseknek, hogy miért nem szabad az előttük elfutó nyúl lábát eldobni. «A verebet mért szabad?» kérdezték enyhe, afféle mindennél többet értő konoksággal. Ugyanúgy csodálkoztam én el itt, midőn megtudtam, hogy errefelé az is lopásnak számít, ha a zsellérek a legelőn felszedik a kiszáradt marhaganéjt. Fölszedik, fűtenek vele.

Az erkölcs viszonylagos; azt megértjük, hogy világ-részek szerint változik. Változik korszakok szerint is. Itt épp most van alakulóban.

A szegények pontosan tudják, hogy hol, mikor, kitől és mennyit szabad emelni. Meg tudnám írni paragrafusonként sajátos törvényeik kódexét, de ez igazán túllépné művünk határait; a törvényt különben is nemcsak a földműves szegények követik.

Egyetlen jellegzetességet tudnék kiemelni, bizonyítékául annak is, hogy a magántulajdonról mégis határozott fogalmaik vannak. Azt, hogy a csalást százsorta nagyobb bűnnek tartják a lopásnál, talán

még a rablásnál is. Ez azért meglepő, mert más tájak népei nem így gondolkodnak; a középkori francia paraszttörténetek kedvelt hőse a mindenki eszén túljáró öreg pásztor. Az ott szinte fölmagasztalt fondorlatért az Alföldön és a Dunántúl kés jár s ezért a csalás ritka, legalább is paraszt és paraszt közt. Mert a csalás, illetve a megcsalás önérzetében is sérti az embert? Mert épp a legszebb emberi tulajdonsággal, a jóhiszeműséggel él vissza? Bevallom, hogy teljesen megértem, sőt átérzem a nép magatartását. Nyilván e gondolatkörbe tartozik, hogy a parasztok a vásári s a kereskedők rovására elkövetett lopást sem ítélik meg kellő szigorral; van eset, hogy holmi virtusnak tartják, bosszúnak, visszafizetésnek.

Lappang valami elferdült virtus a lopásokban is. «Híres enyveskezüiek ezek», — mondja az uradalom egyik embere, de maga sem rejtheti el a mosolyt, midőn elmeséli, milyen agyafúrta szerzik meg a hírességet. Volt közöttük egy, aki valósággal mester-ségig vitte az ősi hagyomány ápolását; sehogysen lehetett rajtakapni. Végül maga az egyik tisztartó jött ki az ellenőrzésre s fogadást ajánlott, hogy őt nem játssza ki. Épp csépeltek. A mester állta a fogadást.

A tisztartó meg egész nap állta a strázsát, egy pillanatra nem vette le szemét a félmeztelenen dolgozó bajnokról. Fújás után az bevezette a strázsát a szomszéd kukoricásba s megmutatta neki az eredményt, a majdnem félmázsányi halom tiszta búzát. A csizmájában hordta oda. A gép körül térdig gázolt a szemben, a búza befolyt a csizmaszárba, épp csak félre kellett vinni.

Az asszonyok meg a szoknyájukkal seprik össze a magvat. A szoknya alján egy kis darabon kifejtik a felhajtást, oda varázsolják be a szemet, naponta egy-két

kilót is, ha jól ügyeskednek. «De visznek azok még a pillantásukkal is».

A gyermekek a tarlóra, az épp learatott földre járnak. Csokorba szedik az elhullajtott kalászcsoportokat. Ki győzné elhajtani őket? Meglapulnak a mesgye-árokban, ők maguk is állítanak őrt. Annak a füttyjelére egyenként beszaladnak a földre, hasravágódnak, akár a rohamozó katonák, s ha a csósz észreveszi is őket, mire kiérnek, már kezükben van a kalászcsoport. Eldugják, vagy átadják a maguk őrének s kezdik előlről. Estére egész nyalábbal térnek meg; sötéttel persze, mert azért ez sem tréfa dolog, törvény van erre is. De ismerik a módit ők is, beleszületnek. Ilyenek ezek már egynapos korukban, az ember azt sem tudja, hova legyen a csodálkozástól; mit szólok hozzá?

Nem szólok semmit, bár csodálkozom. Erről például én magam sem tudtam, hogy bűn. A bibliában a kalászszedés még szabad volt; szabad volt az én gyermekkoromban is. Ügylátszik, pontosan addig tartott.

Az orvostudománynak a faluban már nem kell jóhírért költeni. Az iskolások közt alig akadt egy is, aki nem járt orvosnál, évente többször is. Feltűnően sokan voltak kórházban. A kórház is, az orvos is ingyenes, az anyák általában a legkisebb bajra karjukra kapják gyermeküket és megvizsgáltatják. A falu egészségi helyzete nem az orvoshiány miatt nem javul.

Babona, kuruzslás állítólag nincs. «Református község ez!» — mondja valaki, némi önérzettel. Emellett vall természetesen a lelkiismeretes, kitűnő orvos is, ő maga az eleven bizonyíték: agyon van terhelve munkával. Igaz, még külön is foglalkozik a néppel s ennek első eredménye szintén a több munka. A ba-

bona és a kuruzslás valahol az ősállapot és a civilizáció fele útján van, ott, ahol melleleg az egész falu. Az emberek elmennek az orvoshoz, de a receptet gyakran a javasnál csináltatják meg. Vagy fordítva: a kuruzsló receptjét készíttetik el a patikában. Mint mindenütt, a gyógyszerész itt is órákig tudna mesélni, hogy mi minden varázsszert kívánnak tőle. Mesél is.

A varázsszert a parasztek részben meg is kapják. Fekélyesedés ellen medvezsírt kérnek; közönséges disznósírt kapnak. Veszettségre ma is békazsírért jönnek; erre is disznósírt kapnak, axungia porci-t.

Itt különösen a füstölést kedvelik nagyon. Mindent megfüstölnek. Megfüstölik a beteg gyermeket, állatot, de füstölnek a baj megelőzése céljából is, prevencióból!

A füstölőt maguk készítik el, épp csak az anyagra van szükségük. Tömjént kérnek, mirrhát és ördögürüléket. Nem ezzel a szóval kérik. «Azt a három file füstölőt» kérik, «tetszik már tudni». Tetszik; a tömjént és mirrhát megkapják, a harmadikat a tudomány asa foetida-val, egy afrikai növény leveléből kifolyt tejnedv megszáradt gyantájával pótolja. A három anyagot a parasztek összekeverik, pléhkanálba, vagy cipókrémes doboz fedelébe teszik, izzó faszenet dob-
nak rá s a tehén alá tartják, rendszerint az alá a test-
rész alá, amelyet a meddőség okozójának vélnek; a
gyermeket megforgatják felette.

Használják a «sokféle füstölőt» vagy «szoba füstölőt» is, ezt az egészség megóvása érdekében. E címen szagos olajba áztatott faforgácsot nyerne; a kályhára téve, kellemes illatot terjeszt.

Ha az asszonyoknak «nem jó meg a nyavalyájuk», azaz, ha el akarnak vetélni, vörös fahéj-, vagy fehér fahéj-tinktúrát vesznek, tinctura, illetve aqua cinnamoni spirituosa-t. De ismerik e célra a kinint is. Álta-

lában sok orvosságot ismernek és még többet használnak.

Másutt az egyke miatt néznek felülről görbe szemmel a parasztokra, itt a sok gyermek miatt. «Törődnek is azok, miből él majd az a sok pulya!». A dunántúli falvakat a jövőtől való rettegés nyomorítja meg végül anyagilag is, ezt a jövő iránti teljes közöny.

A parasztok valóban nem igen látszanak törődni azzal, hogy miből fognak ivadékaik megélni, azzal sem, hogy hol, — különben nem volna ennyi gyerek. Sok van. A falu végén szivardoboz nagyságú házak sorakoznak; megjelenésünkre úgy dőlt belőlük az apróság, mint a bűvész kalapjából a galamb. Hol fértek el benne? Előbb kíváncsiskodva mentünk be egykettőbe, hogy a titkot megfejtsük. Kérdésünkre a háziasszony szerénykedve pillantott szét a tenyérnyi szobában s az egyetlen ágyra mutatott, hogy hát ott is elfér kettő, kettő ott a ládán, egy a kemence padkán, egy meg a tetején. Még így is maradt egy felesleg. «Hát csak szoritunk helyet ennek a kis drágának is» — mondta az anya, olyan sietséggel kapva karjába a esöppséget, mintha — hely híján — el kellene szakadnia tőle. Ahol ő elfér, elfér ott ez a gyermek is. Ügy állt ott karján gyermekével a telezsúfolt szobácskában, olyan elszántan s kihívón szinte, ahogy az anyák a táncoló mentőcsónakban, a romantikus festők képein.

Este a falu egyik lelki vezetőjénél ülünk, ő is más vidékről került ide. Szintén rokonszenves, értelmes egyéniség. Érdemei véletlenül és apránként, beszélgetés közben derülnek ki, látszik, hogy ő maga számba sem veszi azokat. Ez még rokonszenvesebbé teszi. Hivatásában is modern, felvilágosult, jó társalgó. Nők

is vannak a társaságban, de midőn a nagy gyermekszaporulatra kerül a sor, fesztelenül tud beszélni a parasztok nemi erkölcséről, az idetartozó szokásokról is. Finoman s mégis félreérthetetlenül megnevezi a legkényesebb fogalmakat. A nagy gyermekszaporaság oka szerinte az, hogy az itteni parasztok nem tartóztatják meg magukat, nem hajlandók lemondani a szerelem-kínálta öröm egyetlen mozzanatáról sem, legkevésbé a legvégsőről; nem szakítják félbe azt. Egy szóval e téren ő szerinte sem gondolnak előre, nem törődnek a holnappal!

Úgy érzem, mintha ezt egy kicsit elítélő hangon mondaná. Jól éreztem? S ha igen, igaza van a helytelenítéssel? Szókimondó egyenessége tetszik, de közben már másra is figyelek. Személyszerint a nép mellett van, szemléletével akaratlanul is ellene. Szemlélete egy felsőbb társadalmi rétegé; nyilván akkor vette át, mikor e rétegbe fellépett. Bizonyos vagyok benne, hogy tudtán kívül vallja, mint annyian az értelmiségiek közül. Egy pillanatra arra gondolok, hogy ezt a lélektani tünetet is érdemes volna tanulmányozni: azt a különös jelenséget, hogy egy jószellemű egyén gondolatai közül is miként csillog ki egy-egy társadalmi osztály akarata. Tán arra a fura felfedezésre vezetne, hogy az osztályok gondolati lényeknek is különállóak, egészek, így az igazság körüli nagy vitában csak egy-két döntő álláspont lehet, annyi, ahány osztály van. Ez az igazság kiderítését is megkönnyíthetné, ha az osztályokban elég türelem volna eszmei vitára is. Érdekes lélektani tünet, hogy türelmét mindig az erősebb veszíti el előbb.

A JÖVŐRŐL

Nem voltam ismerős a faluban, de a helyzettel igen, már az első napon. A falvak csak olyasféléképpen külön világok és egyéniségek, ahogy a betegek: magukban semmihez sem hasonlítható egészek, de az orvos rögtön rendszerbe teszi őket, fél óra múlva tudja már, mi a bajuk, mi segíthetne rajtuk s kérdezősködésbe legtöbbször csak biztonság vagy ellenőrzés végett fog. Régtől tudom, mi egy falu; csak összehasonlítanom kellett s már ismertem ezt is. Jobb is, hogy kívülről közeledtem én is feléje: ha itt nevelődöm, hozzánevelődöm fogyatékoságához és erényeihez s így tán sosem veszem észre azokat, így rögtön észrevettem: a hiány rögtön feltűnt, a ráadás méginkább. Egy műalkotásról azért tudom azon nyomban megmondani, hogy jó-e vagy rossz-e, mert előzőleg már rengeteg olyant láttam, nem abból az egyből kell a műfaj törvényeit kibontanom. A parasztok alig kezdtek mondókájukba, már tudtam, hová fognak kilyukadni. A faluba ven* dégként érkeztem, de a népben otthon voltam.

Szempontjainkat így egyre tágíthattuk s emelhattük, hovatovább a parasztság legáltalánosabb sors- és létkérdéséig, kezdve azon, hogy miképp keletkezik ez a réteg, mi tartja fenn s mi lesz belőle. A helyszínen való tartózkodás itt azért volt tanulságos, mert a különböző felfogású és nemzetiségű szerzők véleményét magukkal a parasztokkal beszélhettük meg. Vagyis itt ők voltak az ellenőrzők.

A paraszt úgy lesz paraszt, hogy annak születik, — a származásra a magyarázat eddig nagyjából ez volt. A parasztok világosabban látták különlegesnek mondható helyzetüket. A beszélgetés közben egy idősebb kazalrakó, egyetemi katedrára méltó előadásban fej-

tette ki, hogy mivel a parasztság az a népréteg, amely-nél alacsonyabb már nem található: különféle hosszas történelmi átalakulások révén belőle vezethet felfelé út, hozzá, lefelé soha. Nemcsak a halmagykereskedő nem megy el, még bukása után sem első béresnek, de a város szélén nyomorgó proletár sem megy el falu-széli zsellérnek. Mindezek már felsőbb fokú képződ-mények, mintegy okozatok. A parasztság tehát valami végső ok; az az osztály, amely — az ösnemzés-hez hasonlóan —, szinte a földből, a pusztá anyagból áll elő. Kéretlenül s gyakran feleslegesen a társada-lom legmélyéről ömlik ingyen s mindenre használha-tóan. Ezért is illetik különféle őserőt idéző jelzőkkel, melyeket különben vízesésekre, olajkutakra és bűdös-barlangokra alkalmaznak. Figyelemmel hallgattam a fejtegetést.

Halevy szép könyvének, a *Visites aux paysans de Centre*-nak legemelkedettebb fejezetében szinte líra ián azt fejtegeti, hogy a földműves-sors a helotizmustól akár a mai napig alapján száműzetés, a fényből és kényelemből. Mihelyt enged a nyomás, amely a pa-rasztot, századonként változó ürüggyel s törvénnyel a barázdához köti, az ekék és földek elárvulnak, a nép a városokba fut. Az ember önszántából, úgy borul csak a földre, mint a gránát neszére, veszélyben. Szabó Zol-tán parasztjai féllábbal már kint vannak Tardról; egy táska utcaseprői-szerződéssel én is ki tudnám üríteni Ozorát. Erdei egy egész könyvön át vonjo logikus paraszti elmével a tanulságot, hogy a paraszti állapot pusztá átmenet, a parasztság nem osztály, hanem kor-szak s a fejlődés is, az emberiség is s maga a pa-rasztság is azt kívánja, hogy eltűnjék, ahogy eltűnt a rabszolgaság, a jobbágyaság. Ne szóljunk a paraszti idill újkori ápolóiról. A paraszti sorsot a parasztok közül is csak azok tartják kívánatosnak, akik ott lent

falun sem a parasztok zömének életét élik. Ezt vallották az itteni parasztok is.

A szegény parasztság mégis éheznek a földre.

Jobb híjján, egyrészt. Másrészt meg ezt a mesterséget tanulta; felnőtt korban mi máshoz ragaszkodják az ember, mint aminek mégis ismeri már úgy-ahogy A fogásait? A gyermekek még nem parasztnak készülnek, a példa nem csábítja őket. Mikor elfogadják, akkor már egy kicsit beletörődtek, az életbe is.

A parasztság történelmi magatartásáról nem azért soroltam fel a véleményeket, hogy a magamét támogassam. Nem így vélekedem, bölíntgatásom csak a végső következmény levonásáig tart, ott tagadó fejrázásra fordul. A vidéki élet ízeiről nemcsak Móricz és Kodolányi számolt be, hanem Vergilius is. S vannak, akik a városi életforma kitapasztalása után nyilatkoztak a parasztiról. A nagy kérdésre, hogy elavult-e a paraszti életforma, a válaszok még hátra vannak. De az elmélet a pusztá kérdésektől is meginog. S ha a nép a városiaknak kijutott kultúra és emberi önérték igényeivel akar élni a földből? Ha a műveltség és táj nemcsak kiránduláskor találkozik? A legfelső, mert legkényelmesebb életforma, a városi nem átmenet? Merre lesz a következő lépés? Parasztot és mesterembert már láttam dalolva munkába menni, előre tenyerét dörzsölni a munka élvezetére: hivatalnokot és gyarimunkást még nem. Szellemi életre csak renyhe test képes? Németh László Kert-Magyarországot a gúnyos bírálata a felhőkbe lökte, de az altisztek és nyugdíjasok konokan mutatják a példát rá s nem a parasztság szégyene, hogy nem ő mutatja. Vannak, akik a hivatalnok életét érzik száműzetésnek s minden tavasszal megteszik lelkükkel és erszényükkel a

számvetést a szabadulásra: a tíz hold földre, amelyen végre úgy dolgozhatnának, hogy értelmét is lássák. És persze emberi s nem állati tevékenységgel. A paraszti életformának egyetlen fogyatékosága van s fogyatékoságának egyetlen titka, az, hogy díjazása nincs arányban a kifejtett munkával. A legfontosabb, az élelmi cikkek termelőit a társadalom negyedannyi bérben sem részesíti, mint mondjuk a szempillafesték termelőit. Mindezt mindnyájan tudjuk. Csak a kísérlet van hátra: a kor, midőn a szőlő-kaccoló kétszerannyit kap a társadalomtól, mint az ajtónálló; tudása is két szer annyi. Mindezt azért mondom el, mert a kérdéseket is felvettem a helyszínen s a hozzáértők bírálatára bocsátottam. Helyeslésük bátorított fel további következtetésre.

A parasztság a város, a polgáriasodás felé halad? Véres fejjel fog visszavonulni, ha meg akar maradni embernek, vagy épp azon az úton akar még külön ember lenni. A polgáriasodást egy kicsit könnyelműen használjuk, hogyha ugyan nem felelőtlenül: mindnyájan tudjuk, hogy proletárosodást jelent, «eldologosítást», legjobb esetben is csőbör helyett vödört.

A földet mindig kell valakinek művelnie; paraszt mindig lesz, a legtokéletesebb gépkorszakban is. A parasztságnak a földön kell bevárnia tehát a gépek rohamát, csak ott tudja azokat maga alá gyűrni s szolgálatába fogni; csak így tudja magát végre megváltani. Mindehhez természetesen legelőször olyan föld kell, ahol lábát megvetheti: amelyen állva a társadalomban is méltó helyen áll. Ha elmegey a földről, nem tűnik el: a társadalom átgyúró üzeméből helotaként fog visszahullani, megint csak a földre. A vidéket nekem nem az ökörbógés jelenti; bóghet helyette szántógép is, gépkocsi túlke is, akár minden parasztlégény kezében és akaratára, sőt központi fű-

lés kazánja is. Csodálatosképpen ezt a társadalom működésében oly járatlan parasztok könnyen el tudták képzelni. A hasztalan, tehát felesleges tervezésben agyuk egy tapodtat sem mozdult. Lelkük egy pillanat alatt befutotta az észszerűség legmagasabb csúcsait is.

HELY A TÁRSADALOMBAN

A zsellérek szemléletében a társadalom szerkezetének képe világos, egységes, bár egy kicsit torzított. Olyasféle, ahogyan a ház tövéből fölfelé irányított fénykép az emeletek arányait mutatja. Az ötholdas gazda szemükben már polgár, a húszholdas közelebb áll az ezerholdashoz, mint hozzájuk. Annak magassága pedig a felhőkbe vész. Ezért inkább természeti jelenségnek tartják, mint emberinek s úgy is beszélnek róla. A napszámot úgy keveslik, ahogy az esőt, a ritka kegyet pedig úgy fogadják, mint a téli napsütést. Mindez nem jelenti azt, hogy nem bírálják. Az eget is eleget bírálják.

A társadalom széttagoltsága miatt sokat szenvednek, nemcsak testileg, vagyis anyagilag, hanem — amit kevésbé vártunk — szellemileg is. A rossz ruházat például nemcsak azáltal sújtja őket, hogy fáznak, hanem ennél tán még jobban azáltal, hogy szégyenkeznek miatta. A megfelelő ruha híján a táncból kirekedt lányok női mivoltukban is megalázva érzik magukat. Ez erkölcsi életüket is befolyásolja; szomorúbbá s egyben könnyelműbbé teszi. Vannak családok, melyek a vasárnapot esztendőszámra otthon töltik, mintegy önkéntes száműzetésben; sem a templomban sem a kocsmában nem jelennek meg. A falu hajdani lelki közösségének megbomlását nagyrészt ez okozza. A különböző rétegek közt a társadalmi érintkezés úgy-szólván teljesen megszűnt.

Emlegetjük a falusi értelmiség eltávolodását a néptől. Hovatovább ebben látja mindenki a falu társadalmának osztályokra tagolódását. Holott, a sok között,

ez a legkevésbé veszélyes és a legkönnyebben megszüntethető. Némi túlzás volna azt várni, amit ma várunk, hogy megválasztása pillanatában minden segédjegyző magába szippantsa Rousseau eszmevilágát s hozzá Szent Ferenc lelkét. A zokszó különben e csoda után sem némulna el, bizonyítékául annak, hogy eddig is csak jogosan hangozott, de nem mindig jó irányba. A parasztok legkevésbé az értelmiség eltávolodását fájlalják. Hisz már nem is emlékeznek arra, hogy valaha közel volt. (Csak akkor volt közel, midőn egy-egy ellenség egy hajtásba fogta az égés/falvat: a szabadságháborúk után, a reformáció hősi korában.) A falusi értelmiség kérdése csak a hivatal jó és emberséges ellátásának kérdése; erre egyre több a kedvező jel.

A magyar falvak szellemiségének igazi, gyakorlati vezetője az értelmisegnél is jobban a falusi iparosság volt. E réteg művelődési szerepéről eddig nem igen emlékeztek meg, vagy ha igen, akkor is lebecsülő, vagy gúnyoló hangon. Mert versenytárs volt? A politikus és a csizmadia szavak egymás mellé téve mosolyt fakasztottak, az osztálygögg-puffasztotta arcon. Holott, azokban a nagy politikai időkben épp a csizmadiák, a falusi kádárok, asztalosok, kovácsok, kötélverők és kocsigyártók magatartásában rejlett a nemzet helyes politikai ösztöne. Több újságot járattak, mint az értelmiségiek. Vasárnap délelőtt a pappal s jegyzővel ültek egy asztalnál, délután a paraszttal. Az első falusi könyvtárakat ők létesítették. Tudásukat rögtön közvetítették a népnek. Nagyrészt az ő sorából kerültek ki.

Amit nyugaton középosztálynak hívnak, azt nálunk ők testesítették meg. Értelmiségünk sohasem volt oly független, hogy külön s főleg valaminek közepén

megállhatott volna: magatartásában, vágyaiban, egész lelkületében fölfelé csatlakozott. A csizmadiák nevezetes rétege megállt ott, ahol volt s talajon állt. Művelődésének szerencsésen nem vetett gátat az a jellegzetes középeurópai szellem-bénító körtünet, amelyet legtömörebben «érettségi-ragálnak» nevezhetünk s amely hazánkban különlegesen nagy pusztítást végzett. A csizmadiák felnőttkorukban is érdeklődtek, szerények voltak, el tudták képzelni, hogy van egy-két dolog, amit még ők sem ismernek, így sokat tanultak. S mint mondtam, sokat tanítottak. Bizonyítékul a róluk szóló fejtegetést is lírai térre tudnám rántani, hálás hangon idézgetve hajdani beszélgetéseimet öreg falusi suszterokkal a föld keletkezéséről, Rákóczi elfogatásáról, India körülhajózásáról. A magyar művelődésben szerepük ott falun az volt, ami az ipari munkásságé a városokban. Kifogásképpen s búcsúztatóul csak azt mondhatjuk róluk: nagy kár, hogy e csizmadiák nem politizáltak eléggé, vagyis országosan is.

Mert ez a réteg eltűnt. A tőkés termelés gyári csizmái, fazekai és szerszámai kiszorították a falvakból ezt a réteget, ezt már elvitték proletárnak. (Nem a «fejlődés» ellen beszélek, csak a tényt mondom.) A falu társadalmának szellemi épületéből ezzel mintha a malter hullott volna ki. Hogy ez a réteg volt a középosztály, hogy ez kötötte a parasztságot az értelmiséghez, azt legjobban a mostani kép mutatja: hova jutott a parasztság e természetes kapocs leszakadtával. A régi mestereket, akik nemcsak mesterségük miatt voltak méltók e szóra, hasztalan kerestem ebben a faluban is.

A zsellérségnek osztályostársa sincs. Az ipari munkásság messze van. Mikor kerülnek vissza a hajdani mesterek fiai, a hajdani hivatással és lelkülettel? A népnek addig nem lehetett más útja, minthogy a

saját alapjaira, saját lelkületébe vonuljon vissza. Mint egykor ősei a gyepük mögé.

Milyen e lélek magatartása a társadalom keretei, a közösség látható alakulataival szemben? Hogy fogadja a szép eszményeket, melyeket a múlt század nagyjai neki, a népnek készítettek, sokszor életük árán? Gondoltuk ugyan, hogy előbb azt kellett volna tisztáznunk, mi lett ezekkel az eszményekkel, de azért felkészültünk erre a kérdésre is. Megtervezett módszer alapján különféle jólesengő eszmeáramlatok, meglévő vagy megígért társadalmi szerkezetek, hitre, érdekre, vagy egyszerűen semmire alapozott mozgalmak érhető nevét kevertük a beszédbe és vártuk mérlegünkre a választ. Nem feledkeztünk meg a felülepítmenyekről sem. Aztán egyszerre abbahagytuk ezt is. A feleletekben nem volt semmi helyi különlegesség, nem volt fajtái s országszerinti sem. A földművesek úgy válaszoltak, mint a földművesek a föld bármely részén. Meglepő tárgyilagossággal, éleslátással és tömörséggel; néha csak egyetlen szóval, vagy legyintéssel. Hívó-szavaink közé pártok s politikusok nevét is felvettem.

Legfeljebb a hagyomány ereje lepett meg, áginak a titokzatos nemzeti s tán fajtái tudatnak elevensége, amely a mélyben, a népben húzza át a századokat s csak néha-néha tör ki egy-egy rendkívüli szellem ajkán át. Örömmel állapítottuk meg, hogy e különös, személytelen tudat ma is él, örök. A lényeges kérdésekre a kérdezettek klasszikusaink gondolataival feleltek, néha csaknem szó szerint. Az országlásról pontosan úgy vélekedtek, mint Petőfi, főurainkról, mint Széchenyi, a haza fogalmáról, mint Vörösmarty, a közelebbi jelenről s így a többi néphez való viszo-

nyunkról, mint Ady nemzedéke. Válaszaik a megfogalmazásban is oly szerencsések voltak, hogy a szerep ismét felcserélődött, a kérdezőből tanuló lett. Midőn ők intéztek kérdést hozzánk egy-két bonyolultabbnak látszó dologról, én egy pillanatra el-elhallgattam, véleményemet újra mérlegettem s mikor végül kimondtam, akkor láttam, hogy gondolatom már az övékhez hasonlított. Pusztá tekintetüknek ellenőrző, környezetüknek igazságra-szorító hatása volt. A kiröppent szónak az első szárnycsapás után próbát kellett állnia belső erejéből; hamisan hangzott, szánalmasan bukott le, ha csak egy mozdulattal eltért valamerre. E körben csak az érdes, nyers valóságot lehetett mondani. Mint különben mindenütt a parasztok közt. A hazai klasszikusok sorát így bátran megtoldhattuk volna a külföldiekkel is, az emberiség nagy tudatosítóival s leleplező!vei. Mindazokkal, akiknek gondolatait nem kötötte meg s nem vezette félre az *anyag*; akik pártatlanul, az érdekvilágon kívül ítélezhettek az érdekek bonyolult világa felett. Akik fölébe léptek annak, amibe e földművesek még be sem léptek. Eszméjásuk aiért azonos.

A paraszti sors misztikumát szerencsére s természetesen a parasztok értik legkevésbé. Jó érzékük van a költői képekhez, az idülteket kényesen elvetik, így ha valaki a múlt század kelléktárából azt szedi elő s mondja meggondolatlanul szemükbe, hogy ők például a társadalom oszlopai, akkor igen helyesen csak oszlopra gondolnak s szemüket végigjártván magukon megállapítják, hogy ők nem oszlopok, hanem emberek. Ilyen szemléletet tanít többek között Valéry is. Így tehát fundamentumok sem, források, őserők és semmiféle gyökerek sem. S ehhez hasonlóan földjük

is csak szántó vagy rét, szóval föld, amelyből néha pára száll, néha illat, de rejtelem s kiváltképp szó soha. Aki a földből különféle szólamokat hall, annak irodalmilag rossz a füle, tehát paraszt már csak azért sem lehet.

A hazáról, nemzetről való gondolataikat előbb meg-hökkenve hallgatja az ember. Azután — ha elég mű-veit és emelkedett szellemű — büszkeséggel és meg-vigasztalva hallgatja, mert arra gondol: ime, a nagy eszmények mégsem halnak meg! Mert e téren is klasz-szikusaink legmélyebb gondolatait visszhangozzák. Néha azokat a gondolatokat, melyeket még klassziku-saink sem voltak képesek világosan szóba önteni, vagy legalább is nem tudtak közzétenni koruk elmaradt szelleme, vagy nemzetgyilkos önkény tilalma miatt. Említettem Petőfit. Az egyik középkorú földműves «A nép» c. vers alapeszméjét mondta el nekem néhány tömör szóban, anélkül, hogy e verset valaha is olvasta volna.

Hasonló szemléletük a társadalmi szerkezet, a val-lás, a túlvilági és földi igazság dolgában is. Az értel-mességi vizsgálatok során azt tapasztaltuk, hogy a zsel-lér-gyermekek szellemileg jóval elmaradtak más tár-sadalmi rétegek gyermekei mögött. A felnőttek értelmi képességét bátran összehasonlíhattuk volna bármely réteg szellemi készségével. Arra kellett gondolnunk, hogy képzésük nem fejeződik be az iskola elvégzésé-vel, hanem tulajdonképpen csak azután kezdődik. Mint a jó papok, ők is holtig tanulnak, gyakorlatilag s első kézből: az élettől, amely úgy látszik mindenki számára egyformán a legjobb tanítómester. Lelki kép-zettségük nyilván emiatt a lényegbevágó dolgokban, a végső nagy kérdésekben alapos. Az államformát s általában a külső formát épp oly mellékesnek tartják, akár a nagy angol közigazdászok. A címek, rangok s

vállverések osztogatásánál többre értékelik a javak elosztását. A napszám-egyeztető bizottságon elhangzott elnöki megnyitó szép mondataiból egy szót sem tudnak; a napszámbevételeket íz évre visszamenően tudják. Szemléletük mégsem anyagi, azt mondhatnók: anyag híján. Takarékosági s általában gazdálkodási képességüknek megfigyelése sem végződött jó eredménnyel. E tulajdonságokat azonban, mint tudjuk, a bölcsök is megvetik.

A bonyolult társadalmi viszonyok törvényeinek megértésén kívül különösen az erkölcsi ítéletek megfogalmazásában tűntek ki. Döntésük itt is sommás; egy-egy nagy közéleti férfiú egész életművéről való véleményüket gyakran egyetlen kézmozdulattal fejezik ki. Döntésük kísértetiesen biztos és végleges: megállapítható, hogy a kézmozdulatot minden esetben Clio is átveszi. Tehát történetírói, sőt auguri érzékük is elsőrendű s annyira megbízható, hogy a jelenben is lehetne alkalmazni. Aki mindezt a megállapítást róluk túlságosan szubjektívnek véli, az sosem közeledett még e népszámtárhoz a megfigyelés objektív magatartásával s eszközeivel. Mi igyekeztünk e módszert követni; ám amilyen egyszerű volt idevágó vizsgálataink lefolyása, épp oly körülményes volna azok részletes ismertetése. Azért csak néhány szót erről.

E népréteg műveltségének s életszemléletének alappillérei ma is a közmondások. Felesleges volna rámutatni, hogy e ma is használatos közmondásokban rejülő bölcelet is mily meglepő hasonlóságot mutat az emberiség nagy szellemeinek világfelfogásával. E közmondásoknak s szállóigéknek ezideig csak nyelvészeti, verstani, főleg ritmikai feldolgozásuk van; filozófiai egységükről használható munka nincs. Meglepetést fog okozni, ha lesz. Bölceleti irányukról kaphatunk közvetőleges képet, ha bármely nép szállóigéinek gyűj-

teményében fellapozzuk pl. a bíró, pap, szerzetes, törvény, prókátor, úr, nemes, szegény, hús, ág, stb. címszavakat. (Magyar viszonylatban tanulságosan forgatható e szempontból Margalits Ede Akadémia-jutalmazta műve, 1896.) E közmondások értékét újabban a tudomány talán azért nem becsülte eléggé, mert az ütemes mondatokba foglalt ítéletek mögül hiányozni látszott a bizonyító tapasztalati adatok sora. Ezek egy részét valóban elnyelte az idő, bár hatóerejükön ez semmit sem változtatott; más részüknek logikai megalapozottsága ma is jól látható, sőt tapasztalható. Ez ítéletek helyessége akkor világlik ki, midőn egy-egy tudomány-ág évtizedes kutatás után is megállapítását szószerint azzal az ítélettel fejezi ki, melyet az íratlan népi szemlélet — kétségtelenül hasonló tapasztalatok s viták után —, már évszázadokkal előbb közzé tett. («Minden szentnek maga felé hajlik a keze», «Éhes disznó makkal álmodik.» «Ahol nincs, ne keress.» Stb.) Legyen szabad megjegyezni, hogy e sorok írója a társadalom s a művelődés felsőbb köreiben tett jelentősebb kanyar után lett e népi igazságoknak s általában a nép igazságának tisztelője és vallója. Ott szerzett ismeretei csak alátámasztották s a tudomány szaknyelvén igazolták azokat a tételeket és igazságokat, melyeket tudni már gyermekkorában tudott.

Tanulságosnak mutatkozott a földtelen földműveseknek a társadalomról vallott nézetét is összehasonlítani más rétegek nézetével. Ezt elvégeznünk itt azért volt felesleges, mert az összehasonlítást bárki maga is megteheti: társadalmunk iránytadó osztályainak véleménye nyomtatásban is, élőszóval is elég sokszor megnyilvánul s helyes módszerrel eredményesen tanulmányozható. Csak például említünk egyet. Legutóbb

napvilágot látott egy összefoglaló munka értelmi ifjúságunk világszemléletéről is. A pécsi egyetem filozófiai intézete készítette elő az ország egyetemi hallgatószá-
 gától kapott válaszok alapján és Makay Gusztáv adta ki «A magyar fiatalság a sorskérdések előtt» címmel. A körkérdésnek arra a pontjára, hogy «*mit tart a társadalmi különbségekről, hiszi-e, hogy azok megváltoztathatók?*» ilyen feleletek érkeztek, 18—24 éves főiskolai hallgatóktól: «A társadalmi rétegek között me-
 rev vonalat nem lehet vonni, hiszen azok jórészt maguktól alakultak ki, és ezeknek megbolygatása és felforgatása természetellenes, tehát rossz.» «A társadalmi különbségek nem áthidalhatatlanok, de ennek a problémának a vitatását nem tartom időszerűnek.» «A társadalmi különbség elég nagy, ezért kell az alsóbb néprétegeknek is művelődniük, hogy ezáltal ne érezzék magukat oly idegennek.» (A másolás helyes; nem: érezzék, hanem: éreztessék.) «A társadalomban csak akkor van rend, ha van, aki parancsol.» «A társadalmi különbségek megszüntetését mindjárt az iskolákban kellene kezdeni.» Egy egyetemi tanár joghallgató fia ezt írta: «Társadalmi különbség van, de annak mai visszhangja túlhangsúlyozás.» Az összehasonlítás eredményéül elég tán annyit megjegyeznünk, hogy ennyi magyartalanságra, nyelvben és gondolatban, a földművesek már neveltetésük folytán sem volnának képesek.

AZ ÉRTELMISÉG ÉS A NÉP

Mátyás áruhában járta az országot. A falu értelmiségében az övéhez hasonlóan érzem a szerepem, csak fordítottan. Az értelmiségiek öltözékem után maguk közé valónak tartanak, az előkelő intézmény, amelyhez munkám kapcsol, holmi glóriaként fénylik fülem mögött, látható tiszteletet ébreszt. Átesünk a nyugdíj, meg a fizetési-osztály kérdésén, egy-két úr-töltő, se ide, se oda mondat után a beszélgetést egyenesen a parasztokra terelem. Érdekel a vélemény, szemrebbetés nélkül hallgatom. A vélemény nem kedvező. Figyelmesen, de belül azonnali mondatboncolásra készen hallgatom. Ügy érzem magam, mint a vígjátéki hős, akinek az embroglió csúcsán valaki, nem tudván, hogy kivel beszél, kereken megmondja, hogy milyen embernek tartja. De nekem nincs kedvem a nevetésre.

A vélemény tárgyilagos. Be kell látnom azt is, hogy ismereten és tapasztalaton alapszik: akik itt a népet bemutatják, évtizedek óta élnek közte, volt alkalmuk megfigyelni és kitapasztalni, a saját bőrükön. Hiteles tanúk, elfogultságra nincs okom gyanakodni. Hovátovább nem is tudok szemükbe nézni; szembesítésen érzem magamat s nem találok ellenvetni valót. Ha szerencsés és kérkedő a nemzet, kiold magából; ha szerencsétlen, azonosulásra kényszerít. Még annál is többre: arra, hogy én piruljak helyette. Feszélyezett-ségemben magatartásom pillanatonként változik: előbb sértést és megalázottságot érzek, (mert belül tudom, hogy mégis igazunk van, ha annak minden ellentmond is), aztán mosolyogva, nyakkendőmet igazítva bólintok s biztatom a beszélőket. Azok semmit sem sejtenek s merő barátságból még jobban megkínóznak. De aztán visszanyerem egyensúlyom, sőt vállá-

lom a bíró szerepét is. Vannak persze kideríthetetlen ügyek.

Délelőtt a paraszttal a napszámról beszéltem. Az idén a bér viszonylag elég nagy volt (nem a megélhetéshez, hanem az elmúlt esztendőké béréhez viszonyítva), a napszámosok az ellen nem panaszkodtak. A nap volt kevés, kedves uram! Azt szerették volna, hogy az év minden napján legyen munka. Az a jó bér csak egy-két hónapig, igazság szerint egypár hétig tartott. Most ősszel már épp hogy csak csurran-cseppen valami kereset, télen meg semmi sincs. Nem vizsgáltam meg őket, midőn elmondtam, hogy ez országszerte így van. Sajátos mezőgazdasági termelésünk olyan, hogy a mezőgazdasági munkásság az év 365 napjából — a hivatalos kimutatások szerint — átlag csak 180 napon lel alkalmazást. Van vidék, ahol csak 150 napon. «Ez olyan», mondták a zsellérek.

Nincs tehát napszám. Az intelligencia szerint napszámos nincs. Az egyik tanult vállalkozó, akinek nemcsak tárgyilagosságáról, hanem a nép iránt való jóindulatáról is meggyőződtem, elmondta, hogy kertje feladására hetekig nem kapott embert. A fiatal tanító, noha csodálkozva, de mégis inkább sajnálkozással mintsem ellenséges érzéssel meséli el, hogy tavaly télen le kellett volna takarítani a havat a korszolypályáról. Egy pengő ötvenet fizettek volna érte. Nem akadt jelentkező. Végre valaki majdnem szívességből vállalkozott rá. Társaságban ülök, mindenki mond egy-egy esetet. A dolgot senki sem érti, mert azt elismerik, hogy bizony a parasztnak nagyon is jól érkezne akár ötven fillér is, főleg télen. Az eseteket én is meg tudnám toldani, más vidéken szerzett hálomásokból. A lényeg azonban az sem világítaná meg.

Az ember könnyen talál megnyugtató feleletet mások viselkedésére, ha a magyarázattal önmagát akarja

megnyugtadni, ítélezéstől sem riad vissza. Érzem a veszélyes pillanatot közeledtetés fölkészülök rá. Elhangzik a kínálkozó magyarázat: lusták. A magyarázat még ingadozó, de ha csak épp megáll a talpán, győz: az ellenállás oly gyenge. Megnézem, aki a szót kimondta. Vidám tisztartó. Szinte hálával tekintenek rá, neki aztán igazán lehet tapasztalata a napszámosság munkakedvéről. De van-e tapasztalata a munkáról?

S milyen lustaság az, amely az éhkoppal is dacol? A tohonya szó illik arra? Arra a magatartásra, hogy valaki korgó gyomorral inkább a hideg vackon heverjen, mintsem kinyújtsa kezét a felkínált javakért. Mert azt senki sem tagadja, hogy télen nélkülöznek. Azt sem tagadják, hogy a nyári munka alkalmával derekasan kitesznek magukért. Mindezt csak magamban gondolom. De aztán a társalgás egy percnyi szélcsendjében mégis kimondom, hozzátéve, hogy itt valami mélyebb ok rejtőzhet, talán a lélekben.

Vállvonás, tájékozódást fürkésző pillantások; de az előbb felvillantott szó nagyon is szerencsés volt: seregestől csalja maga mellé a bizonyítékokat. Tuskót ásni is például alig mennek. Az egyik erdei tisztviselő *ki* akarta takarítani az istállóját: majdnem magának kellett megcsinálnia. Favágás? Könyörögni kell, amíg akad rá valaki. És a szolgálók! Hosszú panaszok a háztartási alkalmazottakról, a szokásos «fizetett ellenség» alapon. Engedem áramlani fülem mellett a panaszt, elmélyedve magamban keresem a magyarázatot a belső okra, úgy is magamban, hogy belül. Kísérletre és megfigyelésre van egy kis falusi társadalmam, velem van állandóan: csak emlékeim közt kell világosságot gyűjtanom.

*

Télen nálunk sem dolgoztak. Nem dolgoztak a

jobbmódúak sem, akik saját maguknak dolgozhattak volna. Nem igaz, hogy ilyenkor «a gazda szerszámait javítja». A gazda ilyenkor pipált, fázott, olyan óvatosan mozgott, mint a vakok, azaz mégis dolgozott, de félelmetes testi-lelki üzemcsökkentéssel; szerszámait kapkodva tavasszal javította meg. A szegények még kevesebbet dolgoztak. Persze tettek-vettek, mert hisz van, aki egy faluvégi házkörnyék ellátását is épp elég munkának érezheti, de hát ez még sem volt dolog ahhoz mérten, ahogy másnak dolgoztak, aratáskor. Novembertől márciusig alkonyi vagy hajnali, azaz munka utáni vagy munka előtti hangulat lengett a falu felett. Én gyakran vasárnapi hangulatot éreztem: dolgozni valahogyan nem illett, csak épp a legszükségesebbet. Valahogy a kapun kilépni sem illett, az utca olyan volt, mint a padok köze úrfelmutatáskor: aki végig kocogott rajta, magára vonta mindenki tekintetét. Aludni és pihenni illett, valljuk meg, volt mi után és mi előtt. Akinek erre sem tellett, azt lelkük alján a többiek megszólták, méltán. Valamiképpen olyan fajta bizonyítványt állított ki magáról, mint a mesebeli tücsök a hangyák közt: mit csinált a nyáron? A falu nyári és téli élete úgy elválasztódott, akár a fáké, akár a medvéké. Akár a rideg gulyáké. Akár a nomádoké, akik a félesztendős forró csatangolás után őszszel meghúzódnak valami víz partján, egy szertelen szombaton degeszre zabái jak magukat, aztán igyekeznek átaludni a telet, mint valami hetes ünnepet; ha felébrednek, gyorsan bekapnak valami reggeli-pótlékot s buzgón hortyognak tovább, védekezésül az ebéd-ideji nagyobb éhség ellen: tudni sem akarnak róla. Valamikor természetesnek vettem ezt a hangulatot, alávetettem magam neki. Még diákkoromban is, a karácsonyi szünetek alatt zökkenő nélkül bírtam a ház végehosszatlan szunyókálási iramát. Testemmel

tehát értettem okát is. Ezt szeretném most elmémmel fölidézni.

Nyilván a testnek is van valami költségvetési ösztöne, a parasztok azért csendesülnek meg télen. Még verekedni is kevesebbet verekednek, mint nyáron. Bírná a medve a koplalás téli teljesítményét, ha a barlangi langyos hortyolgatás helyett a köpködő sarában álldogálna, vagy naphosszat a kerítések felett dugdosná a fejét, hogy hol van egy kis fűrészelni való? Takarékoskodik a maga köré fejlesztett kis meleggel, takarékoskodik izmaival, de nyilván még agyának és ösztönének működtetésével is. Bizonyos, hogy annál jobban takarékoskodik mindezzel, minél gyengültebbek azok: minél soványabban végezte az idényt. A hús az mindenkin egyformán hús s én el tudom képzelni a falusi test belső számvetését egy-egy munkára-mozdulás előtt. Az üzem egyensúlya még mindig jobbnak Ígérkezik, ha a test tétlenül hever, mint azzal a pótlással, melyet az egész napi kínos jártatás után egyötvenért kap. Pihenni is kell

Az OMGE kevesli az évi 180 munkanapot, a népbárát szociológusok nemzeti szerencsétlenségnek tartják, a zsellérek egyénileg tartják annak, anélkül, hogy a dolog mélyére néznének. Ha odanéznének, mást hangoztatnának.

Igaz, az évi időből átlag 180 napot dolgoztak. A napot én is keveslem. De sem az időt, sem a dolgot. E 180 nap alatt többet dolgoznak időben is, mint a sorukon aggódó szellemi munkások. Többet dolgoznak az ipari munkásoknál is. Pihenőjüket tehát nem a pihenés szempontjából lehet kifogásolni.

Látástól vakulásig dolgoznak. Az alatt a 180 nap

alatt testük átlag napi 15 órát fárad, szerény számí-
tással. 180 megszorozva 15-tel, az 2700. Egy esztendő-
ben tehát 2700 órát dolgoznak.

Évi 300 napnál többet az országban senki sem dol-
gozik, se munkás, se hivatalnok, hisz csak pirosbetűs
ünnep 68 van egy évben s a hivatalnokok példájára
végre a gyári munkásság is kap fizetett szabadságot.
Szóval, az évi 300 napot dolgozó réteg egy esztendő-
ben — ha a fizikai munkások törvényes legmagasabb
napi 8 órai munkaidejét vesszük — összesen legfel-
jobb 2400 órát dolgozik. Tehát legalább 300 órával
(38 munka-nappal) még mindig kevesebbet, mint a
mezőgazdasági munkások. Miért épp az ő munkáju-
kat keveseljük hát? Mert ráadásul még minőségileg
is a legnehezebb? Egy aratási nap 15 órája erőkifej-
tés dolgában 20 órának is megfelel akármilyen más
szakma munkájához mérve. Semmitől sem tartózkod-
dom úgy, mint a nemzeti elfogultságtól. De hogy a
magyar, ha egyszer nekikezd, a dologban magasra
kiválik, azt gyermekszememmel én is jól láthattam a
háború alatt, midőn a búzaföldeken szinte nemzet-
közi verseny állt a magyar szabadságos katonák és az
oroszl, olasz, meg szerb hadifoglyok között. Győztek
idegen pályán is, mikor ők voltak hadifoglyok. Virtus
náluk a munka, az adott szó betartása, erkölcs? Nem
kímélik magukat. Minden joguk meg volna hát a pihe-
nésre; még az eddiginél is nagyobbra. Mődjük nincs rá.

Ezeket gondolom, de még mindig nem szólalok
meg. A társalgás, mintegy a lelkifurdalás intésére most
arra felé kanyarodik, hogy azért vannak szorgalmasok
is. Névszerint megnevezik a szorgalmasokat,
szinte ajánlva egymásnak őket. Aztán megemlítik,
hogy a szükség azért mindenkit rávisz a munkára

előbb-utóbb, tavasz felé bizonyosan. Hangsúlyukkal elismerést fejeznek ki a szükségnek, mint valami okos rendlartónak, aki érti, hogyan kell a makrancosokon kifogni. Hallgatók, a belső hangot hallgatom, egy kicsit mosolyogva azon, hogy majdnem úgy folyik, mint egy közgazdasági előadónak; az emlékek ha megszólalnak, mindig csodás nyelven szólalnak meg.

Különös a parasztok lelki magatartása; de oly különös azoké is, akik épp a szűkölködőtől várják el, hogy egy repedt poltúraért is napestig dolgozzék (a jobbmódú jobb megfizetését természetesnek tartják) s valami erkölcsi alapon éreznek felháborodást, ha a szűkölködő nem adja be derekát. Montherlant remek bankár-hőse jut eszembe a *Célibataires-bftl*, aki hosszas lelki küzdelem után végre ad valamit egy koldusnak, de harag önti el s szánalmas baleknak tartja magát, midőn később visszaemlékezik arra, hogy a koldus keze tiszta volt.

Először én is kérdezősködtem a zselléreknél, hogy miért nem fognak valami háziiparba; de azután nem kérdezősködtem, elszégyeltem magam. Másutt kellene kérdezősködnöm s másról. Ha nyáron ők is csak napi nyolc-kilenc órát dolgoznának, akkor szemükre vehetném, hogy hisz van fölös idejük. Hogy nehezen mozdulnak, megértem más oldalról is. Láttam közelről a szűkös viszonyok zsibbasztó erejét. Megértettem, bár először megcsodáltam a különös jelenséget, hogy telente nem azok ragaszkodnak az otthonhoz, akiket fűtött lakás és tisztaság övez, hanem épp azok, akiket megdiderget az otthon. A jó lakás legjobb tulajdonsága, hogy elbocsát, sőt el-elküld. Aki hálótermében is fázik, az még jobban tart a kinti hidegtől. Én már csak testgyakorlásból is vállalnék egy kis tuskó-vágást a jégcsapok ékszereibe öltözködött havas erdőn. A zselléreknél nincsen erre szükségük.

A lelki okokat keresem s az ügybuzgó hang itt belül, bennem még mindig a test okait sorolja. De vajjon a lélek viselkedését nem a test szabja-e meg minden esetben itt? Oly messze van ide az eszmék és eszmények világa! A konok nemtörődömséget először holmi ázsiai örökséggel próbálom magyarázni, de aztán fejembe villan ez a nagyon is nyugati és modern szó: a lélek sztrájkja s emellett fogok pártot. Bizonyos, hogy ezen a csapáson is messze jutnék. Amerikában ezt a magatartást slacking-nek hívják, amerikázásnak. Mindenütt van neve, ahol a lélek szemben áll valamivel, de azt mégsem mondja ki s azt még kevésbé, hogy miért.

De aztán Amerikából valami mégis visszaránt, a rántás hevével Európán is túl, megint csak a sztjeppekre. Gyanakodva vizsgálódom itt, nevezetes ázsiai származásunkban soha nem találtam különös lelkesültnivalót; most a rendesnél is nagyobb gyanúval nézem; az utóbbi esztendőik tapasztalatai egyre inkább az ázsia-vallók mellé kényszerít. Ahogy idősödöm, amilyen mértékben magamba szedem az időt, olyan mértékben veszi tekintélyei előttem a történelem időtengert Gyermekkoromban A honfoglalás operenciányira volt, most már alig folyó választ el tőle, odalátok. Odalátok s visszatekintve erre a falura, Árpádék világát fedezem fel. Nemcsak az arcokat nézem, hanem a taglejtést, a járást, a tekintetet, az élet semmibevevését, a házakat. Az imént a mondatokon átsuhant, hogy nomád. Ez a nép még ma is elevenen emlékszük nomádságára. A házépítésben nem úgy nomád, hogy sátorformát rak, hanem úgy, hogy nem sajnálja, ha holnap ott kell hagynia. Ezt nem tartom erénynek. Jártam igazi sztjepen is.

Nomád-emlékezetű az esztendő beosztásában, a földhöz való viszonyában: a munkát egyszerre, rohamszerűen végzi, mintha kergetnék. Nem fészkele be magát a talajba; bármily furcsán hangzik is: lélekben még elég mesze van tőle. Húzzuk a párhuzamot, húztam magam is a német és a magyar falvak közt. Miért boldogulnak azok jobban? Ezer választ is tudnék erre a lapos célzatú kérdésre, de csak egy felkiáltással felelek: ezer év! Mi egy nép életében ezer év? Ha akarom sok, ha akarom kevés; attól függ, meddig nézek előre. Ezer éve, de hétszáz éve is ez a nép itt még futott; a német már ezerötyszáz éve megállt. Ezerötyszáz évvel előbb érkezett meg a földhöz. Csak a föld s nem a lélek műveléséhez persze, mert a nomád sok tekintetben műveltebb, tapasztaltabb, világlátottabb a herybenlakónál; csak egy életformához ért el előbb. A magyar, helybenállva is nyugtalanul nézelődik, nekiiramul, legyint, aztán bevágja magát a vacokba s terv helyett álmodik egy nagyot.

Kelet népe. Ezt nyugatról jöve látja az ember, ma is. Széchenyi még a nemességben látta, az örökség azóta két társadalmi osztállyal lejjebb ereszkedett, de megvan, változatlanul, naponként egy véka tünetet gyűjthetnék össze. Kelet népe, ez azt is kifejezi, hogy a pop már nincs keleten, — irigylem a szép címet, ha Széchenyi nem írta volna, én írom fel könyvem fedelére. Keleti nép nyugaton ma itt azt jelenti, hogy aki csak egy grádussal is kilép a népből, rögtön Paris nivójára emelkedik, nem kiválasztódik, hanem valóban kivál. A falu szélén sátorlakó lelkek gubbasztanak, itt az úriszobában tökéletes spaléták mögött az eszmék Ford agytekervényei szerint csavarodnak. A társalgás megint a körül a rejtély körül csomósul, hogy miért nem állnak napszámba a zsellérek akár egy pengőért, ha amúgy sincs dolguk? Más utakon,

de elérkeztem oda, hogy megfeleljek rá, végre megszólaljak.

Azt mondom, hogy annyiért én sem állnék munkába, reggeltől késő estig. A furcsállásra röviden, olyan gyöngébbek-kedvéért stílusban elmondom álláspontomat: a zselléreket épp olyan embereknek tartom, mint magamat. Igen, pontosan olyanoknak, mindenben, minden körülmények között, sőt mindennek ellenére. Ez elvem, ezért nem is vitázom róla, ilyen vagyok. Ha én nem állok, nem kívánhatom, hogy ők meg álljanak! így vagyok egyszerre keleti és nyugati; így léptein ki a népből, anélkül, hogy elléptem volna.

Nem vitatkoznak, csak megnéznak; mosolyogva, tehát az álruhából még semmit sem sejtenek, önként leplezem le magam. Egy kis csend támad. Aztán jóakaratóan, udvariasságból, mintegy betegnek kijáró tapintatból mindnyájan elfogadják érveimet. A titok itt persze még mindig kiderítetlen, itt még mindig nem látom, hogy hát napszámos vagy munka nincs-e elég, hogy kinek van igaza a munka körül, a munkakeresőknek, vagy a kínálóknak-e. «Csak szembesítéssel lehetne kideríteni», gondolom, megint némán, «az volna a legegyszerűbb».

A MÚLT A JELENBEN

Ezer év nem sok. Történészeink büszkén emlegetik, mi az, ami a nemzet magatartásában alig változott az alkotmány, az országglás s ezek eredményei terén. Kiemelik, hogy milyen konokon ragaszkodik a nemzet egy-egy ősi szokásához, melyet tán még Ázsiából hozott. S hogy milyen nehéz az ilyen magatartásról leszoktatni, akkor is, midőn az már századok óta időszerűtlen. Ifjú történetfilozófusaink az ország belső szerkezetének ma is álló pilléreit jellegzetes nomádalkotásnak vallják és dicsérik. Államszemléletünk kicsiben ma is olyan, mint Attiláé: türelmes, sok népet összefogó.

A nép is így őrzi a hagyományt, jót, rosszat egyaránt. Amit mi csökönységnek vagy épp lustaságnak látunk, az nem egyszer csak az ősök konoksága, vagy óvatossága s tapasztalatot, esetleg hajdan értékes magatartást őríz. Vagy ha már ártalmast is, legkevésbbé a ma élöket lehet hibáztatni érte. Lépten-nyomon látom az ilyen jeleket itt. A falvat úgy tartom a múlt elé, akár egy lezárt borítékot a világosság elé: látom, mi rejlik benne, néha még ki is betűzöm. Története most csak ebből a szempontból foglalkoztat.

A falu még a Rákóczi-korban sem ismerte a földmívelést. Azután kezdtek itt-ott szántogatni, de még akkor is csak az újonnan jött ék. A falvat a legújabb korig erdő és mocsár övezte, leginkább mocsaras erdő. Makk is volt, sár is volt, — már a legelső írott emlék, 1075-ben királyi kanásztelepnek nevezi.

A falu különben nem is Árpádkori, hanem a vezérek korabeli település. Az erdő és a mocsár az őslakos magyarokat eléggé megvédte attól, hogy más népekkel keveredjenek. E különleges geográfiai helyzet

megszűntével különleges anyagi helyzetük védi őket elannyira, hogy meg a legújabb korban is egy-két szlovák család befogadásán kívül legfeljebb csak cigányokkal keverednek. A fajta tehát eléggé őrzi ősei vonásait, azokat ma is tanulmányozni lehetne.

A kanászok idők folyamán méhészetet s halászatot is űztek. Erre nevelték is őket, kormánytámogatást kaptak, a legutolsó jelentékenyét — 70 emsét és 60 méhkast — II. Bélától kapták, 1138-ban. A falunak csaknem minden korból van írott emléke. 1552-ben a helység papja a trienti zsinatra utazó követ országos költségéhez 1 forinttal járult, a legkevesebbel az országban, ő volt a legszegényebb.

A legrégebb kortól a legújabbig az okmányokban előforduló név egytől-egyig mind magyar: Tar, Fodor, Bodor, Igaz, Kerék, Szekeres, Veres, Istenes, Képiró.

A török hódoltság idejében, «mint alkalmas bűvőhely»-ét emlegetik, egyetlen feldúlásról sem tudunk, a falu békésen fejlődik. 1590. táján kimérik a határát, egy Sáros Tamás nevű siheder-fiút a határpontokon erősen inegvesszőznek, hogy «azokra jól megemlékezzék». Meg is emlékezik, 1620-ban az ő vallomása dönt az egyik szomszédos községgel való határperben.

Az első háborús csapás a falvat 1662-ben éri: Wes-selényi Ferenc nádor nem ismeri el a falu lakóinak az erdélyi fejedelmektől kapott nemességét, azokat megint jobbágyságra fogja s a csökönyös falvat egyszerre négy végvári katonatisztnek ajándékozza «s ezek részint rettenetes fenyegetések, részint marháik elhajtása által kényszerítették a nyomorult lakosságot arra, hogy nekik adózzanak.» A falu végül adózik is, de most már Erdély sem hagyja a dolgot; megjelenik a jog s az ördög sem ismeri ki többé magát. 1683-ban a falu Apafit uralja. Ugyanebben az évben teljesen

elpusztul, a lakosság elmenekül. De alig tér vissza, 1703-ban újra elmenekül, most a császárpárti rákok elől. A falu kuruc s issza is a levét. Menekül, visszatér, újra menekül, a világ fölfedezte az alkalmas búvóhelyet.

Ügylátszik, menteni mégis volt mit: az 1717-es megyei összeírás szerint a faluban találtatott 32 család emberi élőlény, 8 ökör, 32 tehén, 20 ló, 21 sertés, 88 köből búza, 21 köből árpa, 4 köből zab és 88 forint készpénz. A kanászokdással tehát már feladtak, viszont tehene minden családnak volt; attól fogva egyre kevesebbnek lett.

Békés időben a falu mindenkoron feltűnően békés, zavaros időben annál inkább zavarog, «mintha a jobbágyi alázat és a lázadás egyetlen léthelyzetnek két arca lenne»: Frobenius térképeinek mintájára a falu bekarikázásánál Ortutay szépen cserélgethetné színes ceruzáit a honi történelem-lélektani térkép rajzolása közben.

Rákóczi leveretése után huszonnégyszáz évre a falu már újra előszedi a libertásos lobogókat, Rákóczi éljenzésével csatlakozik e környék legvéresebb parasztlázadásához, a Peró-féléhez, 16 önkéntes fegyverest ad. A felkelés három vezére közül az egyik, Papp Gáspár, a gyalogok kapitánya idevaló. A sereg szétszórása után a faluból, illetve a faluba visszatértek közül 11-ét ítélnék el.

Hasonló lelkesedéssel s a lelkesedésnek hasonló okaival csatlakozik 48-hoz. Hasonló eredménnyel is. Azután a béke korszaka következik, most már huzamosabb időre. Az ország virágzásnak indul; a falu csak szaporodik.

Az alföldi vízszabályozás új földet hódít, százezerholdas tömbökben; az itteniek lába alól épp ezzel rántja ki a földet. A falu ütőeréből, a kertek alatt

kanyargó folyóból holt-ág, büdös-árok lesz, eltűnnek az ingyenhalat adó tavak és mocsarak, a gazdag lege-lők, a családonként! legalább egy tehenek.

A falu meginog létalapjában s lelkiületében is. Tájékozatlanul kapkod, a nagy gazdasági nekilendü-lés idején ő az anyagi fejlődés dolgaiban húsz-harminc eV alatt századokat zuhan visszafelé. Az új földön tulajdonképpen most is azzal a felkészültséggel s világravalósággal áll, mint halászó-pásztorokodó ősei a honfoglalás korában; azt tudja, amit Árpád tudott.

Ezer évben mérve az időt, a megrázkódtatás szinte egy perc alatt éri; estéről reggelre szorul ki az erdő-ből, a páskomokból és a halas szittyókból. Géza, meg Béla benedekrendi szerzeteseket, továbbá emsét és mehet küldtek neki, az új kor nem küld ekét vagy gözgépet, nem tanítja. Az emberek lusták? Egyszerűen csak nem tudják, mihez kezdjenek. Csökönyösek, nehezen mozdíthatók? Ahova eddig csónakon hálót emelgetni, vagy a tehenek mögött furulyázni jártak, oda most napszámba kapálni járhatnának. Ilyesmit nemcsak az elme, de az izom sem tud megszokni egy-kettőre. Szemükre hányjuk, hogy miért nem virágzó ksigazdaságok közepén serénykednek lovaikkal, bólongó diófák alatt, mint a német telepések? Azokat évszázadok óta mívelt földről hozták s rögtön földre helyezték. Az ittenieknek csak a házhely maradt s nemzedékenként az is darabolódott, mert a nép szapo-rodott. Szaporodott s ennek arányában még a napszám is csökkent, az emberek ülhetek ismét naphosszat a kiszáradt árok partján, úgy, ahogy századokon át testük-lelkük megszokta. Heverhettek, mint egykor tegzes őseik a vadat lesve; lustálkodhattak, senki sem zavarta őket. Nem volt föld s nemsokára el jött az idő, hogy munka sem volt; annak számára sem, aki kereste. Az emberek — akik sohasem hallottak arról,

hogy a földdel is lehet vállalkozni — csak épp annyit dolgoztak, amennyire a perc, vagy a nap készítelte őket: ezt a magatartást, ezt a bizalmat is vadász-halász őseiktől örökölték. A munkát úgy tekintették, mint az erdőt, a tavat: azt hitték, mindig ki lehet fogni belőle, ami épp vacsorára kell. A kapitalizmus lényegét, a gyűjtést, az üdvösnek mondott «tőkeképződést» máig sem értették meg. A változás csodaként jött; érthetetlenül; mivel az általa teremtett világ is érthetetlen volt, várták a változás újabb csodáját. Lesték a szerencsét, de tegez nélkül. Közben sorsuk egyre jobban olyan lett, mint a halé, mely velük egyidőbeii vettett szárazra.

Erről a folyamatról persze — amely még ma sem fejeződött be — a falusiak semmit sem tudnak. Nem tudnak róla a parasztok, de az értelmiségiek sem, A házak padláshomlokzata mögött még ott porosodik egy-egy hálófoszlány, csónakfenék, vagy szigonyrúd, de a homlokok mögött már emléke sem dereng annak, hogyan is kellett azokat használni. Az értelmiség csak azt tudja, hogy a parasztok nemtörődömök; a parasztok még azt sem. Nem ők voltak lusták, hanem a társadalom volt lusta őhözájuk.

De nem is lusták, nem igaz. Érdeklődésük vizsgálata közben láttam, hogy frissek, elevenek, szinte játékosan találékonyak, mihelyt olyan dolog, vagy gondolat kerül elébük, amelyhez valami közük van, amit értenek. És egyenesek, állhatatosak, az igazság megőrzésében a dacosságig kitartók. Ezt bizonyítja szellemük története is.

A falu a protestantizmus megjelenése óta protestáns, református. E hitét sohasem változtatta. 1713-ban a hívek templomot is raktak, igaz, hogy csak sárral és

trágyával becsapkodott fűz-kerítésből, paticsból 1771-ben vályogból építettek helyette egyet. Ez állt egészen 1794-ig, amikor a falunak lelkes református papja akadt.

Ő építette a mostani szép, nagy kőtemplomot. 1798-ban készült el vele, ő is szentelte fel. Kitűnő pap lehetett, Kállai Sámuelnak hívták. A szomszédos Gyulaváriból való volt.

Nem vagyok egyedül, midőn értesülök erről az adatról, hirtelen nyugtalanság fog el; de csak percek múlva ébredek rá, hogy miért. «Van erről is írásos emlék?» — ötlök fel bennem, de olyan fura szorongással, aminőt valami terhelő nyomozás iratainak lapozása közben érezhet az ember. Van. A megye rengeteg okmányát két mű is feldolgozta, kéznél is vannak, lapozni kezdünk bennük. A papról mindkét mű megemlékezik, többször is. Elsorolják tanítói és papi működését. Az egyik könyv a családjáról is megemlékezik. A család őse, Kállay Péter hajdú-kapitány, 1605-ben kapta ármális nemességét, vagy nemessége elismerését Bocskaytól. Ivadékaik, mint birtoknélküli nemesek, nagyrészt papok voltak; nemcsak Sámuel volt az, hanem testvére, József is, az utóbbi épp Gyulaváriban. De Sándor, unokaöccsük, már Gyulán puskaműves volt. A család egyre lejjebb szállt. Engem a templomépítő foglalkoztat. Rámosolyodok, mintegy útközben, mert azt hiszem, csak egy pillanatra foglalkoztat. De még később is rá gondolok, este is. Aztán belátom, hogy nem térhetek ki előle, kedvéért a tárgyilagos beszámolómból ismét félre kell kanyarodnom, reméljük, rövid lírai mesgyére. Húzódva lépek rá: az én lelkeembe vezet. Egyedül nem is vágnék rá: társam bíztat.

ÖRÖKSÉG

Szociográfus úgy lettem, ahogy némely kíváncsi arisztokrata történész lesz, vagy — továbbfinomulva — bűnügyi szakértő: a család viselt dolgain merengve. Atyáim megyehíres nyájaiból nem maradt rám egy fia-jerke sem, de emlékből az első hangra akkora nyáj sereglett körém, hogy számlálni se győztem: azonmód, bandában adtam tovább rajta. Hovatovább akármiről ejtettem szót, ők, az emlékek áramlottak, már hívás nélkül is. Életem végéig élélhetek rajtuk minden műfajban, a szellem minden ágában, a történelemtől a kuruzslásig. A családot szíva példás egy-könyvű író lehetett volna belőlem, bár csak egy-állásfoglalású voltam. Annyiszor tolult tollam alá a család szegénysége, hogy már azt éreztem szegénységnek; bújtam a tárgy elől. Kevés sikerrel. Magam is tárgy lettem. Miért kellett a léleknek ennyire a nép, a szegény?

— ezen magam is elgondolkoztam. Támasztéknak az egyedülségben, tájékozódónak a veszélyesebb, mert magasabb fordulónál? Paraszti-őseinkkel hivalkodni épp úgy hivalkodás, akár a grófiakkal, próbáltam magamra pirítani, de ezúttal is kevés sikerrel. Belülről egy hang rögtön visszafelelt, hogy ez nem *olyan* hivalkodás, mert hivalkodni magunknál értékesebb személyekkel szokás, nem pedig olyanokkal, akiket mindenki más rösteil. A lélek daca volt hát? Példaadás? Krisztus azt kívánta a gazdag ifjútól, hogy mielőtt követné őt, ossza szét vagyonát a szegények közt. Én lelkemet, egyéniségemet akartain szétosztani, a legértékesebbet? A családot, a múltat a szegényeknek zálogul ajándékoztam oda a jelenre és a jövőre. Nem lehetett különös okunk a bánkódásra, midőn a példa hatni kezdett s a kezdő írók pirulva hallgatták el

államtitkár és lámpagyáros dédjeiket s kocsisgazdák fiai óhajtottak volna lenni. Hát egyszer ilyen csoda is esett. Nem volt mindennapi hódítás.

Bevallom, apám családjában már vadászni kellett az igazi kétkezi szegényekre, a harmadfokú unokatestvérség, távoli, homályos sógorság és keresztapaság síkjára húzódtak; a juhász-származékok közt veszélyesen szaporodtak a káplánok, segédtsztek és malomellenőrök. No, de ott volt anyám családja! Azok közül amennyi felemelkedett, maradt annyi az alapon is: a Vájta körüli pusztákon hiteles csikósok, erdőőrök és béresek vártak készenlétben. S aztán a múlt! Apám családja toronymagasságból nézett le anyáméra: szegények voltak azok, reformátusok s legelsősorban jötméntek azon a tájon. Nagymama cselédlány volt, okiratokkal igazolhatóan; nagyapa faragó-béres, tizenhatéves korában elhagyta szülőfalvát és sose vágyakozott vissza. Megálltam itt, sorsuknak ezen a pontján; mint a Sió a Balatonból, szememben sorsuk itt csörgött ki a szegénység, a nép ősi nagy tengeréből. Ezen az ágon a világ valamennyi szegénye egyenes származékának tekinthettem magam.

A tengerből csak egy-két hullámverést öriztem. Nagyanya egyetlen egyszer járt nagyapa szülőfalvában, napa temetésén. A háromnapos vonatozás után igen elégedetlenül tért meg: a sógorok a temetéskor nem tudták megmutatni, hol fekszik a megboldogultnak tíz-tizenkét évvel előbb elhunyt férje. Ennyit sem törődnek azok egymással I S milyen koldus-társaság (az udvaron főztek, két téglát közt rakott tűzön). A halottnak, az anyjuknak még szemfödelet sem vettek.

Összeszedem, amit nagyapától szülőhelyéről, gyermekkoráról hallottam. Az emlék annakidején gyermeki félmarkomban elfért, de gyémántként ragyo-

gott. Nyilván a nagy csillogás miatt szórtam el később, üvegnek nézve. Az egyik emlék az volt, hogy az ő apja nem koca alól nevelt malacot, hanem fogott az erdőn egy-két vaddisznókölyket, kimiskárolta, s azokat hízlalta meg, nagykorukban vasláncon álltak az ólban, még úgy is majdnem kidöntötték a hídlást. Meg az ő apja egyszer szarvast is akart nevelni, kocsi elé! Mert az mindenhez értett. Meg ott nem kellett krumplit kapálni: a sás gumóját főzték, az volt a finom dolog, ha mégegyszer olyat ehetne! Továbbá, hogy anyját — akinek még szemfedő sem jutott — Szabó Juliannának hívták, egy pap leánya volt. És még, mikor negyvennyolcban a kozákok két napra tanyát vertek a faluban, minden családnak egy fazék ételt kellett főznie nékik; ijedelmében minden asszony jót főzött, ki tyúkot, ki csuszát, ki rétest: a kozákok mindezt egy nagy üstbe öntötték, megkavartak s úgy osztották el, a községháza előtt. Nyers uborkát Haraptak hozzá.

Mindez mesévé folyt össze, s mesebelivé varázsolta a tájat is: nagyapa szülőfalva közvetlenül az Óperenciás tenger partján feküdt. Soha nem is kerestem.

Legkevésbé persze most kerestem. Ebbe a faluba, ahol most vagyok, nem a táj, nem is a lakosság kedvéért jöttem. Egy tudományos vizsgálat csábított ide bennünket; merő véletlen volt, hogy a szíves meghívást annakidején elfogadhattuk. Csak a kínálkozó tapasztalatért jöttünk, az általános, a minden jelző nélküli nép kedvéért. Bárhova épp így elmentünk volna. Én még örültem is, hogy ilyen messze kerültem szűkebb hazámtól, végre egyszer nem a családról kell beszélnem, elkerülöm mindazt a feszélyezettséget, ami ezzel jár. Milyen örömmel azonosítottam magam az itteni néppel; milyen természetesen vallottam belül magamat az itteni zsellérsorok fiának is, midőn az

értelmiségiek társaságában védelmükre keltem. Milyen meleg biztonsággal vállaltam, vágytam szinte a kiközösítő pillantást.

Itt tudtam csak meg, hogy Gyulavári szomszédságában vagyok. A csodálatos falu ugyanis, ahol nagypapa nevelkedett, Gyulavári volt. Meghalt anyámat családi nevén Kállaynak hívták, Kállay Idának. Nem részletezem tovább a dolgot, így is sejthetik. Kállay Sámuel, a templomépítő a szépapám. Elmosolyodtam; a véletlenek szórakoztatnak, így védekezem ellenük: az ellen hogy én legyek mosolyra indító játékszer gyanús, hatalmak kezében.

De a hírre a község, mintha egy perc alatt lerogyna s újratámadna, különös változáson esik át. Tulajdonképpen erről akarok beszámolni.

Szemem előtt megjelenik a templom, egy percre félig-meddig magántulajdonomnak érzem, családi vagyonnak. Képzetben előtte állok s mintha talpam alatt a föld egyre keményebb, tömöttebb volna, mintha biztosabb talajon állnék, a sajátomon. Aztán úgy nézem a templomot, ahogy a levitézlett birtokosivadék nézheti ősei kastélyát, melyet apja elkártyázott s melyben most — ő úgy érzi — érdemetlenek élnek, bitorlók, betolakodottak. De alattam a talaj ettől csak annál szilárdabb lesz, támadásra ingerel, visszaszerzésre; most már arra, hogy a lábamat megvessem rajta. Aztán a biztonság érzését épp ily hirtelenül kétségbeesés váltja fel, a számkivetettség dideregtető érzete: kaptam valamit, — de cserében nem ves/tek-e el mindent, az egész múltat és életet, a szegénységet?

Társam, aki eddig a kutató izgalom mosolyával segített forgatni a könyveket, az írásos bizonyítékokat, megérzi ijedelmemet, tréfával akarja elűtni.

Kettőnk között eddig én voltam a nép, emlegettem neki is. «Az érdem elnyeri jutalmát, mondja, fejedelmi kegyből kaptál egy falut, népfí.»

Egy percre valóban úgy érzem, mintha donációt kaptam volna, szinte Bocskay kézfogására is emléks/em. Nekem azonban nem kell ez a donáció. Ezt hangos szóval is kimondom s elhallgatók, belülről várom, hogy miért is nem kell. A következő pillanatban azonban megint csak kell. Tetszik talpam alatt a tömör talaj, tetszik Péter is, a hajdú-kapitány; a hajdú elől az utolsó pillanatban nyeltem le azt, hogy «hetyke». A nyelés megint a veszélyre fig\ elme/tét: máris díszítenék s szépítenék? Miért tukmálok hetykeséget Péterre? Semmit sem tudok lóla. A hajdúkról viszont illenék tudnom, hogy falupörkölknek is derekasak voltak.

Fölállok az iratok mellől, zsebrevágott kézzel járom körben a szobát, bent vagyok a kutyaszorítóban; a kacagányos apák Feszty-körképes fölrobogása elől a viskók vályogfalához húzódok. De aztán eszembe jut valami s előrelépek, egy próbára; illetve egy lélektani kísérletre, hisz egész nap olyasmit végzünk. «Ilyen nem mindennap adódik» — mondom társamnak, megállva a szoba közepén. «Hogy valakit váratlanul csak így belemártsanak a múltba, mint a lakmusz-papírt a lúgba; figyelj kérlek. A nemzetet «gesz ma estig én úgy képzeltem, mint hajdan a tanyai iskolában: távoli, tragikusságában is boldog együttesnek, két szomszédvárral, Lánchíddal, János Vitézzel és eb ura fakóval, amelybe én sohasem léphetek be; talán azért, mert neír bírnám felemelni Botond bárdját. Egy kicsit tündérvilág volt, egyszóval pontosan olyan, amilyennek a jobbágyok álmodták távolról és a költők dacból. Ebben a pillanatban beléptem; úgy, ahogy itt látsz, benne érzem magom.

Úgynevezett középosztályunkra, a nemzet tényleges, vezetőjére én eddig csak vizeslepedőt teregettem, tudhatod, egy-egy csücske ért téged is. Olyan könnyű volt kívülről támadni! Nyilván lelkemmel ezért nem léptem ebbe sem: akkor sem, mikor lábamon a finom félcipővel és harisnyával már beléphettem volna. Most ennek is tagja vagyok, még hozzá a mostanában használatos legnagyobb jogon, a vérségin. S hozzá hitelesen: Péter nyilván ontott vért, szakmája volt. De a szellem jogán is: nézz ki a diplomra. Jogom van hát a nemzet nevében beszélnem. A nemzet elsősorban a múlt. Talán jegyezhetnél. Észlelsz már valamit?»

— Csak azt, hogy a nemzet legelsősorban nem a múlt. Tegnap még nem mondtál volna ilyet. És egyáltalában: nemzet! Úgy beszélsz, mintha írnál.

— *Szerintük* az! Értsd meg: őket próbálom magamon! Vagy bennem, A középosztályról nem vettünk fel lélektani próbát. Most itt az alkalom. Ha parancsod, magamra ereszhetem ennek az osztálynak a gondolatvilágát, átmenetileg persze; bár valószínű, hogy csak lelkiismeretfurdalását eresztem magamra. Köztük állok s hozzá csúcson; olyasfélén, aminőn Jézus megkísértetett.

— Félek, csak játszol.

— Mert félni is volna azért okom. Hányan állták meg ezt a próbát? Aki valami képzelt, vagy hazug alapon áll a világban, azaz a pusztá semmin, azt épp úgy űr veszi körül, akár azt, aki igazi csúcson áll. S szédülni az még előbb megszédül! A középosztály ellen, de most már európaszerte, az első kifogás az, hogy magaslata, emelkedettsége, társadalmi állása csak ilyesféle.

Megállók egy percre a beszédben, érzem, hogy félre kanyarodtam. Ha mindjárt támadok, semmi sem lesz a kísérletből: hisz máris kiléptem onnan, ahova a vé-

letlen vetett. Feljebb léptem? Csendesen visszatérek a donációba s megvárom, amíg körülöttem a váratlanul kapott birtok, a mull és a nemzet nem kezdi újra sugárzását. Megint csak felelősséget sugároz.

Társam el fog mondani egy elméletet az ösztönök titkos munkájáról: a jellemek vonzásáról s bujkálásáról nemzedékeken át. Az ősök megjelenésének ő mint bizonyítéknak örül: elméletében az író és a pap egy csoportban áll, a társadalomjavítóékéban. A Kállayak alászáltak a parasztságba, de az örökség nem veszett el, Sámuel földbe és ivadékaiba bútt, de másfélszázad után, íme fölütötte fejét, ismét hús-vér lakásba költözött, megkérdésem nélkül. Úgy érzem jelenlétét, hogy szinte viszket. Hiába is tagadnám: amit ő akart e faluban, azt akarom én is. A szellem mintegy tanulmányútra indult; mint a faluvizsgálók a parasztok házait, végiglakott három nemzedéknyi szegényt s tele adattal, személyes tapasztalattal ismét szólásra jelentkezik. Sürgetése erősen feszélyez; de úgy érzem, meg tudnék indulni, egyenest föl a szószékre, melyet Sámuel emelt, hogy megmagyarázzak valamit a hívőknek, akiknek szelleme épp így bújdokol. épp ily kevésbé változik.

Először is köszönetet mondanék. Volt egy korszak Magyarországon, midőn a szellem egy fedél alatt együtt lakott a néppel, vele szaladt, frissült és izmosodott, — a paticsból vert templomok kora volt ez, az üldözött prédikátoroké. Szerencsére, elég soká tartott. Ha van külön érték a magyar reformációban, innen futja. Sztárai hegyek tetejéről prédikált, miután gyönyörű énekhangjával kicsalta vermeikből a jobbgyokat. A példa hősi és követésre ingerlő. Azután együtt evett és hált a paraszttal, a földön, szűrbe burkolózva. Ilyennek képzelem Sámuel is, ilyennek vállalom. Szegény faluban élt, templomépítés közben

is szegényen a szegényekkel, — a bizonyíték, hogy vérét azokéba keverte. Az igazi szellem első ismérve, hogy nincs nagyra rendkívüliségével, nem is érzi. Samuel nem érezhette süllyedésnek, hogy ivadecjai parasztokká váltak. El is hitte a szép mondatot, melyet prédikálnia kellett, hogy «a szeretet soha el nem fogy?» S hogy a szellem sem fogyhat el? Hogy sok-sok mindent átadott, azt nagyapámon láttam. Már csak a nyert tapasztalat miatt is bölcsebben járt el, mintha szellemét leendő Bach-huszárokba plántálja át; legyünk hálásak iránta.

Ezt mondanám a szószéken. A nemzet kebelén belül meg röviden azt, hogy az eddigi helyzet sem volt rossz: még serkentőbb volt, vissza is térek oda. Búcsúzóul csak azt vallhatom még be, hogy eddig is minél biztosabb jelekből tudtam, hogy magyar vagyok, mindannyiszor annál keményebben igyekeztem azon, hogy csak ember legyek; tisztesség dolga volt ez, ne hozzak szégyent a névre, a családra. Mostanában mindenki újra meg újra magyarságáról beszél, hovatovább divatszerűen. Egy kicsit ludasnak érzem magam: én is beszéltem. De nem így, nem ilyen példaként! Volt a magyarság számomra rejtély, vizsgálendő jelenség, aztán meghatározható tény: értékmérce nem. Ezzel magunkat becsüljük meg, ezt gondoltam, magunk fölé emelkedünk. Nem tudtam ismételni, még taktikából sem, barátaim érvelését, hogy a földműveseket azért kell segíteni, földhöz juttatni, hogy a háttárvédelmet megerősítsük, hogy a fajtát talpra állítsuk, esetleg egyben irodalmi nyelvünket s nőink öltözködését is megízesítsük. Egy elfeledett jelszóra emlékeztem: azért, mert igazuk van.

Szillabusban mondom el ezt társamnak, türelmetlen vagyok; szeretnék elmenni azonnal a templomhoz, hogy lássam, hát az alkotással, azzal mi lett?

A TETTENÉRT IDŐ

Az Alföldre a Bach-korszak kényszerítette rá a kerítést. A házak közt eladdig nem volt határ, az udvarok összefolytak. Az istállók, csűrök, kazlak a falvat övező szérúskertekben feküdtek, csak ezek voltak bekerítve, ezért is kapták a kert nevet. A falvak szerkezete a sátoráboroké volt, a sátoráborok meghittségével, belső szabadsággal és összetartó erejével még akkor is, midőn a hajdani vagyonközösség maradványaképp már csak a gond s a jókedv volt közös. Ez a — nem is oly régi — világ nyomtalanul eltűnt, emlékéit az irodalom sem őrzi. Hirtelen kellős közepébe jutok.

Észrevétlenül jutunk bele, úgy ámulok rá, mintha egy mesebeli tájra vezettek volna, bekötött szemmel. Elmerültünk a beszélgetésben, így sétáltunk ki a faluból s érkezünk meg, semmit sem gyanítva, a község e külső telepürlébére, a tar akácok alatt lapuló falu-dudorba. Már bent jártunk a házak között, midőn felpillantottam, nyugtalan lettem, mint aki tudtán kívül lép át egy országhatárt: a hajdan-volt világ hangulata riasztott fel. Kezemben a fényképezőgéppel Rákóczi-korában érzem magam, aztán — alaposabb szétszemlélés után — valamelyik Endréében. Izgatottan dobom el cigarettámat. Egy bennszülött azonnal felemeli.

Müemlék, fényképeznivaló nincs; a településnek csak szerkezete hajdani, épületei nem. Épületei nagyoi is újkoriak, az egyik tetejét szétvagdalt bádoghordók-bői szabták. A sátorábor-rendszer és hangulat nem egyenesvonalú maradvány a nagy időkből. A hagyomány megszakadása után nyilván új erő vetette fel megint a napvilágra. Idők mélyéből s alakította az

egykori szokás szerint. Szemlélése csak annál tanulságosabb.

Az utca, udvar, piac nyelvünkben jövevény szavak; a falunak is beillő, terjedelmes település abban a korban látszik élni, midőn e kifejezések még nem érkeztek meg honunkba, vagy épp csak tűnedezlek a látáhatáron. A telepen az utca még út s a szigetként egyedül álló házak közt kedvére kanyarog; helyét naponta változtatva mindenütt lehet, akár a szabad mezőn, vagyis pontosan még sehol sincs. A pusztá senki-földjén egy malac túr, nyakába vetett kötéllel, kipányvázva; ilyet se láttam. Arrébb egy tyúk, ugyancsak pórázon, akaratlanul is a lábzsínóros sólymokat, a sólymos hölgyeket, nekem már Balassit idézve. Pendelyes kisleány őrzi. Egy kicsit még tájékozatlanok vagyunk nem annyira a térben, mint inkább az időben: megzavarodunk, midőn a közösnek vélt ösvény az egyik fordulóján hirtelen megszakad, majdnem belök bennünket egy konyha ajtaján. Enyhe laksértést érzünk s bossánatot rebegve visszafordulunk. Rövidesen meghitt családi együttesbe botlunk, kopogtatás nélkül, a család épp étkezését, részben már ebéd utáni pihenőjét végzi egy kis tér sarkában. A családtagok, vegyítve a kétféle keleti szokást, törökülésben s fedett fővel étkeznek.

Sokat nem kell mentegetődnünk, a lakosság szívélyes. Készségesen szolgálnak útbaigazítással, mert a telepre nem a véletlen vetett bennünket, egy családot szeretnénk meglátogatni. Át kell vágnunk ezen a porfán, aztán csak bátran azon a kis krumpli-földön, a keresett család abban a kis házban lakik, amelyik farra áll ide. Óvatosan haladunk az időben, ezúttal abban, amidőn még a ritirata szó sem érkezett meg szerény jövevénynek, Dante hazájából. A telepen nincs mellékhelyiség.

A házigazdát nem leljük otthon, nejét sem. Mindketten Németországban tartózkodnak, már a tavasz óta, mint szegődményes hónapszamosok; csak a gyermekek vannak otthon s nagyanyjuk. Az utóbbi fogad bennünket a küszöbön kuporogva. Eleven tekintetű, fekete asszonyosság, inkább csak öreg, mint vén. Midőn megtudja jövetelünk célját, olyan mozdulattal, mint más a legyet, frissen lehessegeti magáról a rengeteg apróságot; ahogy mondja «készségesen áll rendelkezésünkre» s mintegy bizonyítékaul ennek vagy tán a szó büvölő-erejének hatása alatt, rögtön fel is áll. Helyére ülök, mert írásos felvilágosításra van szükségünk, jegyezni szeretnék. A házból kiballag még egy öreg néni, ez még kevésbé vén.

Feljegyzem a távollevő házigazda nevét s gyermekei számát. Nyolc gyermeke van. «Ez a többi csak vendég, a szomszédból; ezeknek az apjuk is odavan. Én vagyok az óvódásuk!» — mutat a nagyanya a sereg gyerekekre, akik szép karéjban állnak előttünk.

Feljegyzem a házigazda foglalkozását; azután korát kérdezem. Hirtelen a személyi adatoknál százszorta fontosabb értesülést kapok. Újabb hiteles képet e távoli időkből. Papír van előttem, kezemben toll, szószerint írtam, ami ezután következett. Másodszor kérdezem hát, hány éves a néni távollevő veje. A nagyanya készségesen felel.

— Huszonnyolc. (Elgondolkozik.) Úgy huszonnyolc körül.

— És már nyolc gyereke van? Olyan korán nősült?

— Korán. (Ismét gondolkozik.) Mert négy gyerekük meg is halt. Ha nem öt. Vagy a Sándoréknél halt meg öt? Ki tudja ezeket számontartani? Szemrehányóan néz a gyermekekre.)

— Akkor meg éppen nem lehet csak huszonnyolc éves.

— Persze, hogy nem lehet, — szól közbe a másik néni. (A húga.)

— No, persze . . . (Határozottan.) Hát akkor harmincnyolc!

— De kedves néni, az nem mindegy, hogy huszonnyolc vagy harmincnyolc! Tíz év nagy idő.

— Több az már annyinál is!

— Talán negyvennyolc?

— Hát ha itt volna, ő megmondhatná. Tessék talán akkor visszajönni, ha nagyon fontos. Már nem legény, az bizonyos!

— Most volna fontos, hogy tudjuk. Látja, írni akarom. Gondolkozzék csak.

— Nocsak, hát mikor is volt a lakodalmuk? (A húgára néz; az a pillantást az égre közvetíti.) Δ Jóskáék élőit, ugye? (A hűg bólintgat.) Vagy dehogya is! Sokkal később volt az! (A hűg bólintgat.)

— A lánya hány éves, néni?

— Melyik?

— Amelyik a vejéhez ment férjhez! akinek ez a szép nyolc gyermeke van. (Mosolyogva mondom, a gyerekek fölnevetnek és közelebb jönnek.)

— Húszon. . . (Elakad, nem néz rám, keresgél; végre győzelmesen:) Meg van az már harmincöt is! Még harmincnyolc is!

A kéziratul használt kérdőívben a sorok közt zárójelben ez a megjegyzés van: görögök, írás közben, ott a küszöbön kuporogva egy pillanatra a kezdeti görögség képe villant föl eléim. Azok törődtek ily kevésbé az idővel. Boldog bizonytalanságukat a földön valamikor ezzel a nemtörődömséggel magyaráztam. Tán ezért nem volt gondjuk a halál; nem számolták percenként a közeledését. Anakreon nyolcvan éves korában is tizenhatéves lányoknak csapta a szelet s állítása szerint nem eredménytelenül. Homérosz dobálódzik ily

könnyrn a tíz esztendőekkel, mint ez a vidánilekinteli néni. Egy pillanatra meg is irigylem érte.

— A gyerekek — veszi át a szót társam — akik meghaltak, mikor haltak meg, kedves néni? Miben?

Lelkemhez egy pillanatra a néni pártjára állok s inteni akarok társamnak, hogy hagyjuk, úgysis hasztalan; de kíváncsiságból mégis megvárom a néni választát.

Életszemlélete annak valóban egységes, unokái halálának évét sem tartotta számon, — annyi gondja van az emberleányának! Betegségben haltak meg, az orvos akkor a baj nevét is megmondta, — dehát baj is anynyi esett már azóta! Elkeveredett, a sok között.

Temps retrouvés! — ezt írtam még magán-figyelmzettőtül a lap szélére, épp csak a szót kölcsönözve Proust-tól. Arra gondoltam, hogy a hasonló gazdasági körülmény milyen pontosan megtalálja, földidézi és visszahozza a múltból a neki megfelelő időt, az akkor dívott életformát, szokást, erkölcsöt, még hanghordozást is! Azután felkelek a küszöbről, elbúcsúzunk. A telkes gazda kupájáig kíséri el az embert; a néni is kísérsni kezd bennünket a szabad területen, de hirtelen megáll s ott végzi a szokásos második búcsúzkodást: udvariassága határát adományozom neki portája határául.

Elmélet-alkotásra minden téren a tapasztalat bíztat bennünket. A néni akaratlanul is fonalat adott kezünkbe; elhatározzuk, kipróbáljuk, hogy meddig ér. A többi házban is érdeklődni kezdünk a távollevők életkorigól, egy-két fontosabb családi esemény időpontjáról.

Az eredmény meghökkent. A tájon, amely engem nevelt, az emberek nyomozói pontossággal emlékeztek a dátumokra, különösen az öregek, s még különöseb-

ben az írástudatlanok. A biblia üres oldalai házi anyakönyvek voltak. Művelődésem első forrásait, a padlásan kötegszámra lelt öreg kalendáriumokat a beléjük jegyzett fedeztetések, bűgások, ellesek, borjazások és birkalékelések nagy napjai mentették meg az utókor-nak. Bár a valamire való gazda mindezeket betéve is tudta. A jószágok és javak sorsfordulóit az itteniek is megjegyeznék? Az emberi lényekéit a többi házban is alig tudják.

Kísérleti módszerünkre, sajnos, anyag bőven akadt. Legtöbb családnál két élő gyermekre jut átlagban legalább egy halott. Sok a gyermek, sok tehát a kiskorban elhunyt is, — van ház, ahol az anya négyet-ötöt is összeszámol, némi gondolkodás után. Mikor haltak meg, miben? A gondolkodás még odaránt egy-két ráncot a homlokra az eddigiek mellé. «Ősszel, — mondja az anya, — ősz felé volt; akkor hült meg». Miben haltak meg? Csaknem valamennyi válaszoló azt az utolsó okot, legtöbbször rohamot nevezte meg, amely a halált közvetlenül előidézte. «Egyszerre csak fulladni kezdett szegény.» «Hányt.» Az élő gyermekek születésének napját mindnyájan tudták. De szüleikét már csak ritkán.

Tervünk az volt, hogy hasonlóan többi lélektani kísérletünkhöz, erről is táblázatot készítünk, az eredményt esetleg százalékban is kifejezzük. Bizonyára jól kiszélesíthettük volna azt a kísérletet, amelyre ugyancsak a tapasztalat vezetett, midőn a gazdálkodási és takarékosági hajlam puhatólása közben e nép-réteg sajátos idő-érzékét és a számok terén való jártaságát megfigyeltük. A kísérlet azonban, várakozásunk ellenére, fájdalommal járt, fájdalmat okozott. Az anyák egyszerre zokogni kezdtek. A dátumokat elfeledték, de az élmény — tán épp emiatt — hirtelen oly eleven lett, mintha csak tegnapi lett volna.

Szemre maga az egész település is időtlen. Házairól oly kevéssé lehet leolvasni valamilyen kort, akár a pusztá földről, a még alakatlan sárról, öt év előtt épp úgy épülhettek, mint ötszáz év előtt: a szükség stílusa örök. A már említett bádoffedelűn kívül van köztük nádfedelű, zsindelyes, sőt lapos-tetős is. A népi építő-készség hitelesen tanulmányozható rajtuk: legtöbbjét maga a tulajdonos rakta, igényeinek s képességeinek aprólékos összeegyeztetésével. Az adás-vétel elég ritka, nehézséggel jár. Az egyik házban a gazda a korai házvételt nevezte meg anyagi előrejutása akadályául. Háza nyolcvan pengőbe került, telekkel.

— Nyolcvanba?

— Részletfizetésre.

Konyhából s egyszerűbbnek mondható szobából áll. A szembenfekvő ház, amely százötvenért cserélt gazdát, valamivel takarosabb: padlása is van. Megtekintjük. Ennek szobájában már két ágy, sőt azok közt — a tér gondos kihasználásával — egy asztal is elfér. Láda az ágy alatt. A vendég érkezétre szívélyesen az ágy elé húzzák, merengve nézem róla a falakat. A falakat újságból kivágott képek díszítik, az egyik hadihajók összecsapását ábrázolja, a másik útrakészülő fecskék gyülekezését egy sürgönydróton. A kiszögezett négy fénykép pontosan ugyanaz, egy gyorsfelvétel négy másolata, egy áldozó-ruhás lánykáról. Ezen meghatódom. «Unoka?» Unoka. A házban három nemzedék lakik.

A település lapos helyen fekszik, a közeli folyó védgátja mellett. Fölmegyünk a gátra, széttekintünk, mintegy összefoglalásképpen. A falu elég messze van, vagy másfélkilométerre. A település szabadon, szellősen fekszik a tájban, a sorsban. Körüle hiányzik a bekerített istállóknak, csűröknek, kazlaknak az a gyűrűje, melyről Györffy oly meggyőzően mutatta ki, hogy

valaha azt hívták «kert»-nek. A kertek gyűrűje egykor védő-övként is szolgált, a török s tatár ellen. A telep tehát még előbbi korban fekszik. Szabad, oly szabad, hogy még védekezésre sem kell gondolnia. A langy őszi fényben idecsillog Sámuel tornya, az alkotás; most karsún, könnyedén, mintegy a levegőben lebegve. Nem hasonlítom sem égremutató ujjhoz, sem felkiáltó-jelhez; tárgyilagosan, hűvösen szemlélem, ahogy alkotást illik, behelyezve azt is az időbe. Értem a szándékot is, a kivített is. Fázva lesietünk, a gáton erősebb a szél

Az európaiasodó, a huszadik század felé igyekvő anya-falu meg van akadva ezzel a multba-rekedt településsel; néha ránt rajta egyet, próbálja maga után vonszolni, vagy legalább közelebbhúzni magához, egy félszázaddal. De aztán legyint és otthagyja a feleútban. A telep pedig iszkol gyorsan visszafelé, még beljebb a sötét időbe. A falu fejcsóválva nézi ezt a csökönységet. semmit sem ért. Éjszakánként vidám hejehuja, citera-, meg hegedűszó hallik a teleoról. Egy tapasztalt országjáró — Féja Géza — szerint a mulatozás telente már délután négy órakor megkezdődik.

Én megértem ezt s ezért értelmetlenül hallgatom a falubeli értelmiségiek csodálkozását. Kezdetben egy kicsit szégyen volt a telepre költözni, valaminek a feladását jelentette s valami újnak a vállalását. De már régóta nem szégyen. Vannak bőven, akik eljöhetnének onnan, falubeli házra is tudnának takarítani, de nem jönnek, nem takarítanak. Megszokták ezt a mama hopp, holnap kopp életet. Az tetszik nekik.

Hallok egy-két adatot erkölcsükről, szerelmi életükről, melyet a faluban nem tartanak dicséretre méltónak. Én az adatot nem tartom megjegyzésre méltónak,

ismervén jól a különös tünetet, ahogy a különböző lár-sadalmi rétegek egymás erkölcsére tekintenek: a fentiek a lentiekére mindig lefelé. Egy portugál bölcseleő szerint, ha egy rétegtől munkaerőt, terményt, mindent olcsón meg lehet kapni, a vásárlók eszmevilága szükségyszerűen úgy alakul, hogy el sem tudják képzelni: rendkívülinek, sőt afféle szerződés-szegesnek érzik, ha valami mégsem olcsó, vagy kiváltképp nem kap-ható.

Mást tartok ellenben megjegyzésre méltónak nem-csak sejtetett idő-szemléletem szempontjából, hanem országosan is.

A magyarság elég könnyen keveredik mindenféle néppel. A cigányokkal alig. Csaknem minden falu végén van egy-pár putri, — de azt sehol sem láttam, hogy a faluból, akár a legszegényebb sorról is valaki oaa menjen el vónek, vagy onnan hozzon leányt. Ezt természetesnek találtam, a nagy társadalmi s anyagi különbséggel magyaráztam.

Itt láltam ilyesmit. Az iskolások neve közt akadtam egy-két jellegzetes cigány-névre is; meghökkentem, midőn a névre egy-egy szóke, kerekarcú csöppség állt fel. Falubeli gazdák gyermekei.

— Igen — hallom a felvilágosítást —, van, akinek már a nagyapja beolvadt. Szánt, vet, mert akad ilyen a módosabbak közt is. A zömük persze szegény. Mert bőven van ilyen. Az elvegyülés majdnem általános. Az a cigány-élet tetszik nekik.

Az a félig nomád-élet, mely egy helyhez kötve most kezd valamiféle faluvá csomósodni. Vagy a falu most oldódik vissza egy régibb életformába?

Nem kellett több magyarázat. A sátor-táborszerű település takaros házaiban magyarok laknak, a cigányok csak egy-két házat szálltak meg. Az időben kó-válygó új-falu fejlődési fokát mutatja azzal, hogy kit

fogad be, kinek az éleformája rokon az övével. Ismétlem, a település nem régi keletű, nemrég indulhatott meg ezen a történelminek is nevezhető úton. Az értelmiségiek közt egy-két szóval azt fejtegetem, hogy jelképes kapu ez, a fejlődés nevezetes útja erre fog vezetni, erre visszafelé, ha nem vezet előre. Ennyiből is megértik s egy kicsit megborzadva kérdezik, hogy visszafelé hol lesz az út vége? Ez épp oly kiszámíthatatlan akár előre; sajnos épp oly hosszú is lehet, szinte végtelen.

Azért érdekelheti őket, mert a szállongás a faluból a településre egyre tart, mind sűrűbben. Ott a legolcsóbb a telek, ez az út a függetlenség felé. S a szabadabb élet felé. Ott nem szégyen a szegénység, s annak szokásos járuléktömege; ott nem érvényesek a falu ezerféle megkötései. Már több ilyen telep is van. Mint a léghajó a nehezéket, a falu oda veti ki terhét és feleslegét; bár ürül, mégsem száll könnyebben a jövő felé. Az új települések nőnek, nemsokára gyűrűbe állnak a falu köré, beléakaszknak s magukkal rántatják.

IGAZSÁGÉRZÉK

«Mulatni, azt tudnak», mondja az értelmiség egy tagja elismerően s ugyanakkor némi megrovással. Megint értelmiségiek körében ülök, megint némán: nem élőszóval, hanem csak itt belül mérlegelve és boncolva a hallottakat. «Egész héten lóg az orruk, de néha szombaton . . .!» — a hangsúly olyasfélért fejez ki, hogy akinek egész hete szomorú, annak szombaton valami főfő-szomorúsági ünnepet kellene tartania, így volna logikus.

Egy másik tagja az értelmiségnek megint az erkölcsöt veszi elő. Sok a válás, de még több a különlötözés. Ennek oka nyilván az, hogy korán házasodnak, illetve állnak össze. Sor kerül megint csökönységükre. Milyen konokok, milyen nehéz őket előrevinni a maguk útján, a saját boldogulásuk felé is! A tisztasággal is többet törődhetnének. És milyen könyörtelenek tudnak lenni egymáshoz! És háladatlanok, persze. Nincs sok önállóságuk sem. Meglátszik rajtuk, hogy jobbágyok voltak: egyik napról a másikra élnek, mintha sorsukat ma is a földesúr intézné. A társalgás egy percre megreked, mintegy néma gyásszal fájlalva, hogy nincs többé fölöttük birtokos, holott van, A rövid szünet után valaki azt adja elő, hogy a szemtermelés kora lejárt, tulajdonképpen csak átmeneti volt, a nép sose tanult bele igazán, hisz holdanként ma is alig termel többet, mint ötven évvel ezelőtt. Állattenyésztés való ennek, olyan munka, amelyhez egyéniség kell, ember, — a belterjes kertgazdálkodásba tán bele tanulna. Más valaki azt fejtegeti: lehessen eladni a reformföldeket (de csak kisbirtokosoknak), természetes kiválasztódáshoz vezetne. Aztán a társalgás

megint visszakanyarodik oda, hogy azért vidámak is tudnak lenni; nagyritkán, de akkor ugyancsak.

Mindez tény, magam is tudom. Az adatokat nem rosszindulat sorakoztatja, hanem — egyénileg — inkább a segíteni vágyás, ezt is tudom. A beszélgetés új és új hibákat görget, de képzeletem már úgy követi csak a szó-áradatot, mint a halászmadár a folyót. «Kelet», — ötlük fel bennem is újra, majd: «Szent István műve nincs befejezve.» Aztán arra gondolok, hogy a szegénység konzervál.

A felnőtség az önállósággal kezdődik, a felelősséggel, amidőn az embernek már rendelkeznie kell, anyagiakkal is. A gyermekkor az örök tilalom ideje: az örök korlátozottságban tartott lélek is mindvégig kiskorú, gyermeki marad. A szegények gyermekiek.

A tökéletes szegények így sokszor vidámak, jobban mondva nem oly állhatatosak a szomorúságban, ahogy ezer meg ezer ok miatt szinte az illem is megkívánná tőlük. Szemükben még ott csillog a könny, aztán egyszerre fölnevetnek, sőt tánkra perdülnek. Később természetesen megint sírnak és jajveszékelnak, de következetlenségükkel a naturalista regény-iránvzaton nevelt olvasót megzavarják, gyakran az enyhe felháborodás határáig.

Hirtelen szembeszállók mind a hibával, amit a szegénység szemére lehet vetni. Csökönységükre épp úgy találok mentséget, mint háladatlanságukra vagy kegyetlenségükre. Tiszták is hogy lehetnének ilyen környezetben? Tüzesen sorakoztatom fel az érveket, de még mindig csak magamban. Szinte várom, hogy új kifogás hangozzék el, új erőpróba, nekem.

Úgy hagyom el az értelmiségi társaságot, mintha jól kivitatkoztam volna magam. Tovább is győzném

a vitát, társam intésére emelkedem lel. Ki kell mennünk egy parasztszaládhoz, megígértük.

Egy darabig némán lépdelünk az utcán. Bennem lovább buzog a vita s mint mindig, valahányszor úgy nak —, buzgalmunkban hibáit is levesszük róla (mivel terheit nem tudjuk) s másra rakjuk, mert a földre, sajnos, néni rakhatjuk: valaki mindig felel, semmi esett, hogy én kerekedtem felül, most is önként lemondok helyzetemről, sőt ellenfeleim álláspontját és helyzetét próbálom magamévá tenni.

Dicsérjük és szánatjuk a népet, — mondom társam sem kívánja úgy a gazdát,, mint a bűn. Mily könnyű és felszabadító volt a nép minden fogyatékoságát urai vállára és lelkére dobni! Én magánhasználatra majdnem filozófiai rendszert is kidolgoztam, ismered: a népnek azért van igaza s mellette azért lehet, sőt kell szívvel-lélekkel, de ésszel, tehát az erkölcs fegyverével is kiállni, mert nincs módja igazságtalanságot elkövetni. Azért van igaza, mert az igazság-igazságtalanság rendszerben ő mindig szenvedő fél, rajta teljesül be a rossz, nem általa, tehát ártatlan. Ezt ma is vallom. Az elnyomottság erkölcsileg tisztasági állapot, vigyázva kell tehát kifelé haladni belőle: természetesen csak arra vigyázva, hogy ez a kincs el ne vesszék.

Mert sajnos a kincs, az igazság, még a szegények közt sem egy-egy ember kezében van, hanem az állapotban, magában a szegénységben. Egyénileg a szegényeknek épp annyi joguk van a rosszra, mint bárki másnak. Meg van hozzá a hajlamuk is. Élnek is vele, mihelyt tudnak. A szegények is rosszak. Van demokrácia.

— Igazság szerint, — mondja társam — ha több rosszat túrnek, több rossz elkövetésére is volna joguk; ha ilyen vonatkozásban lehet jogról beszélni.

Megáll, hátrafordítja fejét, mert egymás mögött lép-

delünk az egy személynek szánt járdán, a sárba rakkott köveken. Aztán megy tovább.

— Nem lehet, — magyarázom a hátának, illetve a figyelő tekintet híjján inkább csak magamnak. — Mert abban a pillanatban, hogy másnak ártanak, kikerülnek ebből a különös üdvözültségi állapotból, maguk is elnyomók lesznek; úgy mondhatnám, ha másban nem, lelkiekben gazdagokká válnak. Kizsákmányolni nemcsak pénzzel lehet. Mennyit bántják egymást, a gyermekeiket! Milyen gyávák! Ha az ütést arrafelé viszonoznák, ahonnan kapják, tán hamarabb rendeződne a világ. De nehezen rendeződik.

— Hallgassuk el hibáikat? — folytatom hangosan és inkább csak magamnak, mert én akarok megfelelni is a kérdésre. — Taktikának tán helyes volna. De a taktika is ott van azok közt a korszerű szavak közt, amelyek — mert idejében nem toltam el azokat, — már kihoznak a sodromból. Vagy bontsuk szorgosan addig a hibákat, kutatva a történelemben, amíg valahol nem leljük meg az úri kéznyomot? A második lépéssel már legalább Mohácshoz érkezünk, az út kitaposott. Nem szeretem terméknek nézni az embert, még történelminek, társadalminak sem: annyi minden alól fölment! Csak mondjuk ki a hibákat.

— Mondjuk.

— Én már mondtam egypárszor. Legfőbb hibájuknak azt tartom, hogy szinte ragaszkodnak az állapotukhoz, néha azt érzem: valami belső, erkölcsi sugallatra Szóval, nem is olyan régen, véletlenül olyan társaságba kerültem, ahol érdemesnek, sőt kötelességnek éreztem öröklött hallgathatnékom legyőzését. Egy befolyásos párt irányadóit láttam köröttem: ha valakik, ezek segíthetnek, gondoltam. Egészen belemelegedtem a szóba, amikor az alsóbb néposztály elmaradottságához, saját sorsa iránti nemtörődömségéhez, igényte-

lenségéhez értem, én ezeket is hibának tartom. Nem tudják a lehetőséget kihasználni. Igaz, nincs ioldjuk, de amiből kertet csinálhatnának, portájuk fele is parlagon áll, nem ássák fel. Hallgatóim hallgatlak, bólogtattak, mintegy helyeslőn. Az igénytelenségről, a máimbertelen türelemről beszéltem, ezt is bünösnek neveztem. A társaság feje itt megszólalt. Okos volt, jóakarató, felelősségteljes. Azt mondta el, hogy ez új állapot sok szempontból szerencsés, a nyugodt fejlődés alapja. A türelem — mondta — a legfőbb társadalmi erény. Krisztus épp úgy azt hirdette, akár a demokrácia. Ezt vallja ő is és örül, hogy előadásom megerősítette hitében. Az igény feltámasztása ellen az iskolás latin közmondásokkal érvelt, erkölcsi és ugyancsak társadalmi alapon.

Bennem rekedt a folytatás, az okfejtés, hogy mindezért nem a szegények felelnek s hogy mindez csak szegénységük mélységét világítja: a nyíl akkor már ott rezgett egy célban, nem az enyémben, hanem az övékben s a lélektanból tudtam, hogy a második ajzás már hiábavaló lett volna. Nem szeretnék többször mellétalálni. Válogassam meg, hogy szólok s kinek? Nem író, akit nem lep meg néha a feszélyezettség, hogy írását bárki olvashatja: aki nyomtatásra is nem úgy szeretne írni, mint magánlevélben. A levél és a nyomtatás közt csak az a különbség, hogy az utóbbi még bizalmasabb: több lelket keres a bizalomra. Vannak, akik részérői levéltitok megsértésének érzem, ha soraimba orrukat beleütik s még van arcuk beszólni, idézni és továbbadni, meghamisítva a mondanót már azzal az egyszerű dologgal, hogy átöblítik a szájukon. Szeretném eltiltani őket ettől. De hogyan? Sok baj van az irodalom körül. Amit a szegények hibájáról mondok, az csak a szegényeknek szól, nekik mondom, csak magunk között: arról csak ők elmélked-

hétnek; orgazda, aki ellenükben abból hasznot húz. Nem folytathatom, társam kapu elé ért, előreenged. «Mindent meg kell mondani» mondja most már ő az én hátam megett, mintegy a lelkiismeret szavaként.

Kopogok, benyitok az ajtón. A küszöbön kezet fog velem a gazda; egyszeriben lefoszlik rólam minden vitatkozhatnék, minden kétely. A lírai kitérő után megint itt vagyunk a valóságban, a nyers anyagban. A szoba egyszerismind konyha is, a szülőköri kívül öt gyermek és egy nagypapa tartózkodik benne. Adatokat kell felvennünk. Nekikészülök az írásnak.

Az adatok érdekesek és kegyetlenek. Álnokok s egyben szertelenek (tavai}' az öl gyermek közül négynek fül-folyása volt.) Az adatok hálátlanok és csökönyösek, mert kezelhetetlenek (a padlás minden évben átázik, nem lehet megjavítani). Mondhatnánk szinte, hogy erkölcsiednek és arcátlanok. Tollárnál kényszerítenem kell, hogy tárgyilagosan rögzítse a konok tényeket, mindegyik után belefűzne a szövegbe valami egyéni megjegyzést. Az imént, az értelmiségiek közt hangtalanul hallgattam a népről szóló igazolt adatokat. Most, szemtől szembe minden adattal órákig tudnék vitázni, hát ez mit keres még mindig itt, ki küldte, ki marrantja? A vita messze vezetne.

V száraz tények másolása és a belső magyarázkodhatnék közben hirtelen kétely fog el: hogy fogom ezt a kettőt összeegyeztetni? Kétféle műfaj, sőt kétféle szakma keveredését érzem, milyen mű származik ebből? Naponta egyformán gyűl a lírai és a nagyon is tárgyilagos, a tudománynak való anyag, bennem egységbe fonódik a kettő, de ha majd számot kell adni róluk, nem rontja-e egyik a másiknak hitelét? De aztán arra gondolok, ha bármelyiket is elhagynám, csonki-

tást követnék el. Ifjúkoromban csak jobb híjján, esz közként vágytam írói hangra; azért, hogy egy népi rétegnek a szavaknál súlyosabb szándékait közvetítem. Vállalnom kell, amivé az idő alakít, engem is, művömet is. És jegyzek szorgalmasan tovább. Azt rögzítem részletesen, hogy a gazda miként látja el családját. Szűkösen, de gondja s mondandója épp ezért bőven van.

Csillapítóul, mint a vizsgálat után az embersége.s orvos, cigarettával kínálom a gazdát. Felsőtestével tisztességtudóai előrehajlik egy kicsit, de tömpe ujjával hasztalan kaparja a cigaretták végét. A cigarettákat egy kicsit előrerázom a dobozból. Kivesz egyet, megnézi, «Extra», mondja ki végre, harmad-szori nekibuzdulás után. A külön nyelvtan, a hangsúly tudatja, hogy sosem szívott ilyet. Aztán a cigarettát finom, majdnem nőies mozdulattal jobb fül.¹ mögé tűzi, aztán tenyerével ott a füle mellett valami szalutálásfélét végez, miközben fejét megbiccenti. Bennem a test tömör tájain villámcsapás vág át, oly hirtelen s szinte sercegő ragyogással, hogy majdnem hátrahökölök, λ mozdulat, a cigaretta föltűzése, Δ tisztelgés, a biccentés rezzenetről-rezzenetre apámé volt. Dülőút szélén álltunk, húsz évnyi és kétszáz kiló méternyire távolságra ide, apám egy hintó felé, A hintóban a szívélyes uraság felé végezte ezt a mozdulat-sorozatot, már a cigaretták hasztalan kaparászásától kezdve. Sose gondoltam erre a jelenetre, sejtelmem sem volt, hogy ilyen emlékem is van, hogy ez is bennem volt, robbanásra készen. Gimnazista voltam, levett kalappal álltam a szép jelenetben, a balkezemben szorongatott Horatius bőrkötése egyszerre síkos lett az izzadságtól, csak ez figyelmez-

tet most, hogy a jelenetben volt mégis valami dermesztő. «Rendben van, János» — mondta az uraság.

Atyám, János, még egyet biccentett, de az előbbi majdnem baráti mosolyt a parancs-fogadás komolyabb mosolyára változtatta át, kezét háta mögé tette. Nem tekintek a gazdára, a fejemet elfordítom, nem kell több a kísérteties megelevenülésből. Tenyerem átnedvesedik. Nagyon is benne vagyok a tájban, az ő szintjén vagyok, érzem a magasságot.

Azt érzem, hogy már engem is kérdezgethethének, tudnék én is felelni, a nép nevében. Kész vagyok a vizsgára.

II. RÉSZ

A TAPOGATÓZÓ LÉLEK

Az anyagi körülmények csak bizonyos fokig jellemzik és alakítgatják a lelket, azután emészteni kezdik. A víz csak száz fokig mutatja a hő hatását, azután megadja magát neki s átalakul, nem víz többé. Nem kellett messze mennünk a lélek vizsgálásában, hogy észrevegyük: a vizsgálandó elem, mint olyan eltűnik kezünk közül, a lélek minden rezdülte már a külvilág uralma alatt áll: annyira attól függ, hogy hiú dolog más szempontból figyelni. Változását és alakulását annyira a dologi világ irányítja, hogy a lélektani jelenségeket is közvetlenül a dologi világ mérőeszközeivel lehetne mérni és indokolni, akár rögtön pengővel. A falu társadalmában így olyan réteget kellett találnunk, amely nem érte még el a f orrpontot.

A parasztság a legérzékenyebb ágában, gyermekeiben, azok fejlődésében leplezi le ösztöneit. A felnőttek társadalmának működését hova tovább csak azért figyeltük, hogy a gyermekekről kapjunk környezetképet. Úgy tekintettük őket, mint az általános, még osztályon és korszakon kívüli emberiségnek ebbe a helyzetbe került követéit; mintegy újonnan jöttéknek, friss lényeknek tekintettük őket. Ők még elevenen reagálnak, hisz élményük is eleven, ezt gondoltuk. Mit mondanak ők a környezetről, erről az életről, melybe — lelkük mélyén ők még ezt érezhették — véletlenül kerültek? S hogy alakulnak s mivé?

Tavaly a gyerekek ijedten kapták el fejüket a símogatás elől is: kéztől ők csak ütést vártak. Az embernek úgy kellett magához csalogatni őket, ételt és édességet nyújtogatva, majdnem olyan kézmozdulatokkal, és beceszavakkal, akár a fiatal állatok felé.

Nagynehezen odaszorultek a térdhez, de még

úgy is fogni kellett őket, tétova mosolyuk fölött a tekintet lökte az embert, legalább három lépésnyire. Biztonságban és saját világukban csak pofon-távolságon kívül érezték magukat, a leszegett fő, a szemöldök alól küldött fürkész pillantás hadállásában. A szóra, még az ajándék átvétele után is oly nehezen válaszoltak, akár a vadak, akkor is csak egy-egy vállrándítással. Most alig tudok lépni tőlük, az iskola-udvar egy gyerek-bozótos, egy apróság-hinár, sovány ujjak, meg karok kapnak át, kúsznak nyakam felé, sodorják le gombjaimat, karórám szíjáról a bőrcsatot. Pontosan úgy kell utat törnöm, akár egy sűrű cserjésben; kézzel hajtogatom térdem elől a vissza-vissza csapódó ágacskákat, eleven liget árad és csipog mögöttem, eleven bokrok vonszoltatják magukat kabátom szárnyába akadva, azok karmolásznak és csicseregnek a karomban, sőt a nyakamban is, ahogy végre elérem a küszöböt és belépek az ajtón. A tavalyi vizsgálat óta ez az első eredmény, ez a fogadtatás. Nekem ez a legfontosabb, íme, így nyílik ki, így egyenesül föl a lélek, az óvatos érintésre.

Nem kérhettünk a gyermekektől olyat, amit azonnal boldogan ne teljesítettek volna. A hangulat oly meghitt, családias, hogy nagyképűségnek éreznök még a gondolatát is annak, hogy kísérlet folyt. Inkább játék folyt. Ahogy egy-egy kisfiú vagy kislány elkészült az írással vagy rajzzal, vidáman ugrott fel s büszkén mutatta alkotását. El is játszotta, hogy mit akart írni vagy lerajzolni. Be kell vallanunk, hogy nem egyszer mi magunk is játszottunk s velünk együtt a két helybeli rokonszenves úri nő, akik szeretetreméltóan és nagy hozzáértéssel munkánkban segítségünkre voltak. Elragadta a hangulat a néha-néha betévedő szülőket is.

A gyermekek nem feszélyezték magukat. Az udva-

kint a farkas, bent a bárányt» játszottak; a kísérletek akkor sikerültek legjobban, ha velünk feleletesdit játszottak. Mint az udvaron, itt bent is épp oly szabadon mutatták ki természetüket, jellemüket. Meglátszott, ki szeleburdi, ki komolykodó, ki akar vezérekedni, ki füttyül az érvényesülésre. «Azt még én sem ludom», mondta az egyik kérdésre egy batéves szöszeke apróság s basát kidüllesztve mutatta önérzetét.

Legelőször az élet legáltalánosabb dolgairól kértük nyilatkozatra őket, maguk a válaszok árulják el, mi végre. Százbús gyermekét kérdeztünk meg, annyinak válasza van előttünk.

Csak teljesen földnélküli parasztok gyermekeinek véleményére voltunk kíváncsiak. A falu egész az Ár pád-korig visszamenően tiszta magyar, — érdeklődésből feltettük a kérdéseket ugyanolyan korú más nemzetiségből származó, de magyar anyanyelvű gyermekeknek is. Az összevetés eredményét rögtön elárulhatom: lényeges különbséget minden esetben csak attól a pillanattól fogva észleltünk, midőn a társadalom batása már érvényesül a lélekre is.

Volt még egy összehasonlítási alap, az időbeli. A most megkérdezett gyermekek ezelőtt egy évvel is feleltek már ezekre a kérdésekre. Az akkori válaszokat részben még tavaly megvizsgáltam, az eredmény egyik pontjáról számot is adtam, a *Magyarok* második kötetének három fejezetében. Most azt kellett volna kutatni, hozott-e változást az idő? Alig. Az ugyanolyan életkörülmények közt élő gyermekeknek véleménye nem változott a világról az alatt az egy év alatt. Csak azoké változott, akiket más életkörülményekbe kerültek.

Igazi képet úgy adhatnánk az olvasónak, ha valamennyi gyennek feleletét, az összes kérdőlapokat elébe

tárnunk. Ez azonban kazalnyi, külön vaskos könyvteliének belőle; áttekintése is fáradtságos lenne folyamatos magyarázat nélkül. Megpróbáltuk az anyagot oly módon rendezni, hogy az már első tekintetre magától is beszéljen. A legfiatalabbak hat évesek, ezek a tapasztalatot már önállóan ki tudják fejezni.

Minden korcsoportban először két lány, aztán két ifjú felel. Akik már írni tudtak, azok maguk írták le a választ.

Néhány bevezető kérdés után az első fontos kérdés ez volt: *kihez szeretnél hasonló lenni és miért?* A hatévesek válaszai:

*nagy anyámho én, — mer nagyanyám is olyan amilyen én vagyok
senki lie
világot mer az jószagu
apám hó a'ért mer jó*

A hétévesek válaszai:

*anyámho mer főz itélt
nénik éhe mer az a legszebb
anyámho mer elmegyem a vásárra
Hortihoz ozértmer énis az szeretnék leni*

A nyolcévesek válaszai:

*a jóistenhemert hű hozónk
Róza hó mert szép
én az emberhő szeretnék z asolo feni metha alatt lenek akor rossz volna azért szeretem az embertestet mer jó
viragho mert azt nem bántják soha*

A feleletek értelmét csak jól odafigyelve lehet kihallani. A kisebbek általában az ideálnak, akihez hasonlítani szeretnének, csak külsejét látják, a nagyobbak a testi szépségen kívül észreveszik a lelkit is. A

lán) ok — majdnem korkülönbség nélkül a szépségre, jóságra, kötelességre néznek; a fiúk az erőre, hatalomra, emberségre. Érdekes, hogy önmagával egy MHO megelégedve. Példaképeikben nem nagy a válaszlék, híres színészhez például egy sem akar hasonlítani.

A kilencévesek feleletei:

*a testvéremhez azért hogy az ci legszeb
a jó Istenhez azért mert jó Isten
én a bátyámhoz szeretnék lasonhtani nieit az már
nagy légin
a fényképhez mert aki meghalt megvan zéknépen*

A tízévesekéi:

*én édes anyamho szeleknét hasolétani mert nekem
szeb édes anyám meg szép édes apám van — azért
hogy nem őrá hasolétok*

*én legloban Jézuskához zerétnék Lasolítani mert
biztosan tudnám hogy nem jutok a pokolba*

*én nénikéhez szeretnék hasonló leni azért mer
néniké nagyon jó hozánk és énis óján jó szeretnék
leni*

h ént és!e mert az kolbászt e h éti k amennyit akar

Azt terveztük, hogy ugyanilyen szempontból megvizsgálunk ugyanennyi városi g^jermeket is, külön proletárt s külön vagyonost. Összehasonlításra alkalmas anyag azonban nem volt, nekünk kellett volna ezt is elkészítenünk. Ezt nem vállalhattuk. Csak egykettőnek tudtuk feltenni a kérdéseket. Mutatóba ezek válaszai:

Nyolcéves proletárlányok és fiúk:

*Sirley Templéhez — Ahhoz, aki szép, — Senkihez,
meg vagyok magammal elégedve — Apukához, meri
én is rézműves akarok lenni — Mérnökhöz, mert az
csinál autót.*

Vagyonos (gyáros, egyetemi tanár, báró, közgazd. újságíró, nagykereskedő) szülők tízéves lányai és fia i:

*Jeanette Mac Donaldhoz, mert szép hangja van.
R. nénihez, mert az igen édes és kedves. — A jó isten-
hez, mert olyan bölcs és igazságos; — Anyukához. —
A jóhoz, mert a jókat szeretem.*

A következő kérdés az volt: *mit tennél, ha nagyon gazdag lennél?* A gyermekek most is az előbbi sorrendben felelnek. A hatévesek így:

*hús levest ennék
vennék ruhát meg kötőt meg kantust
kocsit, lovat vennék
virágot vennék*

A legutolsó, a virágos az egyetlen irreális, illetve nem tárgyias felelet. A gyermekek jól látják a világot (néha már a jövőt is) és csak olyan dolgot mívelnének, ami valakinek a javára van, vagyis még pontosan tudják, mire való a vagyon, mi azzal a tennivaló, sőt kötelesség.

A hétévesek feleletei:

*cukrot vennék meg sót meg paprikát
vennék anyámnak házat meg ruhát
vennék rajta disznót
vennék házat meg kocsit meg földet meg tehenet
disznót is*

A nyolcévesekéi:

*boltos lenék
én ha nagyon gazdag lenek akkor hajőne valami
koldus nem zavarnám ki hanem adnék neki valamit
én adnék belőle a szegénynek is belőle és nem csak
egy kisdarabot
elmének a kocsmában*

Ez a kis társadalom s ebből annyi példa is azt mutatja, hogy az ember nehezen s csak kellő iskola után tesz le arról, hogy magát ne a világ közepének tartsa. A kisebbek egocentrikusabbak, mint a nagyok. Tár-

gyilagosabbak is a világgal, a társadalom erkölcse még alig hat rájuk. Gazdagságukban magukon kívül legfeljebb szüleiknek juttatnának valamit, a szegényekre csak néhány esztendő — s nyilván némi tapasztalat vagy oktatás — után gondolnak. (E tekintetben alig van különbség köztük s a városiak között.) Jellemző azonban, hogy a pusztá harácsolás örömét nem érzik: azt a különben elég gyakori választ egy sem adta, hogy a vagyont eltenné.

A kilencévesek válaszai:

örülnék

adnék a szegíjnek

a szegényeknek adnék eni nekik enivalótés ruházatot

lovat vének 3 darab

Az évek számával egyre jobban kialakul a különbség a lányok és fiúk között. A lányok esze a válaszok közben is inkább az étel és ruha körül forog; a fiúké már most is a kocsi, ló, disznó, föld körül.

A tízévesek válaszai:

*szépen felötöznék új cipőt új ruhát új papucsot
szép szalagot vének szépen felötöznék*

Én azténém hogy ha jönne egy szegény ember adnék neki ötven füért is és egy darab kenyeret

én emeletes hazat csináltatnék

én nekem ha adnának miliő pengőt akkor nekem nem kék mid hanem kiosztanám a szegényeknek

Városi nyolcéves proletárgyermekek:

Vének egy autót — Vének egy nagy házat és abba venném a szüléimet — Adnék a szegénynek; — elmennék dolgozni kömivesnek — Autót vennék, emeletes házat, ha maradna adnék a szegényeknek

Városi tízéves vagyonos gyermekek:

Földet vennék és műveltetném — Segítnék a Szegényen is — Először a szegényeket segíteném, aztán

*vennék mindenfélét; — Örülnék. A Adnék sok pénzt
Holdog lennék — Autót vennék Fitennék*

A következő kérdés az volt: *mi akarsz lenni? gondold, hogy az leszel? hogyan?* Az eddigi kérdésekre a gyerekek gondolkodás nélkül, folyékonyan válaszoltak szóban is, írásban is. így kezdtek most is a válaszbá. A kérdés második pontjánál azonban sokan már el-elakadtak, tekintetük tanácskérőén, majd tanácstalanul meredt a levegőbe. Itt fedezték fel, hogy jövő is van, illetve, hogy a jövő épp oly valóságos lehet, akár a jelen. A korlátlan nagy gazdagsággal himyorítás, sőt mosoly nélkül vállalták, nem érezték tréfának: természetesnek vették, mintha az lenne a rendes emberi út; a további kérdésre hosszasan részletezték, hogyan is osztanák be, illetve szét azt a rengeteg pénzt. (A falusi válaszok 94%-a nem feledezett meg a szegényekről.) A hentességhez vagy boltossághoz vezető úton rögtön meglátták az akadályt; a további kérdésre némák maradtak, legfeljebb mesébe csaptak át: sose-volt nagybácsikat hívtak segítségül. (Fel kellett keresnem az egyik családot. A gazda hatodik elemis kislefia útközben gazdagon kiszínezve mesélgette, hogy keresztapja ki fogja őt taníttatni «tanár-orvos»-nak, Sarkadon. Apjától megtudtam, hogy a keresztapa útkaparó, illetve útkaparó is csak volt. most így-úgy abból él, «ami épp csöppen». A legtöbb nagyrotörő szándék mögött ilyen tartalék lapult.) A válaszok most is az előbbi sorrendben következnek. A hatévesek kezdik:

*asszony, az szeretnék én csak lenni
szolgáló; csak*

*katona, azért, hogy messze háborazzak
rendőr, azért hogy sok pénzem legyen; úgy leszek
az, hogy veszek egy kardot, aztán egy rendőr ruhát*

A hétévesek

gyerekeknek kenyeret

asszony, mert én adok

mert csak az tudok lenni

menyasszony; lakodalomba szeretnék menni

*huszár, hogy ruhába legyek; az leszek; hogy el-
mengyünk máshova*

katona azért mer szeretek parancsóni

A nyolcévesek:

gaZ'dag, — mert akkor több mindent ennék

akarok leni varonő azért mer sok pénz kerek

én bőrbe akarok leni mert nem ff<radnéki anyira

mert szeretem a borbéságot

szegény azért mert lehet dolgozni dondolom.

A kilencévesek:

tanítóné azért mer parancso

varonő nembaj lesz ha nem is

enber azért mert csinálhatok mindent

én kubec akarok leni mert többet lehet keresni

E feleletek során is pontosan követni lehet az élet-és a világismeret szélesedését. A lányok kisebbje még egyszerűen s helyes ösztönnel csak asszony s menyasszony akar lenni; a nagyobbja már magasabbra néz: varrónő, tanítónő, sőt — mint látni fogjuk —, tömören úriné akar lenni. A fiúkat egyre a hatalom csábitja. A kisebbek rendőrök és katonák szeretnének lenni, a nagyobbak — a szem élesedik —, boltosok, kupeczek és hentesek. Legtöbbszer persze csak menekülésből akarják otthagyni elrendelt sorsukat. De van olyan is, aki már e korban beletörődik s lenni is az akar, ami kellek: szegény.

A tízévesek feleletei:

úriné akarnál leni met anak legjobb leni met van sok pénz

én főzőné akarok leni azért gondolom hogy az akarok leni mert mán sokszor főztem

hentes — nem hiszem hogy az leszek

terelnek leni (zért mern lenne pézem és tanulnék

Városi nyolc-kilencéves proletárgyermekek:

Zongoraművésznő, keresek sok pénzt, gondolom, hogy az leszek — Varrónő szeretnék lenni — Én irodába szeretnék menni, gondolom lehet, ha jól tanulok — Királyné szeretnék lenni, mert a királynénak nagyon jó dolga van; Kocsis, akkor lovakat hajtok — Rézműves, mert apukám apja is az volt s azt akarom a fiam is az legyen — Gépészmérnök, nem gondolom, hogy az leszek — Jó isten akarok lenni, mert az mindent tud.

Vagyonos kilenc-tíz éves gyermekek:

Énekesnő, bár nem hiszem, hogy az leszek, mert apukám nem akarja — Én tanítónő, mert nagyon szeretem a gyermekeket, gondolom, mert van róla szó — Én tornatanárnő, vagy énektanárnő; — Forgalmi tiszt, mert elindíthatom a vonatot, gondolom, ha sokat tanulok — Villamoskalauz, mert átfordíthatom a táblát, nem gondolom, csak szeretnék — Én cukrászkereskedő, inert szeretem a süteményt — Mozdonyvezető, mert láttam már mozdonyt belülről — Lovas-tiszt, mert ő vezethet katonákat, vezethet

A következő kérdés az volt: *mitől félsz és miért?* Itt idézhetném majdnem mind a százhusz gyermek feleletét: csaknem valamennyien ugyanazoktól a dolgoktól félnek: farkastól, medvétől, bikától, zsidótól, attól, amivel ijesztik őket. Félnek a háziállatoktól is: ők, a földművesek gyermekei kezdetben épp oly nehezen barátkoznak össze azokkal, akár a falura kerülő városiak. Itt mutatóba tehát nem az átlagos válaszokat közöljük, hanem a szokványoktól némiképp eltérőket. S ezeket is inkább a különböző korok félelmeinek, a félelem fejlődésének ábrázolására. A hatévesek feleletei:

*sémitől
attól ami harap*

A hétévesek:

*farkastól, mert szétcibál
tűztől, mert megégünk
mikor villámlik mert megcsap
a Dunától mert ha kiönt oszt elviszi a házat meg a
kertet
a sidótól mert annál kis van őzt megölnék*

A kislány, aki a Dunától fél, sosem látta a Dunát; hasonlóképp az, aki a zsidóktól tart, az sem tudta megmondani, milyenek a késes zsidók, vagy általában a zsidók.

A nyolcévesek:

*a boszorkánytól mer megöl
a kígyóiul mert ránktekerögöz
a bozorkátul mert az cszog utánam
tigristü*

A boszorkánytól féltő kislány azt mondta, hogy látott már boszorkányt, hangját is hallotta.

A kilencévesek válaszai:

*orozlánjtul mer igen mirges állat
nem filek én sémitől
senkitől nembánt senki
haláltol sajnálom anyámat meg a többit*

A tízévesek:

*Én a farkastól félek meg elefánttól a bikától med-
vétől
Az Jó Istentől mert ha rosztat csinállok megbüntet
aki üt
senkiül én*

Városi gyermekektől erre nincs válaszunk.

A következő kérdés az volt: *mi a legnagyobb örö-
möd a világon?*

A hatéveseké:

*a kutya
a testvérem
tej
tehén lu meg a kocsi*

A hétéveseké:

*virág mer jozugu
hogy idesanyam megvan
a piz meg a madár
ha csendőrt látok*

A nyolcéveseké:

*a karácsonynak mer sok cukor ég rajta
hogy megvagyok
a dísznő
a forgó*

Az örömük ugyanabba az irányba mutat, ahová a vágyuk. Itt is tárgyilagosak. A városi gyermekeknek ebben a korban már bőven szellemi örömük is — olvasás, mozi, utazás —, ők tárgyaknak, kézzelfogható dolgoknak örülnek, a lányok itt is ételnek, ruhának, a fiúk dísznőnek, lónak, kocsinak. Az érdektelen, hogy úgy mondjuk szemléleti örömet a madár, a forgó, u csendőr okozza. Később nem.

A kilencéveseké:

*az e nivaló
nekem a ruha mer abba nem fázok
ha apám hazza lőne
a játik meg a könyv kéne*

A tízéveseké:

*nekem a világon a legnagyobb ha új ruhát kapok
ha ilünk meg anyám apám is
a piz mer mer azir veszek
ha lovagolok*

Feltűnően soknak a pénz a legnagyobb öröme. A százhusz gyermek közül harminckettő adta ezt a

választ; legtöbbjük a pénzt csak úgy ismeri, hogy filléres-e az, vagy fehér; hónapszámra illet is alig látnak, s csak olyasmit tudnak róla, hogy az a kulcs a vágyakhoz. Huszonegy gyermek legnagyobb öröme azért a karácsonyfa, mert a szokással tényleges ismeretük még friss: először tavaly állítottak nekik a zöldkeresztben; a tavalyi válaszok közt egyetlen egyszer sem fordul elő a karácsony; eladdig csak az olvasókönyvből tudtak róla.

A nyolc-kilencéves városi proletárgyermekek:

A zongorázás voh.c — Ha örömet szerezhettek a szüleimnek — Az hogy iskolás vagyok; — Anyám — A bicikli amit kapni jogok — Kapok olyan körzöt, amit bele lehet szúrni a papírba és lehet rajzolni köröket.

Vagyonos kilenc-tízéves gyermekek:

zzft beszélek San nénivel és anyukával — Ha együtt vagyunk mindnyájan; — Amikor jön a Jézuska — A nyaralás — A játszás — A szünet — Ha olvashatok.

A következő kérdés az volt: *Az a legrosszabb az életedben?*

A hatévesekében:

*a rongy
a gyerek
a farkas mert az hazudózik hogy az a mi anyánk
a dolgozás mer megfájul a kezünk*

A hétévesekében:

*Na csúnyát mond valaki
ha az édesanyám meghal
a tudóvész a betegség
a tél*

A nyolcévesekében:

*az hogy kikapok
állat csak az álat*

*aleg rosszab a életemben ha a filembem kiabálnak
Ha elhagyok valamit ner akor nakon mirges vagyok*

Életükben a rossz csak ritkán egyéni; legtöbbször olyan, ami mindenkit érhet, általános. A városiaknak az intő rossz, a különlegesen rossz apa; a falusiak elől ezt a finomabbnak mondható megkülönböztetést eltakarja a sok közös, egyéniséget nem kívánó rossz: a hideg, az éhség, a tudóvész. Erre mondjuk, hogy a falusiak jobban a természetben élnek.

A kilencévesek válaszai:

a cselán

az illet

az ördög mert csábítja az embereket

oda van apám katonának

A tapasztalattal csak többféle rosszról kapnak ismeretet, de még mindig nem egyéniebbekről. Életük — itt látható legjobban — közösségben fog lefolyni, ezt tetszés szerint nevezhetjük sorsközösségnek, népközösségnek, vagy vérközösségnek, vagy kollektivitásnak. Jellemző, hogy a szellemi világ is e válaszokban tűnik fel leghatározottabban.

A tízévesek feleletei:

ha szidnak

ha nem tiszta a lelkem

a legrosszab az életben a légy

a háború és a tűz meg az árvíz

A telet és havat huszonkilencen vallották legrosszabbnak; a betegséget tizenkilencen. Megjelenik még a farkas is. Egy kisfiúnak a legrosszabb az volt, hogy felnő és akkor majd agyonlövik. Egynek az, hogy Magyarország csonka.

Városi nyolc-kilencéves proletárgyermekek:

Ha megszidnak — Ha intőt kapok — Hogy én nagyon rósz vagyok is; — Apuka — Iskolábamenés — Ha kikapok.

Vagyonos kilenc-tízéves gyermekek:

Ha anyukámat nem látom — Az iskola — Amikor beteg vagyok — Az iskola év; — Az életben a legrosszabb a szegénység — A tanulás — Ha valaki rossz

A következő kérdésre nem kell részletezni a feleletet. Arra, hogy: *szeretsz-e adni abból másnak, amid van*, valamennyien ezt a két szót váltogatták: igen, szeretek. Egyetlen, egy tízéves kisfiú, B. I. írta azt, hogy nem.

Az előbbi kérdés kiegészítője s ellenőrzője volt az a kérdés: *ha a barátod is éhes, meg te is éhes vagy: adsz neki az ennivalódból és mennyit?* A gyerekek megálltak a próbát. Következetes volt még az a kisfiú is, aki az imént nemmel válaszolt. «Nem adnék semennyit» írta. A többi is előbbi magatartását ismételte; a jellemző itt az volt, hogy miképp.

A hatévesek így:

*adok én sokat
a kenyir felit
amennyit kér
annyit adok, amennyi kell neki*

A hétévesek:

*igen, egy levesmerő kanállal
adok én neki még a kalácsból is, meg tejet
szoktam adni egy falatot a szalonnából is
ha nagyon éhes, egy karijt*

A nyolcévesek:

*hát kétfelé törném
nincsen nekemse niesen
kicsit adnák neki*

ha van valamim kicsin kenyir a zsebenben azt megfelezzük

A kilencévesek:

*csak a nagyobát magamnak
ha van nálam kenyir török neki belőle
hazamék oszt hozok
én any it adnák a menyit kérne*

Más térről is tudjuk, hogy a szegények, saját elvükkel ellentétben, általában szívesen adnak, nagyrészt ezért szegények. A gyermekek közül a kisebbek rendszerint inkább bizonytalan mennyiséget adnának, leginkább mindent, ami van; a nagyobbak már csak a felét, — igazság-érzékük fejlődik. Ez nagyjából az egész osztály magatartása is. Sajnos, az értelmesség jelének kellett tekintenünk, ha valaki megjegyezte, hogy azért magára is gondol, magának is hagy. A százhusz gyermek közül csak egynek jutott eszébe, hogy nincs miből adnia.

A tízévesek válaszai:

*Én adok neki belőle felit mer nem álom meg hogy
ne agyak
de egy kicsit nekem is hagyom
tudni adni de csak egy kicsit
akor elosztom egyformán*

A városi proletárgyermekek:

*Szeretek — Én nem szeretek másnak adni semmit
— Először megkérdeni anyámat; — Igen, az ennivaló
felét — Adok mindemből — Nem*

A városi vagyonos gyermekek:

*Adok neki egy felet, — Nagyon szívesen a felét —
Nem igen; — Nem szeretek adni — Szeretek; — Én
nem szeretek másnak adni, mert kellenek nekem az is-
kolában — Amennyit tudok — Egy keveset szeretek
adni, mert én is éhes vagyok.*

A következő kérdés így hangzott: *kit tartasz te jó embernek?*

A hatévesek véleménye:

*A jó Istent
Mihályunk is az lesz majd
Balogh Pistát a pajtásomat
Csak nagyapámat*

A hétéveseké:

*mindenkit
aki nem veszekszik
kersztapám mer ad pénzt
a katonákat*

A nyolcéveseké:

*lyezust meg anyámat
aki nem iszik
lovakat
a királyt talán*

A kilencéveseké:

*aki nem bánt
aki jó szívű
doktor bácsit meg aki kiségit
senkit*

Szemléletük eddig a valóságra, a tárgyakra, az anyagi világra irányult. Meglepő, hogy most egyszerűen irányt vált: a gyermekek zöme a lelki tulajdonságok alapján tesz különbséget a jó és rossz ember közt. Logikus tehát, amidőn a legjobb embernek a jó istent tartják. A pénzre, ételre, ruhára itt alig néznek. Megható, hogy a jóságot a passzivitással is tudják mérni: nekik már feltétlenül jó az is, aki nem cselekvő rossz, aki nem bánt.

A tízévesek válaszai:

*Én azt tartom jó embernek a ki nem isza a szeszes
italt meg aki tisztességesen megy az ucán
én azt aki rendes és tiszta
Én azt, aki engem elvit valahová elvit
még senkit*

A válaszok azért nem változatosak, mert a százhusz

gyermek közül 85 természetesen az édesapját tartotta a legjobb embernek.

A városi proletárgyermekek:

Szüléimet — Aki igazságos — Akin magam is latom, hogy jó ember — Aki minden kötelességét teljesíti és mindent megtesz, amit feljebbvalói kívannak tőle; — Miksa bácsit, az az én nagybátyám. Az nem bánt — Aki rajtam segít — Mikulást mert hoz ajándékot.

Vagyonos városi gyermekek:

Aki jószivü — Az istenfélő embert — Mindenkit — Aki nem lop — A papot; — Aki segít mindenkinek — Apukámat — Aki nem követ el bűnt.

*

Az utolsó kérdés páros volt, egy kicsit a keresztkérdésekre emlékeztető. Még a tavalyi vizsgálatokkor vezetett rá a tapasztalat. A gyermekek nem egyszerre feleltek rá s így saját magukat igazították ki. A feleletek egymásután állnak, a második mindig zárójelben. Az első kérdés ez volt: *megvan mindened, ami kell*?* A második pedig, amely csaknem minden esetben leleplezte az elsőre adott választ: *mire volna leginkább szükséged?*

A hatévesek így vallottak s cáfolták meg rögtön vallomásukat, figyelmeztetést adva, hogy milyen alaposan kell eljárni az ilyen kérdéseknél:

*Meg (Ruhára hogy felöltözhessek benne)
igen (ennivalóra meg tejbegríz volna jó)
nekem meg (A szívemre, mert ha az nem volna,
meghalnánk)
meg (szalonnára leginkább)*

A hétévesek:

*igen (piz, azon lehet ruhát venni)
meg van (ruha kéne meg táska — legény nem kel)
igen (csak ipp itelre, hogy megegyem)
meg (egy ótóra mer lehet menni mindenüvé vele)*

A nyolcévéssek:

meg (ennivalóra)

igen (hogy jól lakjak meg kötőre)

megvan (ruhára cipőre)

meg (csizmára meg kapcára meg télirnhára)

A kilencévéssek:

meg (nagykabátra)

meg (nyara mer akor jó mer meleg van)

megvan mimdem (egy tehénre mer lehet fejni)

meg (gurigára hogy gurigázam)

A gyermekeknek, még a legidősebbeknek is, első-sorban elemi szükséglet! dolgok kellettek, megint csak étel, kabát, csizma, aztán meg ló és kocsi. Korukhoz illő vágyról csak egy számolt be; ez játékot kért, egy üres cérna-orsót, hogy gurigázzon. (Megkapta.) Szellemi dolgot egy sem kért; nem azért, mert nem lehetett volna szükségük rá, hanem azért, mert azt még nem tartották értéknek.

A tízévesek:

nekem kéne csak ruha csak cipő nekem más sémi (meg még egy gobine — kombiné — mán akor meg-lelégedek)

Én nekem megvan mindenem amicsak volt (Éne-kem az a legnagyobb szükségem hogy a jószágnak ad-jak)

Megvan (A csizmára mert hideg van)

nekem megvan (nekem egy ló mer ló)

A százhusz közül csalt tizenkilenc kezdte azzal, hogy nincs meg mindene; vagy rögtön azzal, hogy kötőre van szüksége, meg csizmára.

Nyolc-kilencéves városi proletárgyermekek:

Megvan (Szeretnék 12 drb. színest, nekem az év elején volt több nagy színese, de sokat firkáltam és aztán elvesztettem) — Megvan (Nekem tanulásra volna szükségem, mert én nem jó tanuló vagyok); — Min-den; — Igen (cukorra) — Bicikli, karóra kell (Bicikli,

a z z a l lemennek a városba, nem kell gyalog menni) —

Igen (Körzőre)

Kilenc-tízéves vagyonos gyermekek:

Meg van (Észre mert nincsen elég) — Igen (Gazdaságra) — Mi az hogy, sőt túl is (enni folyton); — Igen,

megvan (Tanulásra, azért mert ember akarok lenni)

Meg (Sem mire) — Nekem meg van mert vigyázok

rá' (A játszásra meg a lapdázásra van. Mert azt szeretek legjobban) — Igen (Ruhára azért, meri azt ve-

szem feL) — Meg (Sem mire sem.)

Érdekes, hogy már a proletárgyermekek sem elemi

szükségletű holmit kívánnak, hanem színezt, körzőt,

kerékpárt. Nézni legalább felfelé néznek. A vagyonosok

kívánsága legtöbbször merőben szellemi természetű:

ész kell nekik, meg tanulás, meg játszás, lapdázás. Az,

amit szeretnek. A falusiaknak az, ami hiányzik.

VALLOMÁS

Az emlékezet csúcs-lakó, akár a sas: ha felriasztják, első röptét oromról-oromra próbálja. A gyermekek épp úgy a kimagasló eseményekre emlékeznek, akár a felnőttek. A döntő itt, hogy ki mit tart kimagasló eseménynek. A szálló lélek saját maga építi meg röpte alá a tájat, így kétszeresen is jellemző, hova száll le.

A tavalyi vizsgálatoknál a legelevenebb, legemberibb anyag akkor kezdett dőlni felénk az eladdig csak kevés eredménnyel kopogtatott mélyből, midőn megszakítva a kérdezősködést, a gyermekek elé üres papírlapot tettünk: írják rá életük történetét. A feladat, tudtuk, nem könnyű.

Saját életük kerek összefogásába egy-egy társadalom legkiválóbb szellemei is csak pályafutásuk vége felé mernek vállalkozni s akkor is csak ritkán sikerrel. Az biztatott, hogy az a társadalom, melyben ezek az ifjú írók élnek, elég szűk, a vallomást-tevők talán még nem tévednek el benne, a közepén hiszik magukat s úgy beszélnek. A kísérlet meglepő eredménnyel végződött. Musset a maga *Vallomásai* bevezetőjeként rögtön azt vallja, hogy az életleíráshoz először is az kell, hogy az író élt legyen. A kis falusi életleírók rengeteget éltek. A négy-öt négyzetkilométer és nyolc-tíz év határai közé szorított életekben csak úgy nyüzsgött az esemény. Meghökkenítő volt a csúcok, a kiemelkedő események hasonlósága. Ez hökkenített meg először az idei vallomásokban is. Az általános kép nagyjából ilyen:

*fájt a lábom leestem a létráról elvágtam a kezemet
elesiem kikaptam leestem a ágiiról kiestem a székből
kikaptam beteg létem fájt a fejem meg harapot a*

kutya és nagyotegyletem kikaptam megcsipet a cinger egyszer keresz anyáméknál lábombáment egg-szeg a lábomba és feldagat és nagyon fájt és elmentünk a doktor hó mer egy hétmúlva meggyógyiult a lobom.

Ezt egy nyolcéves kislány írta, A. E. (A cinger darazsat jelent.)

Több, mint százötven ilyen vallomás van előttem. Valamennyi gyermek kivétel nélkül írásban vallott. Más térről is tudtam, hogy őszintén vallani csak írásban lehet, a tapasztalat itt is megerősített. A szóval feltett kérdésre a gyermekek zavartan pislogtak, kényszeredetten mosolyogtak, egy szót sem tudtak ki-nyögni; látszott, hogy valóban nem jut eszükbe semmi, a kérdést sem értik. A vallomásból legfeljebb vallatás lehetett volna, minél ügyesebb, annál hiábavalóbb; az csak a vallató lelkületét leplezte volna le, itt is. A papíron azonnal megindult a szó; a lélek legmerészebb vezetője úgy látszik a gyermek kezében is a toll. Volt, amelyik kezében úgy működött, mint a forráskutató pálcája. Hogy jól vezetett és jól működött, annak első bizonyítéka, hogy minden kézben egy irányba kanyarodott, ugyanazokon a helyeken mulatott a mélybe. A táj nem csak csúcsaival volt egyöntetű: mélyében is mindenütt ugyanazokat az erőket forralta és fortyogtatta. Erről tanúskodott a tavalyi és ideji vallomások összehasonlítása is.

írni természetesen csak azok írhattak, akik tudtak írni, vagy akiknek már kellett volna tudniok. Országosan ezt nyolc éves kortól lehet számítani, a második elemi elvégzése után. Sajnos, a faluban elég gyermek akadt, aki még ennyi előképzettség után sem értett annyira a betűvetéshez, hogy gondolatait csak hozzávetőlegesen is kifejezhette volna. Az ő írásműük erre volt jellemző, értelmi képességükre.

A tulajdonképpeni közleményen kívül minden gyermek írásműve szolgáltatott adatot más természetű megfigyelésre. A külalak épp úgy tanúskodott valamiről, akár a szókincs, a tájnyelv, a mondatfűzés, vagy a helyesírási hiba. Grafológus nem látta a műveket.

Az anyagot kor szerint csoportosítottuk, aztán nem szerint. A nyolcévesek kezdik, előbb a kislányok.

N. M.:

egyzer felmaztam a szín tetőre és ahogy megyek aréb hát lezakadt a cserép és leestem és meg fajult a lábam elmentem a doktorhó és hétnap nementem iskolába atélen meg meg fásztam a temploba és vizsgálom gyuladásom let és elmentünk az orvoshoz és adót orvoságót és nyolchétig nementem iskolába és nagyon sajnáltam hogy visszamaradtam, apám csöz szegények vagyunk

Ez is még az általános kép kialakítására szolgál. A következő *N. J.-é*, szintén:

lestem a szilvafáról meni akartam volna felmászni aztán vissza estem betört az orom nagyonfájt fojt beleőle a vér benvoltam a kórhászba nagyon beteg voltam el vitek a kórhászba lekurultam az ágyrül otháltam a földön háltam vág ni akarni a kenyeret elváltam a készemet nagyon fájt a készemet ahogy szaladni akartam volna bele szalatom a kaszába nagyon fájt a lobom nemgyógyult akór eltör a fésűm nagyon sokat ritam a testvérem beleszurta a vilat a készembe nagyon fájt a héjé bekötöttem a zsebkendővel udvaron volt a boron beháktam aztán a iskolábavitem a labdád elveszet

Tucatjával van a hasonló vallomás. A kis életek nagy eseményeiként csak baj és baj pörög, konok egyhangúságával már majdnem a humor halárát súrolva, akár egy filmbohózat, melyben a hős minden léptével kellemetlenséget zúdít magára. Változatosságot leg-

feljebb a kellemetlenségek változata nyújt, mint *M. R.* leírásában is:

Lestem úr ágyról elvágtam (ikezeniét és eltörtem a tányért ahogytam kiejtteni η kancsót a kezemből lestem a létráról belement a vasvila a lábomba egyszer ahogy tanultam bicikliznitannltem lestem és megütöttem a nagylábujkom kihatitotam a labom

Egy kislány egész eddigi életének történetét ebben az egyetlen mondatban foglalta össze:

Én az életbe jácani szeretek legjobban

Akad már ebben a korban, aki nem csak a bajt veszi számba, hanem lassanként a kötelességet is. Mert a kettő valamilyen fokon összetartozik? A sok közül erre a legjobb példa *Sz. E.*:

let stem az agyruł és lelkötötik a kezemet élűitek a dogtorho édesapámék el mentek kukoricát szedni és nentudom hogymikor jönekhaza elmosogatom és kipucoltam a konhot kisepregetm és elkültek a falubamentem és elmentemazártézikutra vizir és kimentein a kamorába sepregetni és azután elövetem a köntyinet éstanultam és nemsokákelet meni iskolába otankelet inekelni és elmentünk köztelekre és szetuk akukoricát és azutánhazajotem

Természetesen a kisfiúk sorsa is ilyen. Őket talán még több baj éri: messzebb és magasabbra merészkednek az életben. *Sr. S.* leírása:

egyvzer az történt velem hogy el mentünk hordani és mikor raktuk a kévét és mentünk arab és én nem tudtam hogy mének aréb és én le estem róla és megijedtem nagyon. Aztán meg le szakadtán a jégen és akor is a volt a szerencsém hogy ott volt az István és az ki húzót. Máskép öt maradtam volna a jég közt. Egyezer meg a Nagynéném dia fájáról le estem róla és nagyot estem és meg ütöttem magamat és megfájult a lábom és beteg létem és el mentem anyáinál a doktorlioz és meg gyógyultam

Épp mivel őket több baj éri s így több tapasztalatot szereznek: mintha több érzékük volna, hogy különbséget tegyenek a bajok közt. Látóhatáruk tágul. K. J.:

*szegények vagyunk és apám répászedni jár és le-
nap kezdet szedni és kereset 2 pengő 70 filért. összesen.
és meg rugót a ló és elestem és meg harapot a kutya
és elmentünk a doktor hó és bekötöte és egy hét múlva
megint elmentünk ókor kikötöte és megnézte és azt
mondta hogy adig legyen bekötve nig le nem esik te
róla a seb és mikor leaset a seb akkor kikötöttem ako
meg mostam és felhúztam a cipőt és akkor este le írtam
a leckémet akkor olvastam és azután lefekütem és
alutam és elaludtam! még harapot a disz mo az ol-
dalamban és elmentünka doktor hó és bekötőie és az-
után egy hétmulva elmentünk esnem gyógyult és be-
rendelt a kórházba és öt gyógyítotok és adig bent
votam míg megnemgyógyultam és mikorr meg gyó-
gyultam akkor kihosztak akkor r meg anyám meg vert
és ritam és akkor biciklisztem és leestema bicikliről*

Van, aki már a baj okával, sőt okozójával is foglal-
kozik. S. D.:

*én vereketem betürtik az óromat és ritam de kelet
nékem mert én keztemkivele megvert anyám is meg-
vert harmad napra beteg létem demeg gyógyultam fél
másztam a fára és leestem a fáról eltört a lábom és
bevitek a kórházba meg gyógyult aztán meg el ütött
egy katona belement a puskacsü a homlokomba.*

A valóságos, az ellenőrizhető események közé bele-
szövődik néha a képzeletbeli is (semmivel sem kisebb).
B. J. leírása:

*egem meg kergetet egy csavargó és elszalatom tőle
nem ért utol és mikor elszaladtam előle más fele egy
veszet kutyával találkoztam és a partmelet elosztam
a szeméitől és mikor mesze elmentem ekezetet balagni
adig balogott hogy elkezetet szaladni na nekem szálát
ekezetem szaladni és nem ért utol tavaj meq kergetet
egy ember és ahogy szalatom az ember felbukot emen-*

tem es aztán visszafordult és nem jött utánnam mostan meg ahogy menteni egy szidó ke rget ét egy gyereket de agyereket nem tuta elfogni és a gyerek visszafordult, örült a gyerek én voltam a szakaszvezető és sorba álitotam őket és dalaltnnk és nőit nekem pisztojom és paripám és löttam vele és udána játszatunk és vidámakvoltiink már örültünk és fődbalászunk

Egy kisfiú eddigi életének elhíhetően legnagyobb eseménye az volt, hogy

édes apámat szét szetük a kocsit. Sok csavar lett de soká is szetük széjel minden sok let 10 kerék let

Egy másik, V. K. pontokba szedte az eseményeket, még meg is számozta azokat. Pontosán 22 eseményre futotta. Górálni annyit jelent, mint hajigálni.

z. életemben betört az orom 2. életemben elestem 3. életemben lestem a fáról 4. életemben beleszakattam a vízbe 5. életemben megórtak 6. megütöttem magamat 7. kitortem az ablakot 8. fán voltam. 9. voltam a padláson W. jacotam 11. goraltam 12. sárosztam 13. irtam 14. alutam 15. voltam a háztetőn 16. megszúrt a tövis 17. olvastam 18. számoltam 19. megharapot a kutya 20. etem 21. melegetem 22. rajzoltam.

Nekem is eszembe ötlött: hátha az emlékezet, mely öregkorban oly szívesen idézgeti a múlt szép eseményeit, ifjúkorban kajánul csak a rosszat gyűjti és őrzí. Csak nagyjából van így. Az összehasonlításul megvizsgált városi gyermekek közül élete fontos eseményül bajt csupán azok soroltak fel, akikkel valóban történt ilyen baj, elsősorban a proletár gyermekek. \ többi mértéket tart; vallomásukban a baj az anyagi helyzet emelkedésével ritkul, sok esetben nyoma sincs: elfojtja más, kellemesebb esemény. Csak egy példa álljon itt, egy magasrangú köztisztviselő kislányának vallomása. Élete történetét ő úgy foglalja össze, ahogy minden kislánytól elvárná az ember:

Én ara emlékszem hogy tanolttam jární. És ez ügy

volt hogy ecer anyuka kint főzött a konyhába és akkor lépéseket hallott hát gyorsan kinézett és látta hogy én négykézláb jákállok az előszobába. És így tanulttam meg járni. Én hanagy leszek akkor orvos néni szeretnék leni, mert akkor lehet vizsgálni a gyerekeket és ez nagyon jó. Az én kedvenc tantárgyam a olvasás és a számolást a helyesírást utálok, a természet rajszt sem szeretem. A kedvenc sportom a korcsolyázás. Nagyon szeretem anyukát és apukát is, de anyukát jobban. Nagyon szeretek színházba és moziba ment. Szeretem az operákat de csak ecer voltam az operába és akkor ászk latam hogy baba tündér milyen hőstéteket csinált. Nekem a fő hibám az hogy durcás vagyok, de vannak más hibáim is!

A kilencévesek élete csak több, de nem más, mint a nyolcéveseké. A helyesírás javul; a mondat és a szemlélet bővül: a mellékmondatok már nem mindig csak monoton ismétlések, hanem továbbfejtik, magyarázzák a felvetett eseményt. A nagy élmény már nemcsak a testen át érződik: a léleknek is van élménye. A kis Sz. R. ezt rögzíti meg örök emlékül: «egyszer meg eltörtem a majálison egy üveget nagyon féltem hogy kikapok de mikor haza mentem mégse kaptam ki». Különös, de megjegyzésre méltó: a jó érzést és az örömet, általában a hiány okozta, a várt rossz elmaradása. «Eltörött az ág de nem estem le», «megverték de nem fáj merd kicsi volt», — írják. A különbségtevés árnyalatokig finomul s vele az érzékelés is. A gyermekek már tudják, mit várhatnak az életől, kezdik megismerni. Már érzelmekről is vallanak. Először most is a kislányok. O. M.:

Fájt a fejem fájt a lábom én szeretem édesanyámat édesapámat testvéretem is It az ovodafelé dolgoztam aztán játszotam habeteg voltam orvoshoz vit anyám havalamit nemjöl csinál tani megverték

Egy-egy véletlen mondatban megcsillan a szülői é» tanítói dorgálás hatása. *N. K.* vallomásában így:

leestem a padlásról, sokat kel a kisjanyal bajlódni a nyáron nem kaptam ki. Megcsipet a cinger és na gyön feldgat a karom meg a szám szélen megharapol egy kutya és nagyon betegletem élűitek a kórházban nem szabad vót felkelnem és te ját kelet ini kaptam cukrot.

M. J. vallomásában már a szokásos fogadkozás is helyet kap:

Én egyszer mikor a vízbegázoltam akkor elestem és mentembe és mikor mentem kikaptam amért bele estem a vízbe egyszermeg azért mert veszeketünk és akkor is nagyonkikaptam és ki is voltam terdelítve a sarokba és ritam és akkor még jobankikaptam máskor nemleszek demégis roszoktameni demáskor szót fogadok.

Már tapasztalnak némi jót, ha csak a kórházi ápolás alatt is. *B. J.*:

Én vélem az történt hogy betek létem és bevitek a kórházba és kaptam sok mindent katulya csokoládét meg babát sok cukrot és kihoztak a kórházból és otthon játsotam anyámék tengerit szedtek és én játsotam 4 négy testveremvan. én vélem az történt hogy virhasban voltam és bevitek a kórházba és adtak orvóságot meg jó süteményt meg sok cukrot meg jó ételt meg sok gyümölcsöt sok csokoládét meg vetek ruhát meg szép papucsot szép kendőt meg telire nagy kabátot meg egy szép nagy gumi csizmát meg egy fehér harisnyát kötött is. anyám beteg let és elvitek a doktorhoz és azt monta hogy bekéi neki meni a kórházba és bevitek a kórházba és azt monda hogy kapok sok mindent.

De egyre többször föltűnik a gyermeki szorongás is, az állandó készenlét a riadozásra. *fj. R.* egész élet* ijedelmek sorozata:

Egyszer meg ijeszetet egy ember egyszer meg vert

egy gyerek és ritám egyszer egy gyerek előköt és ritám egyszer meg egy gyerek bele lököt a vízbe egyszer meg metem fürödni ahogy öt ülök bele estem a víz be egyszer meg ahogy öt mik a parton egy gyerek megijesztet egyszer meg egy veszet kutya kergetet egyszer meg nyúl fel ugrót és meg ijetem

Az élet egyre tágul, a lélek birodalma felé: élmény már az álom is. Akár a költők vallomásaiban: teljesen összeolvad a valósággal. Sz. J.:

Egyszer azt álmodtam hogy haza jött édes apám memetországból és hozót ruhákat nagyon szép ruhát meg cipőt mikor fel keltem nem látam sémit. Egyszer kint voltam a disznóknál a mezon és elszalad egy szép süldő és mikor haza ertem othon volt a süldő nagyon meg örültem. Egyszer meg anyám elköldöt a boltba és mikor hoztam az ecetett hot elejtem az üveget és eltör az üveg és ki önlöt az ecet és mikor haza mentem és meg montam édesanyámnak nem kaptam ki. Egyszer meg boltba köldöt édesanyám petrolomir és petrolom héjét ecetet kértem és mikor hazafelé mentem és mikor oda értem a lakásunk elé és elejtem az üveget és meg montam édesanyámnak és nem kaptam ki meg sem tudta hogy ecet héjét petrolomt vitem meg azt is nagyon meg örültem. Egyszer megint álmodt látam ászt álmodtam hogy én kin voltam a mezőn, és sok kígyót látam és jötek felém és meg akartam fogni és megijedtem és elszaladtam és megint jötek felém és megint jötek felém és felébretem és megint elalutam és mint jötek felém és meg akartam fogni és elszalattam és el tűntek és sok békák tűntek elő és ugráltak játszadoztak és volt egy fazekai cukor és kiöntöték és nyalakodtak és aramentek macskák és csaknézték és egyszer közujak ugrót a macska és meg etek az egerek aztán felébretem.

A fiúk élete épp ilyen kanyarokban halad előre, csak talán nagyobb kilendülésekkel. Ők is a bajokon átlábolva kezdik érzékelni az élet többi tünetét. Λ^τ. z. a következőképpen:

én már voltam hümlös és asz t hitem hogy belehalok abaa rász betegségben, voltam tüdőbajban is beintekakórhászba és voltam sebes mindenem csupa seb volt dehála ajó istenek hogy mindenből kigyógyultam abola sok betegségből hala ajoistenekhogg nem haltam bele voltam in már oljanjo kedvemben hogy ürümümben sírtam egy kicsit, volt jókedvem és rász kedvem.

Van, aki már egy cselekmény egész folyamatáról számot ad, s közben állást foglal, sőt bírál, mint Sz. S.

Én tenap is elestem és csupasárletem és hazamentem és kimosták. Egyszer felbuktam és észrerevetem hogy leütötem a lábojumat és ügy fájt aztán. Egyszer elestem és csak a farom let sáros és a készem is sároslet. Egyszer egy telén hahogy ereszketem nem jól kormányoztam és lestem és csupa horetlem és ugyancsak sepertem rólam hogy kinekapjak anyámtól és nem kaptam ki. Mama és ahogy menten és ahogy hátranéztem és elestem és ügy megütötem a fejemet és egy bácsi csak kacagta és gondoltam magamba hogy jól esne neki ha elesne akkor meg tudná ő is megtudná. Egyszer elestem és ügy megütötem a lábomat és nem tudtam hazaméul és tajjiskával vitek

Olvasmánynak tán kevésbé érdekes, de fejlettebb értelmiségre vall, midőn valaki az élmények alig-összefüggő felsorolása helyett életéről azt ad, amit kértünk: áttekintő, egységes képet. Az eseményeket ilyenkor magatartás váltja fel, a sok mozzanat már rendeződik: a gyermeknek nemcsak a világról, de saját magáról is van szemlélete. Mint például S. G.-nek:

Apám földműves anyám napszámos és nemszeretek iskolába járni de dolgozni szeretek szoktam sokat fodbalozni meg kergetőzni és buvócskázunk írtam ralyzoltam veszekedtünk raboztunk ültetem kis fát raktam atüzure és elmosogatom

A gyermekek féllábbal már benne állnak a munkában, abban, ami sorsuk lesz. Figyelmük így látha

tóan arrafelé terelődik, amit az élet komoly dolgainak nevezünk, összehasonlításul álljon itt egy vagyonos városi kisfiú önéletrajza, egy kilencéves kis báróé. Bevezetőben leírta, hol és mikor született, hogy hívják apját, anyját, testvéreit és hogy azok hol s mikor születtek. Mindezt minden esetben az ország, a megye, a hónap és a nap pontos feltüntetésével. Fájdalomról, se testiről, se lelkiről nem tett említést, noha nyilvánvaló, hogy volt bennük neki is része. Az év egyik felét vidéki birtokukon töltik. A többi betűszerint így következik:

. . . Március elején megyünk B-re. Nekünk 12 nevelőnők volt A Testvéreim K.-ban vannak, V. megyében.

En a következő főzelékeket szeretem a sárgarépat nyersen, a babfőzeléket paszírozva, a vörös káposztát, a zöld borsót és a sárgaborsót paszírozottan is és nyersen is főzve is A következő főzelékeket nem szeretem! A savanyu káposztát és a sárgarépa-főzeléket tejföllel leöntve és a tejbegriszt sem. Tésztágból csak a habot nem szeretem és a gesztenye pürét habbal és a spanyolszeletet habbal. Papukának már a hatodik autója van az első volt egy Steyer a második egy Lancia a harmadik egy Talbó a negyedik egy Rönö az ötödik egy Opel a hatodik szintén egy Opel.

«Az én életem nem jó», — a tízévesek közül négyen is ezzel, vagy ehhez hasonlóval kezdték a leírást A föl-föltolakvó emlékek közt az állásfoglalás egyre gyakrabban kövesedik határozott véleménynyé, nem egyszer ítéletté. Legtöbben már egyéni életrajzot írnak. Kezdenek beleilleszkedni a világ menetébe, igen gyakran a felnőttek észjárását hangoztatják. Éle-tüket már annyira egységben akarják látni, hogy nem elégszenek meg saját tapasztalataikkal, hanem beveszik a leírásba a hallomásokat is, a leírást szüle-

tésük napjával kezdik. A lányok általában jobban írnak, mint a fiúk. Most is ők jönnek először. P. Zs. G71 írja:

Én mikor megszületem akkor még nem tudtam semmit megléteimről és mikor két éves voltam akkor már tudtam magamról és mesélte édesanyám is hogy mikor 2 éves voltam akkor nagy betegségen estem keresztül és ott nem volt doktor és vonaton kelet utazni mink anyamai kimentünk az atomosra és öt bementünk a süteményes bódéba és vetünk 5 mézes tésztát és aztán már fűtyölt a vonat és már szaladni is kelet mert léke st iik vona de mikor a doktorhoz értünk már nagy oroszulvotam és a doktor el teritet az aztalon megvizsgált és azt monta enye enye de kár nemtudok semit segíteni anyám akkor bejöt hozam de mijest bejöt röktön ki is ment mert meglata hogy kivagyok nyúlva azonal kiment és sirt sirt egyszer jön két cigány aszony megkérdezte anyám hogy nemtud valamit ajánlani a cigány aszony megnézet és azt-monta ' anyámnak hozáson 1 liter pálinkát és vászon törülközőt maroson a foralt pálinkában és azt tekerje a lányára anyám ez megtetec egypárszor de igaz volt és használt a cigány aszony szava mikor harmacora próbáltuk akkor már éjszaka kolbászt kértem édes apám ugrót ki az agyból és hoz-ot is kolbászt másnap már boldogan jacotvm a homogba de hála istenek még azóta nem votam beteg de nemis akarok mert akkor nemtudnák iskolába meni és nagyon elmaradnák a többitől édes apámék szokták elment dologra és én meg othon szoktam leni a tesvéremel és apámék éjszaka jártak haza.

Az események mögé háttérrel rajzolnak, emlékeiket valóságos kis novellákká kerekítik. A rendezőkedv néha úgy elkapja őket, hogy egy-egy kiragadott történet életük minden más eseményét elfedi: belevesznek a részletbe, vagyis életük már olyan tág, hogy elmondásához egész könyv kellene. Sz. E. leírása:

Én mikor kicsi voltam nem akartam aludni és Juliska meg Margit elhatározlak hogy le teritik a róz

pokrócot és monták hogy alugyak de én nem aludtam hanem mindég sírtam és mikor kiment édesanyám akkor ki boritotck és a bölcső rám dőlt. Én nagyon sírtam. Mikkor édesanyám bejött akkor kérdezte hogy micsináltatok és mikor megmonták és édes anyám elővete a nád légy csapót és úgy megverte minda ketőt hogy azt monták többet nem bórít-naki azóta mindig emlegesuk. Én egy egyszer ugymeg ijedtem egy embertől hogy ase tudtam micsináljak mer ara ugrót az ember felém és én el visitotam magam. Egyszer elvágtam az ujom hogy doktorho kelet menni. És én nagyon meg ijedtem és mikor hazamentem mindég sírtam. A télen mikor mentem iskolába rámentem a jégre és nem volt teljesen befagyva és rámentem és Horvát Isvánal mentemrá és én ászt hitem hogy Isván a táskám hajigalja hó labdával. De nem az dobált hanem a jég vált kétfelé mindég mentünk bejebb csak egyszer mindég jobban és jobban recseget a jég adig míg egyszer meglettük hogy két fele van válva a jég és mink mind a keten meg ijedtünk és vissza futotunk! De mikor futatunk vissza akkor megint el kezdet recsegni a jég.

Van, aki már annyira csak a külső világot látja, hogy nem azt tartja fontosnak, ami vele történt, hanem azt, amit mások emlegetnek, mint legfontosabb dolgot. Egy kislány azt mesélte el, hogy szülei-nek miképp sikerült tavasszal napszámot, nyáron részes aratást kapniok. Egy másik, K. z., saját sor-sát egy kereskedő pályafutásával méri:

Mikor megszületem akkor aztán ganc úr eladta a két lovat akkor kapót érte száz pengőt és akkor vet földet és vet búzát es elvetete es let neki búzája és megint el vetete és megint let neki búza akkor let neki száz mázsa búzája és akkor elmentem és én voltam már beteg és bent voltam a kórházban mikor első osztályos voltam akkor jó volt akkor nem volt rossz

összehasonlításként egy vagyonos, tízéves kislány leírása; apja gyárigazgató:

Az év elején nagyon csúnya eset ért. Én nem

tudom hogy hogyan jutott az eszembe az, hogy letagadjam a leckét. Ez az eset is az év elején történt. Az én intőmet haza küldték. Mikor haza jöttem kérdeztem, hogy kaptam e intőt? Az mondták hogy nem. Kérdezték, hogy gondolom e. hogy kapok? Mondom nem. És mikor megtudta a nagynénim, nagyon szomorú lett hogy én nem mondtam meg neki hogy kaptam intőt. Az életembe már nagyon sokszor kikaptam. Legtöbbet és legerősebbet apukától kaptam. Anyukától csak a kezemre kaptam. De én már megfogadtam hogy én mindent elfogok mondani és nem fogok hazudni.

A fiatalabbak életrajzukat a szabad képzettársítás alapján szerkesztik, példát adva arról, hogy a képzetek szabadon is mily szigorú belső rendet követnek; annál szigorúbbat követnek, minél szabadabban rendeződhetnek. Az életrajzok hasonlítanak egymásra. Hasonlítanak az életek is.

A társadalom a képzeletet is megköti. A falusi gyermekek képzeletének nem használ a tapasztalatszerzés. A tízéves kislányok bőven áradó mondatokban részletezik napjaik eseményeit, szerencsésen egyesítve a valóságot a lélek eredendő színező hajlamát. A kisfiúk tartózkodóbbak. A gyermeki mesebeli világból átmenet nélkül kerülnek a szigorú valóságba. Van, aki nehezen törik be s öntudatlanul a valóságot próbálja saját lelkületéhez törni. A felnőttek ezt nevezik gyermeki hazudozásnak. A tízeszten-dős 5. M. válasza (nincs tehenük):

Én velem már azis történt hogy egyszer egy este mentem ki az eső nézni éshogy néztem a paláson úgy rán ugrót a macska hogy ászt hitem hogy öszerogvok és úgy kikarmolta az arcomat hogy majdnem bele fért az ujom Egyszer meg az történt hogy a tehenüket el akarta lopni és a személy nem vete észre hogy én az istáloban a szénába ülök a széna koszt a botal és mikor a tolvaj a tehenet elakarta oldani úgy fejbe váktam a botal hogy még regei is átül és öt sirt

Egyszer meg a ház elől a répát lopták és én meg észrevettem hogyki lopta és én meg megmontam apámnak hogy a répát lopják és apám meg vete magát és ment a csedörökért adig míg eljöttek a csedorök a tolvajt kikötöték a vas ládához ókorára előjötek a csedörök és a tolvajt meg vasalták és elviték a tolvajt mikor viték akkor mik csúfoltuk ígyjár a tolvaj

A külvilággal való harc másnapján a valóság alakjai valóságos mitikus lények lesznek, akár Trója hősei a megtért Odisszeusz beszámolójában. Az eleve meglévő ijedelem növeli őket. H. J. élete felett olyan hatalmas mindenütt jelenvaló a csősz, akár Jupiter:

én egyszer kint voltam a erdőbe és jót a csőz megjítem és elszalatam és haszamentem másnap elfelejtetem és megint kimentem a erdőbe és kint járkáltam és niszkeltem a fákat, és egyszer jön lad és én megjítem hogy jön a csősz de lad azt monta hogy ne fej mert én vagyok akkor elkesztünk játcani és egy kis időlmulva jöt a győsz akkor lad azdmonta niszd jön a győz akar haszaszalatunk és meg huzottunk, egy este mentem a kútra és a nagy mezőből kiugrót egy nagy ősz megjítem mer aszitem hogy kutya de ősz volt én mikor jötem haszafelé akkor megint kiugrót egy másik ősz akoris meg íjtem de akkor nem-nagyon, egyszer meg egy este mentem botba és egy gyerek megijesztet és elszalatam a saroktol és mikor mentem vissza akkor is meg ijesztet akkor nemijetem meg de a gyerek azhite hogy megjítem

A lányok értelmi képessége általában fejlettebbnek látszik, mint a fiúké, megfigyelés, elmondás dolgában. De az ítélőképesség a fiúkban jelentkezik előbb: a középponti szemléletet ők adják fel előbb. Személyes élményeikbe egyre többször kerül egy-egy tárgyilagos megállapítás a külvilágról, a környezetről.

Van, aki a tények, az okozatok végtelen láncolata helyett rögtön az okokat kezdi sorolni. De a gyermeki világból persze még ilyen veszélyes képességgel sem szakadnak ki. Megható, ahogy az aggastyánnak is

kemény fájdalmat a gyermeki játék mellé teszik az egy lélegzettel fujt mondatokban. Mint a sok között például *B. L* is:

Az én életem nem jó mert mindig beteg vagyok fáj a szemem és lábam és eni eszünk de ruhánk nincsen és fázik a lábam a nyáron bukfencet hánytam Mikor volt napszám kevés volt a napszám és apám nemptudót keresni.

Jellemző eset az életrajzokban, hogy ki mit emelt ki, mit részletezett, mit színezett, mit helyeselt, mikor volt őszinte vagy titkolózó, mikor dicsekedett. Mindennél fontosabb s jellemzőbb azonban a tények tárgyilagos közlése volt, a nagyon is egyéni sorokból kirajzolódó személytelen valóság. Minél idősebbek a gyermekek, annál inkább errefelé haladnak; elismerve a világ uralmát, annál inkább elszíntelenedtek. Annál jobban közeledtek a felnőttekhez. Kísérletül s összehasonlításként írtunk életrajzot egy-két felnőttel is. Magukról, testi-lelki bajaikról azok már alig szólnak; munkájukat részletezik: az a fontosabb. Egy-egy gyermek még visszakanyarodik és felkiált a mélységből: anyám l Másik a munkát egy ideig legalább játékként próbálja végezni: P. z. vallomása:

Apám napszámos, anyám öt hon dolgozik a konyhában én is mikor apámék ithon voltak akkor dolgoztam hortam a vizet és vágtama fát. Hatan vagyunk testvérek sokat jácotam életembe majd bele fulatam a kudba és ha anyám nem jön a kutho akkor bele fuladok a kútba akkor fel kiátotam anyám.

Sz. F. vallomása a szomorú felsőfok. A gyermek még csak tízéves, de sorsa, azaz gondja már egy meglett emberé. Lelkén nagyjából befejeződött a társadalom munkája:

Az életemben az történt eltört a kezem és elmentem a tanyára és öt szolgálom egy homapig őriztem a disz-

mot meg a libát meg a tehenet. És észter nénémmél szolgáltam három hitig őrisztem libát meg disznót meg tehenet meg máshol is szolgáltam kosarat fontam és fojt az orom vére és nagyon elszidültem meg nagyon beteg votam a nyáron még bukfecet is hantám meg tótágast is áltam és a telén csúszkáltam és elestem meg szánkoztam denagyon szegények vagyunk apám csósz és ötven pengőt kap de az nem elég úzőnknek és nincs ruhánk meg csizmánk meg sapkám.

Jellemző természetesen az is s a lélek fejlődése szempontjából gyakran a legdöntőbb fontosságú, ha az életrajzból hiányzik valami, például a betegség, az éhezés, a fagyoskodás. A megvizsgált százhusz földteleii földművesgyermek közül ilyen egy vallomásából sem hiányzik, összehasonlításul egy városi kereskedő tízéves kisfiának életrajza:

Én 1929. november harmadikán születtem. Nagyon csúnya lehetem akkor, a nagynéném nem bírt 4 hétig rám nézni. Anyukám azt monta, hogy nagyon édes voltam. A legjobb barátom volt S. Hugó. Aztán nagyon köhögtem hát elvittek a Tátrába. A latrába nagyon elhanyagolták a nevelésünket, az igaz sokat mentünk kirándulni és én azt szerettem a legjobban. Izz hónap múlva hazamentem és a második osztájba ott ismerkedtem meg E.-vel ő lett a legjobb barátom. E. H.-val i házba lakott, és így őneki mondta el a titkokat. Sokat jártam hozzá ügy amikor az iskolának vége volt hozzájuk mentem és társasjátékával fél ketőig is játszottunk 3mán Szombaton elmentünk vagy a károlyi kertbe játszani vagy ők elmentek fodbalozni. Nekem a legmulatságosab volt a kertbe bulyókat vagy csendőrzsiványit játszani a bokrok között. Sokszor jártunk mi együtt moziba. Ha hárman voltunk mindig kikezdtünk a lányokkal.

Ha nekem valamit nem adnak mingyán wérges vagyok. Ha valami forró mérges vagyok. Mindig féléit ha orvosok vizsgálnak. Én ügy gondolom, hogy lehetőleg akkor hívjanak enni, mikor az ctel már az aszta lon van, hogy forró teát rendesre hűtve agyak.

RAJZOK

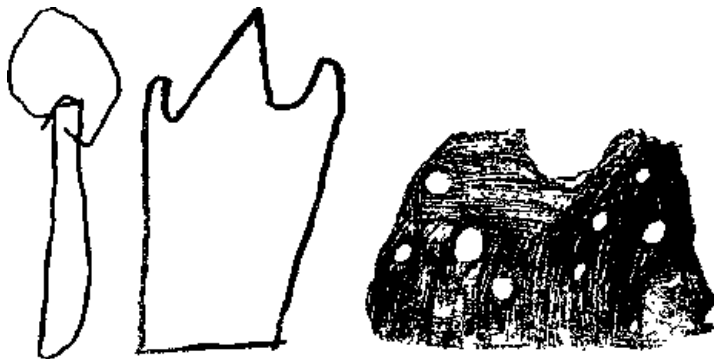
Egyik tanulmányában Babitsnak ötlött eszébe, milyennek képzelheti a hegyet egy alföldi gyermek, aki még sosem hagyta el szülőföldjét. Hegyet is rajzoltattunk a gyermekekkel.

A kisebbek közül az első rögtön egy kés hegyét kezdte rajzolni. Másik egy ceruzahegyet rajzolt. A vizsgálathoz hozzátartozik, hogy nem szabad segíteni. A lelkükben élő fogalmakról a félreértés, této-vázás is képet nyújt.

A többiek szemük laposítva gondolkodtak. «Nagy hegyet rajzoljatok», mondtam, mert mégsem állhatam meg. — «Rajzoljatok egy nagy hegyet», ismételttem, hátha nekik egy névelő is mást mond. Az iménti kisfiú a késhegy mellé odarajzolta egy még egyszer akkora kés hegyét. Megkaptam háromszoros nagyságban a ceruzahegyet is.

A többség persze megértette a kérdést. Hegyet még ők sem láttak, de el tudták képzelni természetben is. Sokan egy-néhány vonással sík területre magas toronyszerű cukorsüveget vetettek oda, gyakran csak a cukor süveg tetejét; lelki szemükkel így látták a hegyet, ilyen meredeknek, valóban ilyen hegyesnek. «Föl lehet rá menni?» — kérdeztem egyik-másik rajzolótól. Elakadtak, megnézték alkotásaikat: azokra bizony bajosan kapaszkodik föl ember. «A hegyre nem lehet felmenni» — mondta az egyik. A másik szerint: «Hát aki odavaló, csak felmegy». «Azok vannak ott, akik odaszülettek» — mondta a harmadik.

Sokan végtelen hullámvonalat rajzoltak, szabályosat, mint egy csipke-minta; képzeletükben a hegyvidék rendezetten, olyan mértani pontosan volt hegyes-völgyes, mint ahogyan az Alföld lapos. Neme-

Hegyek; az első *K. R.* 6 éves kislány rajza, a második *B. R.* 7 éves kislányé, a harmadik *S. S.* 10 éves fiúé; az utóbbi rajzán a fehér pontok barlangok. A gyermekek közül egy sem látott természetben hegyet.

lyek az iskolakönyvekben látott tájképek után állítottak össze valami hegyfélét, merész sarkokkal, az egyensúly és a nehézkedés törvényét semmibevevő kiugrókkal. Igen soknak a hegy csak hármass csúcsot jelentett, a magyar címerét. Egy kislány csak felhőket rajzolt. Egy másik visszaadta a papírost azzal, hogy fehérre nem tud havat rajzolni; őt is a pusztaszó vezérelte: a havas. Az egyszerű vonalakból könnyű volt következtetni arra, hogy fejükben milyen fogalom élhet a magaslatról. Olyasféle, mint a németalföldi festőkében, akik oly kedvteléssel rakták tele bibliai képeik hátterét égignyúló csúcsokkal.

A gyermekrajzoknak bő és szép irodalma van. Sokan pedagógiai szempontból tanulmányozták a rajzokat, mások már a művészi alkotás szempontjából, párhuzamot vonva a gyermekek s a primitív népek néha meglepő hasonlóságot mutató művei között. Bennünket a rajzok is elsősorban a szellemi

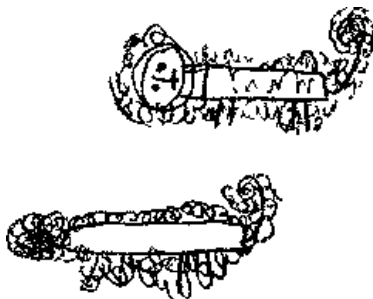

Sz. P. 8 éves fiú rajza: férfi, nő, gyermek.

képesség és fejlettség oldaláról érdekeltek. Ennek is gazdag irodalma van; sajnos megfelelő összehasonlító anyagot mégsem találtunk. Nagyrészt csak a közvetlen tapasztalatból kellett következtetnünk.

A kérdés első, kitűnő magyar tanulmányozója, Nagy László a gyermekrajzokat Siegfried Levinstein elmélete alapján pusztán nyelvnek tartja: olyan kifejezésnek, melynek eszközei a hanggal csaknem egyenrangúak. Ezt a rajzok eredetével bizonyítja. A gyermek, akár a primitív ember, gondolatait tag-

lejtésekkel fejezi ki, elbeszélés közben folyton mutogat, sőt el játssza: így futott a nyúl, így táncolt a ló, így dőlt fel a szekér, így dőft a tehén. Az utánzás és más társadalmi hatások a mozgást rajzolássá fejlesztik. A kezdeti alaktalan huzigálást úgy lehet tekinteni, mint a beszédben a gügyögést. Ekkor is, de később is «a rajzból, mint a taglejtésből, a beszédből s írásból jogosan következtethetünk a gyermek lelki jelenségeinek «természetére, tartalmára, fejlettségére» — mondja. Következtetni lehet természetesen a gyermekek természeti és társadalmi környezetére is.

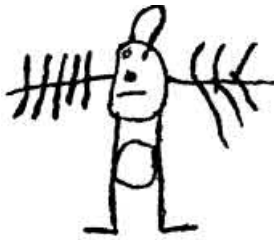
O. M. 8 éves kislány rajza: kutyák, emberfejjel. A szőr az állat korvonalán kívül.

Az alaktalan rajzolás a gyermekeknek nem annyira értelmi, mint inkább érzelmi, hangulati állapotát fejezi ki. Az anyát néha egy egyenes vonal jelenti, néha egy háromszögféle, a mellette lévő kör az anya orra, esetleg esernyője: a papíron még szimbólumok vannak. Hároméves korban kezdődik az idő, amikor minden normális gyermek rajzol, csapongó képzelettel, gyakran valóságos művészi belefeledkezéssel, sőt ízléssel. Szemléletét nem a látszat, hanem a képzelet

vezeti: a házba belerajzolja a bútort is, az arányi s távlatot semmibe veszi, a részleteket elhanyagolja, általánosít, egyszerűsít és absztrahál. (Tévedés azt hinni, hogy a gyermek képzelete gazdagabb, mint a felnőtté: csak meglepőbb s épp szegénysége, tájékozatlansága következtében merészebb.) A távlat, az arány, a külső világ törvényeinek felfedezésével és elismerésével csökken a rajzolási kedv; tíz-tizenkét éves koron túl fokozatosan megszűnik, vagy a lélek egészen más természetű jelenségévé lesz.

Az idén összesen 120 öt—tizenkét év közötti gyermekkel rajzoltattunk, mindegyik tizenöt rajzot készített. Nagyrésztük tavaly is rajzolt s tervünk szerint a következő négy esztendőben is fog rajzolni; így később módunk lesz a fejlődés menetét is tanulmányozni.

A szellemi fejlettség megállapítása során először arra kértük őket, rajzoljanak le egymás mellé egy férfit, egy nőt és egy gyermeket: kezdetben legtöbb gyermek emberi alakot ábrázol. Az érdekelt ben-

M. M. 7 éves fiú rajza: férfi kalappal; a kéz a fejből nő ki.

nünket, rajzban mikor tesznek látható különbséget a három között. Azután az, mennyire követik az átlag gyermek-rajzok törvényeit.

A gyermek kezdetben minden alakot meztelennek

rajzolás a világ dolgait csak fokozatosan rakja rá. Érdekes, hogy nem a ruházattal kezdi. A férfi előbb kap pipát vagy puskát, mint nadrágot, vagy kabátot. Sajátosan halad a felöltöztetés is: előbb jelenik meg a kalap és a csizma, de a gallér is, mint a pontosan vett ruha. Gyakori, hogy a kabátot még a gombok is megelőzik, csak úgy a pucér hasra illesztve. De nehezen találják meg helyüket a testrészek is: a kéz néha a fül helyén nő ki, az ujjak közvetlenül az oldalbordából. Az alak eleinte mindig homloklátszat szerint szemben áll és csak később fordul oldalra. Érdekes az a sajátság is, hogy a föld minden népénél a gyermekek zöme az emberi és állati alakokat oldalrajzban balfelé fordítja. (A balkezes jobbra.)

Lena Partridge híres művében, a *Children's Drawings of Men and Women*-ben táblázatot állít fel arról, hogy a gyermekek hány éves korban és milyen mértékben rajzolják rá az emberi testre a legfontosabb részeket.

	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13
Törzs	50	82	92	93	98	99	98	99	100	100
Láb	39	83	92	93	94	98	98	97	98	98
Kar	45	67	71	80	76	85	93	90	95	95
Nyak	8	22	20	37	51	63	79	79	90	93
Haj	6	26	27	32	38	58	70	65	73	82
Ruha	16	29	42	56	63	77	82	91	93	99
Kalap	32	57	59	76	78	81	84	89	85	80
Gombok	30	37	37	52	55	66	64	81	79	83

Partridge eredményeit véve alapul mód kínálkozott egyrészt arra, hogy az alföldi magyar gyermekek szellemi képességeit a rajzok útján mérjük, másrészt, hogy az alföldi magyar gyermekek színvonalát az

által megvizsgált gyermekek színvonalával összehasonlítsuk.

E módszerrel csak száz magyar gyermek rajzát rendeztük. E célra teljesen megfelelő anyagot azonban csak a 6—12 év közöttiektől tudunk szerezni, így a számítást is csak ezekre vonatkozóan készíthettük el, vagyis a 4—5 évesek nélkül. Az összehasonlítás így is tanulságos lett.

	6	7	8	9	10	11	12
	%	%	%	%	%	%	%
Törzs	88	96	98	100	100	99	100
Láb	98	94	94	96	100	98	100
Kar	88	86	85	98	95	100	99
Nyak	26	28	38	66	80	95	93
Haj	31	36	47	59	88	81	89
Ruha	38	35	45	48	62	78	80
Kalap	32	30	38	45	54	51	73
Gombok	25	27	31	35	42	50	58

Eszerint tehát a legszembeszökőbb, hogy a magyar gyermekek sokkal rendszertelenebbül fejlődnek, mint az angolok: Partridge nyolc vonalában mindössze öt törés van, a magyar gyermekekről felvettek közt csaknem valamennyiben. A három legfontosabb testrész ábrázolásában az alföldiek valamivel vezetnek; a három utolsó tárgy, a ruházat megfigyelésében azonban jelentékenyen elmaradnak. Meg lehet még állapítani, hogy ellentétben az angolokkal, akiknek fejlődése csaknem tökéletesen emelkedő vonalat mutat, az alföldi magyarok a magasabb szinten kezdett indulás után meg-megtorpannak, tévóváznak gyakran a visszaesés határáig.

Sajnos, Partridge-éhez hasonló pontos összemérési anyagot többet nem igen leltünk s így a mástermék-

szetű rajzokból nehezebben ment az értelmi képesség kiolvasása. Az előbbi módszert részben itt is felhasználtuk.

A következő kísérlet az volt, hogy a gyermekeket kutya és madár, majd fa és virág rajzolására kértük. A szellemi képesség fokára ezúttal is abból véltünk következtetni, hogy mikor tudnak különbséget tenni a kétféle állat, a kutya meg a madár és a kétféle növény, a fa meg a virág között s hogy a különbségtevés milyen természetű. Az eredmény, a szellemi kép hasonlított az előbbihez. A rajzokból kivétel nélkül rögtön meg lehetett látni a különbséget; akkor is, midőn egy egy kisfiú vagy kislány a kutyának is, madárnak is egyformán emberfejet rajzolt.

Az átlaggal való összehasonlításban e téren a norvég Helga Eng leírásai és megfigyelései voltak segítségünkre. Helga Eng részletesen tanulmányozta egy kislány rajzoló ösztönét egy éves kortól nyolc éves korig. Elméleteit az oslói népiskolákban végzett kísérletre alapozta. Az alföldi gyermekeken végzett megfigyelés sommásan azt mutatta, hogy a magyarok a norvégokkal összehasonlítva kezdetben hat éves koruk felé nehezen indulnak, kilenc éves korban elérik, néha felül is múlják a norvégokat, de aztán hirtelen visszaesnek.

A rendszer felismerése a gyermekrajzok terén is fejlettebb szellemi képesség jele. A gyermekek ugyan már elég korán papírra vetik az általuk lényegesnek tartott alkatrészeket, de még nem kapcsolják azokat össze. Meg van például a fej is, a kalap is, de a kalap jóval a fej felett lebeg; később is csak épp, hogy érinti; sok erőfeszítésbe kerül, amíg úgy-ahogy sikerül a fülig lehúzni. Még magasabb értelmi fok kell a dimenziók, a távlat felismeréséhez, a táj elrendezéséhez. A lényeges elemek itt is megvannak, de oly önkényes, vagy

L. G. 9 éves fiú rajza: ház, egyszerre előlről és oldalról.
A szobában látható a tűzhely, rajta a fazék; a kamrában sonkák
és kolbászok sora.

önkényesnek látszó elhelyezésben, hogy gyakran még az ég sem választódik el a földtől s a bokrok a felhők közt állnak, a nap meg a szántáson ragyog.

Passy azt fejtegeti a *Notes sur les dessins d'enfants* című tanulmányában, hogy a gyermekek nem ügyetlenségből ábrázolják a maguk módján a távlatot, ha nem azt a valóságban is úgy látják. A felnőttek-rajzolta tölcserít ők virágcsokornak nézik, a vasalót harangnak, de az egymás távlati szempontból helytelen rajzaiban rögtön kiismerik magukat. Egységes, külön világuk van.

Ebben a világban a felnőttek bizonytalanul tájékozódnak, még a tudomány műszereivel is. Rouma a fejlődést *Langage graphique de l'enfant* című művében négy fokra osztja.

Kezdetben a gyermekek mindent lerajzolnak, amit csak a rajzolt dologról tudnak s nem törődnek azzal, hogy egy tekintetre mit lehet abból látni. A kocsirárajzolják mind a négy kereket, néha a kocsit ábrázoló téglalap négy sarkára. A házon a négy homlokzat egymás mellett áll.

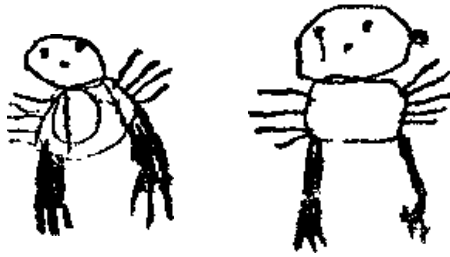
A második fokon a síkok egymás fölött fekszenek. A messzebb álló személyek vagy tárgyak az első fölött levő síkon vannak. Mindegyik sík önmagában zárt egész.

A harmadik fok a különböző síkok összekötésekor kezdődik.

A negyedik fokon azok a gyermekek állnak, akik ösztönösen rájönnek a távlat törvényeire s noha még sok hibát ejtenek, a törvényt már úgy-ahogy követik.

Nagyjából hasonlóan tesz különbséget a gyermeki rajzkészség fejlődésében, Kerschensteiner is *Die Entwicklung der zeichnerischen Begabung* című könyvében. Szerinte a gyermekek a negyedik fokon alkalmazzák már a vonaltávoiság, a légtávlat, az átmetzések, a kontúrok, a mélységmérétek, a fény és árnyék összes szabályait. Ez a tizenötödik életév körül következik be.

Mint mondtuk, korszerint alkalmazható nemzetközi fokozatsorozat nincs a fejlődés pontos menetére, ilyet általános érvénnyel a tudomány mai állásán talán nem is lehet készíteni. A különböző országok, sőt tájak más és más irányban befolyásolják a gyermeki lelket s így képességeiket is másképen fejlesztik vagy gátolják. Elég tán például megjegyezni, hogy Binet-Simon egyik, öt éves francia gyermekek számára készített, mértani tárgyú próbáját a magyar gyermekek hét éves korukban is alig tudták megoldani, de ugyanazok játszva megfeleltek a francia tíz évesek nem egy fogas próbájának; hasonló volt a tapasztalat az orosz Oseretzky mozgás-vizsgálatainak a magyar gyermekekre való alkalmazásánál. «A magyar gyermekek rajzain, — írja még 1905-ben Nagy László — visszatükröződik a mi családi, népi és nemzeti életünk számos vonása.» Ugyanő rámutat arra, hogy a rajzok megalkotásának módjában is van eredeti nemzeti (vagy

T. J., 7 éves kislány rajza: férfi és nő; az ujjak a törzsből nőnek ki.

táji) vonás. Magyar jellegnek elsősorban a rajzokon feltűnően kiütöző tüzes, élénk képzeletet tartja. Bizonyos, hogy a színezés terén is ki lehetne mutatni a rokonságot a magyar gyermekrajzok, a magyar népi hímzések s néhány magyar festő alkotása között.

Minél magasabbfokú korszaknak megfelelő rajzot készítettünk a gyermekkel, a szellemi képességet annál inkább a hazai anyagból kellett megállapítani, összehasonlításul itt megint csak a városi gyermekek rajzait vehettük.

Egy nyári és egy téli tájat rajzoltattunk velük, tetzésük szerint s természetesen emlékezetből. (A gyermekek még az előttük álló személyt is «emlékezetből» rajzolják: épp csak odapillantanak, tudomásul veszik, hogy kiről van szó s többet arra sem néznek; a maguk rajzolási szabályát követik annyira, hogy az alakra a rajzon egész más ruhát raknak, arcát másfelé fordítják, esetleg lóra ültetik.) Hogy a tájképben a mozgás iránti érzékük is rajta legyen, megkértük őket, hogy a téli tájra hólapdázó gyermekeket, a nyárirra pedig fürdőzőket is rajzoljanak.

Azt az első tekintetre megállapíthattuk, hogy kezügyesség, jobban mondva a ceruza és a papír keze-

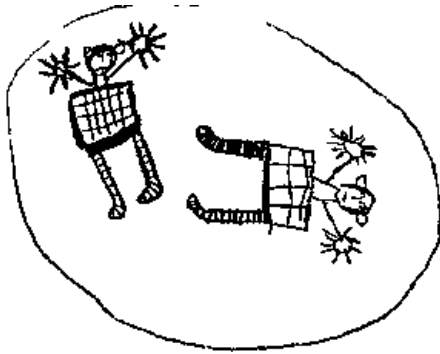

O. M. 8 éves kislány rajza: templombaraenő asszony. Példa az alak-díszítésre.

lése dolgában a falusi gyermekek jóval elmaradtak a városiak mögött. (A falusiak túlnyomó többsége az iskolában egyáltalában nem tanul rajzolni; a városiak igen, sőt egyéb tantárggyal kapcsolatban is rajzolnak; dolgozataik nagyrésztét illusztrálniok kell.)

A lényegesebb lelki jelenségek közt értékelés helyett azonban inkább csak különbséget tehetünk: előbb azt kellett volna eldöntenünk, hogy a szellem melyik magatartása az értékesebb. Az értelmi képességre jellemzőnek kellett vennünk, hogy a falusiak átlaga a másolás szabályainak felismerésében 1—2 évvel hátrább volt a városiak mögött.

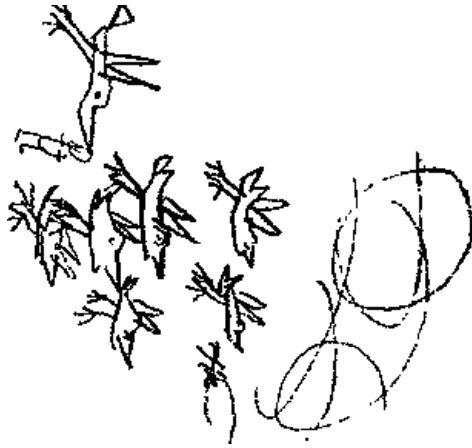
A falusiak természetesen jobban ismerték a termé-

H. Zs. 7 Éves kislány rajza: tóban úszó gyermekek.

szetet, e képeik így reálisabbak és gazdagabbak voltak. A tájat — még a maguk önkényes ábrázolási módján is — jobban, mondhatni művészibben rendezték; a festők nyelvén szólva nagyobb biztonsággal komponálták, mintegy uralkodtak rajta. A 8—10 évesek rajzai közt nem egy akadt, amely bátran vetekedhet egy Paul Klee finomságával, Marc Chagall képzeletvilágával. A városiak képe ziláltabb, szétfolyóbb, de ugyanakkor meseszerűbb, több rajta a hallomásból ismert elem: tündér, isten, griff, egzotikus állat. Az értelmi képesség különbözőségére tán csak az mutatott, hogy a városiak jobb megfigyelőknek bizonyultak, többet foglalkoztak a részletekkel.

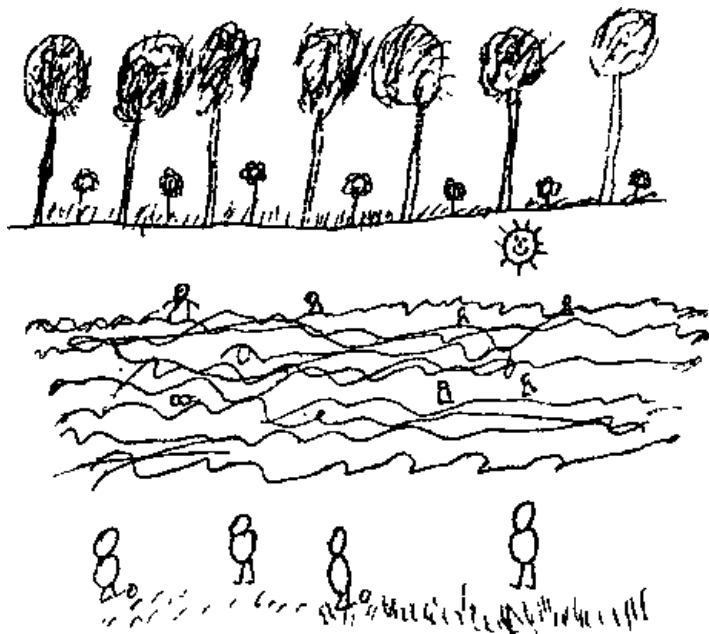
Nem általános vidéki, hanem csak különleges táji vonásnak kellett tartanunk, hogy a szabad díszítés terén ennek a falunak a gyermekei messze elmaradtak a városiak mögött. Ezt akkor állapítottuk meg, midőn az előttük lévő papírra két kört rajzoltunk: tekintsék azokat egy-egy tányérnak és díszítsék fel a saját ízlésük szerint, erre kértük őket. A paraszt-szobákban látható virágos tányérokat emlegettük s állí-

K. F. 9 éves fiú rajza: érkező madarak a felhők alatt; az egvik gölya csőrében kisdedet hoz.

tottuk példaként lelki szemük elé. A városi gyermekek ezt a feladatot elég szépen oldották meg, sokan a népi motívumok alapján. A falusiak eredménye szánalmas volt. Okára, legalább részben, később jöttünk rá. A falusi gyermekek szüleinek parasztszobáiban virágos tányér régen nem látható; a szülők esztendőkkel előbb átengedték azokat a székvárosi műkereskedőknek és östehetség-kutatóknak. A falu egykor híres volt népművészetéről. Az általunk vizsgált népréteg bádög-bögréből, nagyrészt a háborúból megőrzött bádög-csajkából táplálkozik.

Hasonló kudarccal járt a másik díszítési kísérlet. A körök után vonalzóval két téglalapot rajzoltunk a papírra: ez meg két könyv fedőlapja, díszítsétek be ezt is, úgy ahogy gondoljátok. Egy ilyen feladat akár-melyik sárközi falu elemi iskolájából kiállítás-terem-

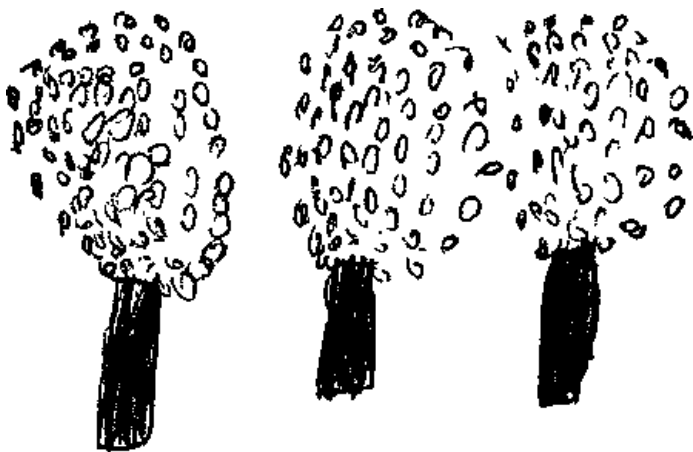

B. R. 8 éves kislány rajza: nyár. A folyóban fürdőző gyermekek, a folyó és a fásor között a nap.

nyi ornamentikát fakaszt. Az itteniek tehetetlenül meredtek a lapra, amit csináltak, kínból csinálták. Bízattuk őket, gondoljanak meséskönyvekre. Képzletüket sajnos ez sem segítette. A megvizsgált gyermekek közül egynek sem volt mesés-könyve. Egyetlen egynek sem, soha.

Az alakok, a ruhák feldíszítésében találékonyabbak voltak.

A nemzetközi megfigyelések szerint a gyermekek rajzaiban egyik legritkább jelenség a cselekvés. A gyermekek még a mozgásban lévő alakokat is merev

G. E. 7 éves kislány rajza: fák. Példa a korai látszat-ábrázolásra.

tagokkal ábrázolják. Az általunk vizsgált gyermekek e téren meglepő fejlettséget mutattak. Már a hat évesek között bőven akadt, aki nemcsak a tagokat, hanem a testet is meghajlította, az idősebbek közül a szaladást, ugrást, esést igen sok tudta helyesen ábrázolni, sőt a mozdulatokat gyakran indokolás nélkül is kifejezte. Volt egy, akinek rajzán a szobában tartózkodó család minden tagja lábát emeli. Először azt hittük, táncolnak. A rajzoló azonban felvilágosított, hogy futnak. Kínálkozó a feltevés, hogy ebből a gyermekek élénkebb temperamentumára és szorongására következtessünk.

Kínálkozott a gondolat, hogy a gyermekek rajzát összehasonlítsuk a népművészet, a primitívek s az elmebetegek sokban rokonságot mutató alkotásaival.

A hasonlóság ezekkel nyilván onnan ered, hogy az utóbbiak sem tartják be a természetű ábrázolás szabályait. De legtöbbször merőben más okból nem tart-

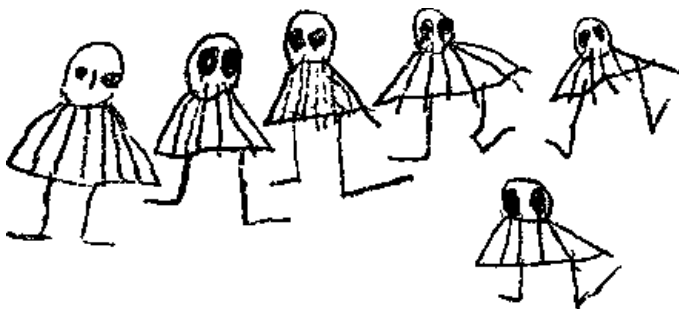
ják be; ennek kutatása messze vezetne tárgyunktól. Az egyiptomi rajzokon a két egymás mögött álló alak hol egymás feje tetejére van helyezve, hol egyik a másik mögül féltettel kiemelkedik, vagy pedig egy alaknak kettős körvonala van. De vájjon a távlat nem ismerése miatt-e? Giotto képén Szent Ferenc akkora, mint a lateráni bazilika tornya, egy busman-rajzon az ellenség a busmanokhoz mérten ugyancsak torony-magasságú; nyilvánvaló, hogy mind a két művészt lelki ok is vezette. A népművészet sajátos vonásainak, mint például a dunántúli pásztorfaragások egyöntetű alak-ábrázolásának sem első oka a járatlanság a rajzban; a motívumokat századok óta száz meg száz faragó vette át, egy-két természethez-hívebb fogásra rájöhetnek volna. A cifra szűr eredetileg naturalista virágainak és a népi szöttesek madarainak stilizálása is amellet tanúskodik, hogy itt szinte tudatosnak mondható díszítésről van szó.

A lelki betegek rajzaival való hasonlóságot érdemes tanulmányozni, elsősorban azért, hogy vájjon a gyermekek rajzaiban fordul-e elő elmebetegek rajzaira jellemző sajátosság. Vagy lelki rendellenességre mutató jel? Ezt a tanulmányozást elvégeztük. Elmebeteg vonást szerencsére nem találtunk. Lelki rendellenességre mutató jelet azonban annál többet lertünk. Biztos állítást azonban egy esetben sem kockáztathattunk meg, a tárgy tudományos kivizsgálása híjján óvatosaknak kellett lennünk. Inkább csak következtettünk, egyéni felfogásunk, vagy még inkább érzésünk alapján.

A schizoid egyénekre oly jellemző zsúfolt, minden pontján kínosan betöltött terű rajzot alig találtunk.

A belső réműletet, a támadó készséget s vele rokon szorongást a rajz is kifejezi. Nemcsak a torz alakzatok, hanem sok esetben már a szokatlanul kemény vonalvezetés, sőt a ceruza látható megnyomása által

is. A paroxysmalitásnak, a szertelenségnek a rajz nyelvén is valóságos szótára van. A pontos megállapítás ennek ellenére is kétséges lett volna. Általában azt mondhatjuk, hogy a gyermekeknek csaknem fele lelkében erősen kiegyensúlyozatlan.

K. R. 6 éves kislány rajza. Példa az erősen szorongásos gyermek alkotására.

Az oligophrénokat, a szellemi fogyatékosokat a rajz terén is az árulja el, hogy a normálisoktól lényegesen elmaradnak, tíz éves korukban is úgy rajzolnak, mint más öt éves korában. Országos átlagban, Éltés Mátyás számításai szerint minden ezer egészséges gyermekre tizenöt szellemileg elmaradott jut. Itt, a rajzok tanúsága szerint 120 közt 2 akadt.

Felkészültünk az elmaradás okainak kikutatására is, részletesen számba véve az akadályokat, melyekbe a serdülő lélek ütközhet. Mindezt feleslegessé tette egy véletlen tapasztalat. Az egyik látogató-út alkalmával otthon feleedtük íróeszközeinket; akkor vettük észre, midőn már az egyik házban előttünk volt a papír, az asztalra könyöklő sereg gyermek közepette. Ceruzát kértünk, aztán tintát. Ezt is, azt is hasztalan, noha a

Sz. S. 10 éves fiú rajza vadászat Példa a művészies szerkesztésre

gyermekük közül egy már iskolás volt. Ettől fogva kísérletül a kérést majdnem minden háznál megisméltük. Legtöbb helyen akadt ugyan egy-egy féltve őrzött ceruzavég a szekrény tetején, papírost azonban csak nagy-eltétve tudtak adni. Mire rajzoltak volna a gyermekük, mivel gyakorolták volna magukat? Nagy László elmondja, hogy az általa megfigyelt gyermekük 4—6 éves korukban, a gépies rajzolás korszakában néhány perc alatt 23—28 rajzot is elkészítettek. Az általunk megfigyelt gyermekük épp ebben a korban egyszerűen az eszközök híján nem tudták képességüket kipróbálni, még kevésbé kifejleszteni. A kerítéséről s a házról is hiányzott a másutt oly gyakori gyermeki firkálás. Feleslegesnek tartottuk, hogy ezek után az esetleges mélyebb lélektani akadályokat is kutassuk.

ÁLMOK

Azt álmodtam, hogy budapesten voltam nénikénél és mentünk a Dunára hajókézni és a hajó elsüjedd és a búvár ha jó kereset meg minket.

Meg azt, hogy háború volt és miránk is rántortek és én beleugrotam a kútba.

Meg hogy egy kígyó a derekamra tekergözöt és én én elsírtam magam.

Azt álmodtam hogy voltam németországban és öt édes apán kivit dolgozni és én leestem a gépről és meghaltam apám meg beleugrot a tengerbe.

Meg azt álmodtam hogy a köség házánál össze vesztek és agyon lőték egymást.

Meg egyszer azt hogy iskolába járok és mikor tanulunk akkor jöt egy csavargó és meg akart ölni és mi kiugrotunk az ablakon és hazajötünk.

Azt is álmodtam hogy az erdőbe jöt László gróf és agyonlő eszaladtunk és féltünk.

És azt álmodtam hogy hogojóztam és egy gojó a fölembement és bevitek a korházho és megsüketültem'

Ezt egy tízéves kislány, Sz. E. írta le. A nyolc álm közül négyben erőszakos halál van, háromban halálos veszedelem véletlen megmeneküléssel. Derűs, vagy csak közömbös mozzanat egyetlen egy sincs; a szabadon megnyilatkozó lélek minden szava rettegés, iszonyat, szűkülő borzadás. Az élettől? Körünkben a kis E. maga a megtestesült elevenség és szolgálatkészség. Fürge és vidám, feltűnően értelmes. Tekintetünk egy kicsit ferdén álló, szép mandula szemén akadt meg; szívalakú arcával olyan, mint egy kis mongol tündér, még a megváltás előtt: rongyban, mezétláb. Budapesten csak álmában járt, szülőfalvát sosem hagyta el. Ahogy megsejdtette, hogy foglalkozunk vele, mellénk csatlakozott, azóta nem marad el. Boldogan karikázik a boltba, a vizsgálatok alatt ő vigyáz a kisebbekre, mindenre szaporán megfelel, még énekel is, mert rá-

adásul kellemes, kedves hangja van s a népdal úgy ömlik belőle. Mit rejt mélyében ez a felszínén oly ragyogó szellem?

A választ nem lehet elsietni. Az álomtudomány napjainkban sajnálatosan elmaradt állapotban van, a századvég francia iskolájának biztató eredményei után egy merész felívelés szédületében, már-már szakadékában. Eszköz helyett inkább ötletet kínál, ám annyifélet, hogy az ember bármelyiket választja is, több dolga akad az eszköz vizsgálatával s magyarázatával, mint a vizsgálandó s magyarázandó anyaggal. Ez nem lehetett célunk. De a tudomány zsákutcája sem állíthatott meg bennünket: utunk messzebb vezet.

Feladatunk úgy véltük megoldani, hogy — híven eddigi tárgyilagosságunkhoz — amellet döntöttünk: e téren is a puszta tárgyat adjuk elő, szabad választásra bizván a következtetést. E téren még szigorúbban ragaszkodtunk álláspontunkhoz: már az adatgyűjtésnél tartózkodtunk a különböző vizsgáló módszerektől. Magyarázattal csak ott szolgálunk, ahol a magyarázat közvetlenül az anyagból kínálkozik; egyszóval csak rámutatás arra, amit mindenki rögtön láthat és ellenőrizhet.

Négytől tíz éves korú gyermekek álmait gyűjtöttük össze. Egy részüket, főleg a fiatalabbakat úgy, hogy az álmokat el mondtattuk s közben leírtuk; más részüket elmondattuk és utána a gyermekekkel írtattuk le; végül az anyag zömét úgy, hogy a gyermekeket minden előzetes megbeszélés nélkül kértük meg álmaik leírására. A gyermekek sajátkezű leírását ezúttal is betűszerint közöljük.

A még írni nem tudó 4—6 éveseket élőszóval is hiába faggattuk, hogy álmaikat részletesebben elmondják. Az álmokat egy-egy mondatba zsúfolták, legtöbbször egy tömondatba, de néha egy-egy szóba. Bár

lényeges különbséget nem tapasztaltunk a lányok és fiúk álmai között, a válaszokat nem szerint is elkülönítettük, egy későbbi s tán alaposabb vizsgálatra gondolva. Előbb a kislányok álmait közöljük, a 4—6 éves óvodásokét.

A kérdésre, hogy mit álmodott, *Sz. E.* sorrendben így válaszolt:

Malacot, benn volt a házba. Meg kutyát, O. Mariska-éké, fent az ablakban ült, nyitogatta ki az ablakot. A farkas bent volt. A kígyó bent volt (a házban).

T. R. válaszai:

Farkast, bent volt. Macskát, nyávogott, rá mugrott. Borjut, aludt. Kutyát, ugatott. Bocit, aludt.

Ettől fogva — nyilván a gyermeki szellem ritmizáló gépies működésére — egymásután sorolta fel az állatokat; valamennyi aludt.

E. M. válasza:

Azt, hogy jött a Jézuska, hozott karácsonyfát. Hogy jött a lengyel zsidó, meg akart ölni. Hogy jött az anygalka. Hogy jött a katona bácsi. Meg hogy jött a farkas, be akart kapni.

L. M. csak egy álomra emlékezett: arra, hogy belefulladtak a gyerekek a folyóba.

N. Zs. válaszai:

Kutyákról álmodtam, ugattak. Jöttek a farkasok, meg akartak enni. Jöttek a maukusok (mókusok) bejöttek volna a házunkba, megettek volna. Jöttek a katonák, lövik le a házakat.

K. J. szintén farkast álmodott, aztán disznót, kutyát, tyúkot, sorjában egy egész baromfiudvart.

K. Zs. válaszai:

Azt, hogy belehaltam a nagy vízbe. Azt, hogy a kutyák elcibáltak. A tehén meg' felöklelt. Hogy meghaltam. Hogy a malac megdöglött.

Az óvódás kisfiúk közül a még pösze *K. J.* álmodott *Ed* kutat, az *meg* ugatott. *Zidót*, az *dubogött*. *Ed* embel ütötte a *birsalmát* le. *Még ed* kutat.

B. D. válasza:

Jöttek a farkasok erdőbe. Cigányokat, megnézték, mit csinálnak a klampuszok. Légyfogó farkast. Vadászokat, kergették a farkast. Meg áztat, hogy meg akartak enni a boszorkányok. Azt, hogy agyon akartak ütni az oláhok. Azt, hogy csendőrök. Katonák fel akarták akasztani az ellenséget. Katonák a vízbe belefulladtak. Azt, hogy a gőzhajó a vízbe volt. Azt, hogy a gőzhajó meg fekete lett a víz. Bele fulladtak a gyerekek a fekete vízbe. Tányéros farkasról. Kis kutyák játszottak, bokorban bujósáztak. Farkasok megfogták a kiskutyákat. A gőzhajó elütötte a farkasokat. Ott volt a tlaktól (a traktor) belefulladt a vízbe. Fekete volt a víz, gyerekek úszkáltak. Hó volt. Fák voltak a vízbe, megszurta a gyerekeknek a lábát, oszt folyt a vízbe. Lepülők (repülők) mentek a háborúba. Lepülők összeütköztek. Kutyák ragaszkodtak a lepülőkhöz, oszt leestek, oszt kitört a nyaka a kutyáknak, oszt vitték a kutyákat a dögtemetőbe, oszt jöttek a cigányok, oszt meglátták a kutyákat és hazavitték és megfőzték, oszt megették. Jött a cigány asszony, meglátott egy őzet.

K. T. azt felelte, hogy rossz a foga, azért nem tudja megmondani, mit álmodott. De aztán mégis megmondta, hogy azt álmodta, hogy jól aludt.

A kis iskolások, a hatévesek álmai alig különböznek az óvódásokéitól. Az ő válaszukat is élőszóval vettük fel.

K. B. válasza:

Hogy Gabi beleesett a kútba. Aztán meg hogy anyám ment a városba, oszt nem vett semmit csak cukrot. Hogy a cukrot kidobta az uccára, aztán felszedték a gyerekek. Legurultam az ágyrul a földre. Aztán meg ahogy megütöttem a hátamat Margit meg rámült oszt megnyomott. Anyám kihúzta a fogamat. Hogy menünk a folyóba, oszt megfürdünk.

A kisfiúk álmai szinte szószerint hasonlók. Mutatóba csak egyet közlünk, β. z. -ét:

*Katonákról, háborúztak. Repülőkről, én repülök.
Kutyákról, játszottak, féltem tőlük. Farkasról, szaladt,
filtern. Rókáról, ivott, filtem.*

Mint látjuk, az eddigi álmokban két elem uralkodik: a félelem és a vágy. A kívánság vagy szorongás nyíltan megjelenik, jelkép nincs. (Talán, mert a gyermekek nem emlékeznek eléggé a részletekre.)

A hétévesek már írásban válaszoltak. Itt is előbb a kislányok sorakoznak. Először *B. R.* ő az egyetlen, akinek válaszát mi írtuk le: írni ugyan írt, de a szabályos betűivel is olyan ákombákomot, hogy csak ő tudta elolvasni; csodálatos volt milyen lelkiszótár alapján, mert az első maga írt válasz ez volt: egykiskuerzeku-tirotzeminazerzmaentirt, azaz: A kis kutya megharapott, aztán elkezdtem sírni. További válaszai:

*Egyszer odavótam a búcsún oszt jött egy ember oszt azt mondta, hova mész te kisjány, meg jött egy gyerek oszt azt mondta, hova mész te kisjány, oszt azt mondtam nékik, hogy megyek az erdőfödre, ott vót egy csősz oszt kérde, mintczinász te kisjány, oszt azt mondtam, mének dógozni. Jött egy kutya, osztán ugattott nagyon. Jött egy asszony oszt azt mondta, hova mész te kisjány, oszt asz mondta, megyek a tengerifödre. Jött egy kisgyerek, kérde, hova mész, mondtam megyek keresztanyámho. Jött egy kis macska, oszt mondtam neki, hova mész te kismacska, oszt nem mondott semmit oszt láttam, hogy bement Erzsi nénihe**

Sz. E. válaszai:

Egyszer le éget a házunk és ahol leéget ott nyg viz let. Egyszer meg elmentünk pestre és látunk ottan egy nagy tigris. Egyszer meg mentünk végig a nyg utcán és ott jön egy nagykutya. Egyszer meg mentünk és ott volt egy nagy víz és aba bele zszuzsika mikor kijött a vízből akor ólján kis gombokat adott. Egyszer

meg mentem at erzsiniénijékhe és ahogy mentem ki rontot egy kutya és meg akar harapni.

Sz. E. válasza:

Én almotam egy veszett kutyáról. Álmotam egy kislályról és emberől. És egy rókáról meg egy birkáról. Én egy zsidóról és bikáról medvéről. Egy halóiról meg egy tehénről. Egy öreg aszony veszckedet egy egérei egy öreg ember agyon ütöte magát mert nem szerété az életű. Én azt éreztem magamba hogy nem tudok olvasni meg számolni meg írni. Én ászt módom hogy én tüzetraktam és megiget a ház és én is megégtam. Egy kislánynak megiget egy szalag és egy kis cipő meg egy kis macska és egy nagy cipő. Egy szalma megéget és az aszont meg büntetik és sírt az anja. Én ahogy alutam és meg éjetem és ritam. Én egy majomtól megijetem. Egy részeg ember kitorte az ablakot. Égen egy kis egérke és eset le egy díjő.

S. J. — mint annyi más — egybefogta valamennyi álmát; nyilvánvaló, hogy nem egyfolytában s nem is egyszerre álmodta azokat:

Az éjei álmomban asztámodtam hogy jőtek a katonák és agyonszurtak a katonák. Aztán átmentem mari nénémhez azután meg sírtam aztán megjöt anyám a vásárol és kivasvilásztuk a zsidót aztán meg kizavartuk aztán aztán jöt a farkas asztán bekapta aztán elmentem. Aztán jácotuk ilokával ahogy jácotuk jöt egy boszorkány nagyon megijetem és jöt a Jézuska aztán és nagyon megörültem és adót a jézuska karácsofát és megcsókoltam érte mert szeretem jézust.

A hétéves kisfiúk á^Tmai közül csak a némileg elütőt közöljük. Sz. F. válasza:

Felöklelt egy tehén meg bekapot egy farkas meg a csirkéből tehénlet meg volt kocsim meg a farkasból aszony let koscsiból ló let.

S. D. válasza:

Én azt álmotam hogy játszotuk az erdőbe és találkoztam egy farkasai és nagyon megijetem és elakarunk szaladni de nem tutuk szaladni és haza akartuk

nieni. Találkoztuk egg medvével átül is nagyon megijetük és a tik is ham bekapot.

Gy. L válasza:

Azt álmotom a szomszédban hogy a ház leéget meg hogy a jézuska karácsonyfát hozót meg a kasti le dült meg hogy regere el dül a házunk. Azt álmotam hogy regere a mese várban leszek. Azt álmotam hogy meg halt anyám és mikor fel ébretem öt fckut meletem meg hogy az éeoka meg tanultam biciklizni és el küldöt anyám biciklivel. Meg hogy az écaka el lopták a fakanalat.

A nyolcéves kislányok álmai csak abban különböznek, hogy előadásuk valamivel folyamatosabb. B. R. válasza:

ászt álmotam hogy a zsidók megtámtak én meg a baltát elő vetem és a lábába vágtam és elvété és el szálat vele és aztán egy hülye aszony bejöt ászt monta hogy menyek el vele és nem metem el vele és megvert. Egyszer meg ászt álmotam hogy haza jöt apám és elmentem vele egyszer meg aztálm hogy apa katona volt háborusztak és agyon bonbászták a házunkat., meg hogy a kisegér meg harapta a lábom.

M. J. álma megint a belső ritmusra példa:

én ászt álmotam hogy alutam Juliska meg belém szúrta a kést, én meg jajgatam montam édesanyámnak édesanyámnak én félek it. aszonta na gyere ide. Asztán oda mentem. Megcsókoltam Imádkoztam lefekütem oszt álmotam hogy a kisegér megharapta a lóbom, kutyamég ugatot. Én meg felibretem kimentem látam hogy csilagos az ég bejöttem újra lefekütem el alutam ászt álmotam hogy it az óvodába szorogaták a gombokat doktornéni még a doktorbácsiék elakartak meni nagyon bús vöt az óvoda. Álmotam hogy itt az óvoda előtt a gödörbe feküt egy nagylán látom, hogy tétek bele a koporsóba elkesztem siratni alig hogy meg kikültem siratom a másikat.

A kisfiúk álmai, illetve elmondásai ugyanolyan szerkezetűek S. F. válasza:

Én menteni a kis testvéremért a folyóra. Egy csavar-gótol nagyon negijetem és viaszadtam othon kérdez-ték hogy mért jötem haza mert megkergetett a csa-vargó. Másodszor meg azt álmodtam hogy fel ugatot a kutya harmadszor meg hogy fen háltam a fán hogy a padláson háltam azutá meg azt álmodtam hogy bele-estem a pincébe azután meg a kéménybe háltam hogy a kerben háltam az utá meg hogy a nyárfatetején hál-tam.

Sz. L válasza:

Én ászt álmotam hogy egy veszet kutya megakart harapni és ara ment a vadász és agyon löte. Ászt álmo-tam hogy a ló elszaladt. Kirontott a disznó. Az óvodába kört fogtunk és játszottunk és egyszer asztálmotam hogy el mentünk a vására és ott mindent látam.

M. M. válasza:

Én azt álmodtam hogy az égen a csilagok meg rezen-tek engem meg a kart egykutya harapni egy vadálat szét akarténi én azt álmodtam hogy egy nagy veszet kutya berontott anyára meg ijedtem.

K. J. válaszában láthatóan a még nappali képzelet tágitja és színezi az álmot:

Tüzet álmotam hogyéget a Ház és jötek atüzöltók é jötek a lajtók és pricelték és jötek vilóval és hordták a vizet vederéi és beleéget egy kisgyerek osztán mikor vége let a tűznek azután várták hogy hüjön meg rege-iig, regei asztán keszték bontani le és mikor le bon-toták és vetetek a vájugot és mikor a vájugot meg-veteték elmentek és vetek gerendát éi lécet és oszlopot és ajtót és mikor haza jötek akkor felépítetek a házat és azután lepadlásolták és asztán letapasztoták és a ház oldalát is betapasztóiaák. Teel álmodtam és eset a hó és befaayot a folyó és lementem csúszkálni és bele-szakatam és kihúztak és anyi vizetitam és mikor meg-száradtam akkor elővetem a kisszánomat akkor szán-kosztam és akkor csak észrevetem hogy megköyebüil a számko és hátra nészem hát it vót a komám hát hagy vagy pisla komám jól vagyok gyere le a jégre na menyünk na adide az egyik korcsoiát és korcsójáztunk

azután lejött apám és aszonla hoat leszakad még az a

jég

K. L válasza:

Ászt álmotam hogy rám dült a ház meg hogy anyám meghalt és hogy ég a házunk és Apámat agyon lőték és hogy ledült a kastél és hogy apámat katoma ruhába tatám meg hogy az őszes bútor ég meg hogy apám nagyon beteg és hogy az háborúznak és hogy az én tesvérem meg halt meg hogy apám nincs az ágyba és hogy az egész világ öszedült meg hogy az egész ház öszerepet és én összeégtem és hogy katoma vagyok és hogy az é anyám nagyonbeteg és hogy az én apám egy nagy templom. És ászt álmotam hogy én erdőben vagyok elveszve hogy anyám meg hóit meg el is temetek Meg ászt Álmotam hogy apám egy nagy vár Meg hogy anyám a kórházba fekszik és hogy apám megvan halva és a házunkba nincs semise de asztán még is látam hogy a szobába otvölt a sok bútor és asztálmotam hogy az én anyám mikor alut úgy látszott mint egy ház.

Amint látjuk a felnőttekéhez hasonlóan értelmetlen álmom alig van; az elemek a valóságból, vagy hallomásból szinte vátozatlanul mennek át az álomba. Álmunkban a gyermekek attól félnek, amivel nappal ijesztik őket. Hogy rendesen hazatérjenek azzal rémítik őket, hogy a sötétben elkapja őket a farkas, vagy a medve; a csavargás ellen azzal, hogy elviszi őket a cigány vagy a bátyus zsidó. A késes zsidó nyilván a vérvád hatása. A vágy elemei is pontosan meg vannak a valóságban

A kilenc évesek sorát is a lányok nyitják meg.

Z. M. válasza:

egy csavargó bejöt a házba és megölt nagyanyámék és ara jöt egy veszet kutya és úgy meg ijedtünk hogy nem tudtun hova menyünk ijedtünkbe. Egy vad nyúl szaladt az utcán keresztül és úgy meg ijedtem magam voltam egyedül nem jöt velem senkise. Felibredtem és kiníztem az ablakon hát látok egy embert is megijedtem.

T. E. válasza:

Egyszer azt ámotam hog mentűn ki az erdőhöz értünk kiugrót egy oroszlán.

Sz. L válasza:

Sok pénzt tanultam. Angyalokról hogy bepültek az ablakon és repketek. Veszet kutyával hogy össze vissza tépet. Búcsúról hogy vetem jatikot. Egy boszorkányról hogy rám ült. Egyszer egy cigány aszón meg akart ölni. Sok álatokról hogy a kis medve rágta a lábom. Erdőről hogy bent voltam az erdőben és széfem a fát jöt a csősz és belém lőtt én hayat vágotam. Mikulásról hogy belépet az ajtón és a kismikulást beletete a cipőnkbe.

Sz. E. válasza:

énzat álotam hogy gyeszer az ágyam élőt ál egy ember én meg ritam és elmet az ágyamtul azután felémjöt egy kutya és leharapta a fülem és vitek orvoshoz és azt monta hogy nem baj és a kutya ugatot én meg kiátotam ne báncs és ugatot és bekapot én meg visitotam. Ako meg jöt egy egér és megharapta a kezemet és visitotam nagyon megijetem meg az hitem hogy ördög de nem volt öt senki visza jöt a kutya

Sz. R. válasza:

Ászt ámotam hogy nagy any ámnálvoltam aban az udvarban volt egy szélmalom anak a kereke mindig forgót nagyon szédültem. És kaptunk cukrot mikor hazamentünk bejöt egy rabló mi pedig megvoltunk ijedve és bebújtunk a kemencébe az a rabló meg azt mondta hogy regei megöl én pedig fölbredtem rá. Nagypámékal mentünk gazzzedni voltak otan mások is azoknak mondtuk hogy ne kijabáljatok Mikorhaza jötünk azt mondtam édesapámnak hogy csináljon hóból csirkét aztán felébredtem rá.

A kilencéves fiúk közül Sz. S. válasza:

Én álotam hogy sok tehenet orisztem és nekem akartak szaladni. Elszalat a disznó és utána szalatan és meg fogtam a fülit és elszalat megin. Hogy elopták

a háztetőit. Azt álmodtam hogy felköttem és monlam hogy gyertek haza libuskáim. Oda jöt egy kutya és kimenteni és el zavartan. Azt álmodtam hogy el szaladt a burnyu oszt nem lesz.

N. K. válasza:

Bandival jácotam és a kiskutya odajöt Nagybátyanot agyon löték Bandit elviték Az agy megyén velem Az egér mászik a fülemen A jegén bele szakaiam a vízbe. Ementem fürödni. Belestem a vízbe Lestem a fáról Leestem a padlásról. Katona vótam. Háborúztam. Szárnyam volt.

N. z. válasza:

Én ászt álmodtam hogy az elejánt bejöi a házba hogy é szaka jut egy ür dug és nála volt a kése oszt hogy egy iszaka egy galamb bejut. Hogy ránkrogyot a ház. Mentem sétálni akor látom az ördügit áaszt monta hogy áj te. Egy disznó meg akart eni. Rámjüt a tehén. A ló rám hágót Hogy a macska számba tété a farát. Áaszt álmodtam hogy meghaltam és pedig nem Áaszt álmodtam hogy az égbe jártam. Hogy egy lengyel zsidó elakart vini de apám nem hagyot. Hogy egy kutya leakart húzni az ágyról. Hogy egy ló agyon rugót Hogy édes anygám meghalt. Hogy egy éber agyonütöt. Egy galamb belém vágta a csőrét. Hogy leltam egy doboz cukrot. Hogy bele fulatam a vízbe. Hogy a templom tetej én voltam. A kemencébe hál-tam. A királji palotába jártam. Áaszt álmodtam hogy egy csilagot meg ül eltem.

S. G. válasza:

Bele estem a kútba és kijabáltam segítség és jötek emberek kötélen egy vedret hoztak és beleültem és fel húztak és kivettek a vederből és anyám be vit a házba és másnap kocsival vitek a kórházba és vasytyyra feküdtem jó puha ágy volt és haza hoztak kocsival és még fáj a gyomrom. Olyan roszat álmodtam hogy álmomba ritam hogy mind ha öltek volna és mikor fölébredtem nem látam sémit

Sz. S. válasza:

Egyszer meg azt álmodtam hogy mentem az új-

lel epre és egy háztól ki jöt egy kutya és egyet nyalt a földre és belém harapot és én már utójára el visítot-tam magam aztán meg azt álmodtam hogy a ló hátán ültem és le hajított a hátról és az ágyról le estem a földre. Egyszer meg azt álmodtam hogy minálunk lakodalom volt és sokan voltak ott és mikor felkeltem és kérdezem anyámtól hogy ténleg volt lakodalom de csak nem volt lakodalom nálunk.

A falusi és városi gyermekek álma közt nincs lényegbevágó különbség. Állattal álmodni nem különleges falusi vonás, álmodnak azzal a városiak is, ők talán még többet: az ő álmaikban a kutya és a ló az az ij'esztő, titokzatos szörny. Azt említhetjük még meg, hogy a falusi gyermekek álmában alig van támadó, agressziós vonás. S azt, hogy mesélő kedvük, mesealkotó hajlamuk sokkal elevenebb, erősebb. Ez főleg az idősebbek álom-elmondásában nyilvánul meg. Képzeltük még közelebb jár a valósághoz, jobban mondva a napközben hallottakhoz és tapasztaltakhoz. A tízévesek álmait most is a lányok álmaival kezdjük. P. Zs. válasza:

Én álmotam édes apáinál: mikor szeték a kukoricát és azt monta nékem hát te mit csinálsz lányom és nem szóltam sémit és apám meg haragudot és azt monta na megály ha még azt sem érdemim meg hogy egy szót szőj hát akkor lásad következményit ha haza megyünk gyorsan szegved a csomagot és indosz a vonathoz meg azt álmotam hogy nékem vőt egy tehenem és az belement a tilosba és el jöt a csősz hogy hajcsuk be a tehenet a köség házára és én szabkoztam hogy nem de csak muszáj vőt behajtanom és jól el vertem. Azt is álmotam hogy főztem az ebedet és el jöt az angyal és az monta én meg tanítalak egy imátságra és kezte mondani az imát. Azt is álmotam hogy karácsonykor csengetek az angyalok és kérdezték be szabadé hozni a kis jézuskát édes anijám azt monta be, akkor az angyalok szüzmária szent jozsef és a pásztorok énekeltek hogy bölcsöskével

marija te meny be előre. Azt is álmodtam hogy Bözsink hazajöt és vet egy szép ruhát és cüpöt és azt monta mariska néninek tesék el feni, mikor felkeltem az vőt az első hogy a ruhát megnézem de bizon a ruhát nentaláltam. Azt is álmodtam hogy egy éjszaka amikor elalutam, az ablakon beugrót egy kutya és mintha tudná a hejemet szépen melém feküdt és engem a hátára vet és elszalat velem és a parton voltunk mikor találkoztunk egy másik kutyával és az nekem meg harapta a lábamat és én úgy eljajgatammagamat hogy a kutya röktön el dobót és én haza mentem. Meg hogy károj bácsijék eljötek és hoztak egy sejem ruhát és nyaksálat és evetért és azt monta ha meg egyszer el jövünk akkor pistának is hozok hogy őse maradjon kaptatlanul és legyen neki is valami meq hogy elmentem az erdőre anyámal és látjuk hogy amoda az erdő közepén valami világít és megnyünk ara hát látjuk hogy két kis gyerek őt a tűz melet térdelve imátkozik és anyám meg kérdezte kiért imát-hoztok fiaim azok azt monták édes apánkért hol van a háborúban hát anyátok a korházban beteg igen hátiketeket ki gondoz hát nagyanyám hol laktok új-faluban.

S. Zs. válasza:

én Azt álmodtam hogy le estem az ágy ló mert be töte az ablakot a bika és nagyon megejetem mád le estem az ágyról és ritam. Édes anyám kérdi mi lelt, én azt feleltem rá hogy félek a bikától ó te maha> mitől fesz azután megint ritam míg édes anyám meg nem vigasztott azután tovább alutan és elhalgatom.

B. J. válasza:

Én azt álmodtam hogy lakodalomban voltam és etünk itunk és mulatunk voltak sokan és volt sütemény is voltak szakácsok és főztek és vacsorát adtak. Azt álmodtam hogy az ágyon volt egy kút és szálótam bele a kútba és jötek apamék és kivetek a kutbol. Azt is hogy angyalok járkáltak fölöttem Azt is hogy vásáron voltam és kaptam ruhát és babát cipüt labdát. Én azd álmodtam hogy lelötek és eltemetek. Azt hogy moziba voltam és őt táncoltam és őt kinevetem magamat.

A tízéves fiúk álmai elsősorban csak annyiban különböznek a lányok álmaitól, amennyiben e korban már életük játékaik, elfoglaltságuk is más.

P. P. válasza:

Én a múlt héten ást álmatam hogy három farkas támadt meg és megakartak enni és öt volt egy fa oszt ara gyorsan fel másztam a farkas jött volna utánam de nem tudót és mikor Éhes volt akkor elment és a saroknál meg ált nem látam akkor jöttem le a fáról, mikor majnem leértem akkor szálat oda és óját ugrót hogy majnam le húzót a fáról és megint elment de akkor mán nem mentem le mán énis éhes voltam az egyik fáról át mentem a másokra és nem láta meg, akkor fel egy háztetőre onan le a földre és a kerten keresztül mén tem, átmásztam a kerítésen és mentem haza szaladva mikor fel keltem nem látam sémit

P. I. válasza:

Én azt álmodtam hogy haza jötek a majmok az erdőből a legnagyobb majom jóregelt kívánt és azt mogya hogy micsinálsz te, én azt mondtam hogy jóregelt. Apámék is haza jötek vetek tehenet meg lovat én egyszer hajtotam a lovat akkor megugrót és el szálat velem.

Sz. S. válasza:

Egy ejcaka ást álmotam hogy jöt egy repülő és az ember kiugrót belőle és meg akart ölni én meg beszalattam a házba és bezártam. Ecer meg azt álmodtam hogy az elenség bejött és a mi házunk felrobant én meg kiszalattam a házból. Meg ást hogy mentünk a kútra jött egy ember oszt meg akart ölni. Ecer meg ást hogy mentünk és tanáltunk egy kémet mire oda értünk akkor megmontuk a katonáknak gyorsan sijektek hogy elfogják.

5. M. válasza:

Én ást álmodtam hogy egyszer a víz ki öntöt s éjszaka volt és aludt mindenki és a víz kimosta a partot és kitört a földekre és előntőié az összes földet és házakat én meg ara ibredtem fel. Egyszer ást álmod-

tam hogy a nagy házban a nagyapám és én aludtunk és hogy aludtunk jöt húsz krapusz a házban daloltak és én meg fclibrctni látam őket megijetem szóltam nagyapámnak és felébredt nagyapám f elvet e a botját és őszest derékon vágta. Én ászit is álmodtam hogy apamék odavoltak a felvidéken és egész nap és egész éjei dolgoztak és egyszer meg is írták és anyám nagyon sírt meg én is sajnáltam egyszer elébem került egy ongyal és asz montahogy ne bánatkoz majd megsegít beneteket a jóisten és én meg ere fel íbretem,

A gyermeki lélek vizsgálói többször tanulmányozták és sok következtetésre használták fel azt a körülményt, hogy a falusi gyermekek, még a városi szegény gyermekeknél is jobban tanúi lehetnek szüleik testi kapcsolatának: egy szobában alusznak velük. A gyermekek szorongásait, félelem érzését ezzel indokolták. Gondoltunk e kérdés megvilágítására is; az általunk vizsgált gyermekek valóban hatosával-hetesével hál-
nak egy szobában, nem ritka, midőn hárman is egy ágyban, illetve fekhelyen. A kérdés feszegetéséről mégis lemondunk: a legóvatosabb tapogatódzás is (idegnek részéről) több megrázkódtatást idézhetett volna elő a lélekben, mint maga a tény.

De véleményünk szerint a tény sem jár oly következményekkel, mint más társadalmi körben. A falun, a természetben élő parasztgyermekek előtt vajmi kevés az effajta titok; öntudatuk kezdeti ébredésétől fogva leplezetlenül láthatják a természet törvényeit; az állatok élete sok mindenről felvilágosítja őket: a tudnivalót kellő időben, kellő adagolásban, érdeklődésük fejlődésének foka szerint megtudják. Megtudhatják a felnőttek keresetlen beszédjéből is. Azok cselekedetéből már kevésbbé. Népünk a téren valóban szemérmes, a többi népekhez hasonlítva feltűnően tartózkodó. A rémüldözések és szorongásnak más az oka. Elsősor-

ban az, amit a gyermekek elmondásából keresés nélkül is kitűnik.

A társadalmi és anyagi helyzet, közvetlenül csak itt lepleződik le az álmokban. Közvetve annál gyakrabban. Különleges magyarázat azonban ehhez sem szükséges.

MESE

Lelkének poklából, vagy édenkertjéből senki sem törhet ki anélkül, hogy e különös haza nyomait ne vigye mindenüvé magával. Az álom leleplez? De próbálj akár csalni, azaz kerekítsd ki az, álmot vagy hazudj egyet elejétől végig: az épp úgy leleplez, épp annyira jellemző lesz rád; ha megfelelően gyakorlód, íróvá érdekesít, — van-e meztelenebb lélek a kitalált históriákat és érzelmeket részletező költőkénél? Nem véletlen, hogy a modern lélektan — könnyebb végénél fogva meg a dolgot — belőlük él, a készből. Freud Szophoklész recenzora Athénon kívüliek számára, vidékieknek.

Az életrajzokban is, az álmokban is gyakran észrevehettük, hogy a gyermekek egyszerre csak eltérnek a «valóságtól», képzeletüket szabadon engedik. Képzeletük minden esetben nyílegyenesen arra a területre szabadult, amelyet egy új francia költői irányzat plus reel que réel-nek, valónál valóbbnak nevez. Ez indított bennünket arra a kísérletre, hogy a lelket már az indulásnál szabadjára engedjük.

A rajzolás közben is megmondtuk már a gyermekeknek, hogy a kapott feladaton kívül rajzolhatnak saját kedvük szerint is. Művészi hajlamuk ekkor világlott ki leginkább. Az életrajzok s álmok leírása után is megkértük őket, hogy írjanak, amit akarnak, írjanak olyan nieset, melyet ők maguk találnak ki. A kísérlet egyszerre két irányba hajlott.

Az első ennek az említett valónál valóbb területnek a kipuhatólása volt. A másik egy titokzatos pillanattal, a mese s általában a népi alkotás születési pillanatának leleplezése. Ilyen kísérletről nem hallottunk s ezért óvatosan jártunk el.

Nem tartjuk szükségesnek, hogy a mese keletkezésének valamennyi elméletét ismertessük. Több van belőle, mint az áloméből, de mind feltevésre alapozódik s nem gyakorlati próbára. Az elméletekből nagyjából azt lehet kirostálni, hogy egy egyéni ötlet, egy mese-mag szájról szájra szállva alakul: a nép tudatában erősen élő ősi mű-szerkesztő törvények hatása alatt csiszolódik kerekké olyanformán, mint a patakban a kavics. Ilyesmit vallott Arany is, a népdal kialakulásáról szólván. A sodródó nyers anyaghoz mindenki tesz valamit, vagy elvesz belőle. Mindez azonban már folyamat. Ki dobja fel először a közös munkára szánt anyagot? Ezt kellett kideríteni.

Alkotó tehetség nem minden bokrban születik. El voltunk készülve, hogy eredeti ötletre képes vagy mérész elmét keveset találunk. A nehézség valóban már ott jelentkezett, hogy a gyermekek alig értették meg azt, hogy most nem ismert mesét kell leírniok, hanem a saját elképzelésüket, így sokan nem is vállalkoztak a feladatra. Ismerve, hogy a művészi alkotáshoz először is kedv, szebb szóval ihlet, vagy legalább ihletre való hajlam szükséges, nem erőszakoltuk őket. De voltak, akik szívesen fogadták a kérést s látható kedvteléssel láttak az alkotáshoz.

A jelenleg érvényben levő műfajok alapján könnyű lett volna alkotásaikat osztályokba sorolni. Egyik drámai hajlamot mutatott, a másik elbeszélőit, a harmadik a költészetre oly jellemző képalkotásit. De volt szociográfiai is: némelyek a falu történetét, illetve meséjét írták meg.

Legérdekesebbnek tartottuk egy nyolcéves kisfiú, *K. J.* alkotását. Egyaránt felfedi a szerző és a nép lelkületét, ő mesét szerzett. Betűszerint ezt:

*volt egyszer egy szegény ember anak volt yalc
kutyája és az ember elment vándorolni és akor talál-*

kozot egy erdővel és akkor mikor belement és ment mendegélt akkor egy házhoz ért és bement és akkor nem volt bent senki kint voltak az udvaron. Akkor lopot két egész keyeret és elment haza. A kutyák megőrültek és akkor az ember jótartotta a kutyákat és akkor mikor jó laktak akkor megint elment és mikor egy házhoz ért és nemvolt őt se senki akkor is elopot egy odal szalonát és hat keyeret. Őt volt a kocsjaja és bement és akkor lopot megint tiz keyeret és őt odal szalonát és 60 szál kolbászt. Asztán elment másik házhoz őt se volt senki és akkor bement és három ódáit lopot és akkor meg ötezer milijo pengőt lopot és tiz egész keyeret és mikor haza ment akkor lepakolt a kocsiról és akkor elment megint oztán talált megint egy házat és akkor volt a zsákba búza és akkor kihozta a kocsiira és akkor kilencven zsák búzát és tiz oldal szalonát lopot és haza ment és lepakolt és akkor megint ment és akkor az a szegény ember így gazdagult meg

E ma keletkezett mesében a királyfi-jelölt kondás helyett ilyen hős indul a népi mítosz világába és így boldogul, csak így. Az alkotás — valljuk meg — annyira plus reel que reel, hogy vajmi kevés magyarázatra szorul. Eredeti és mégis megtalálható benne a mese hagyományos formája és tartalma; a külső ősi szabály és a belső, még ősbibb ütem. Szemlélete dermesztőén éles. Egyszerűségében is kerek, de alkalmas egyéb csodás elemek befogadására, a tudósok emlegette közös munkára is. Erre szintén gondoltunk.

Kísérletünk következő szakasza valóban az lett volna, hogy a kidolgozásra alkalmas anyagot átadjuk annak a folyamatnak, melyet az imént a patak-csiszolta kő hasonlatával véltünk érzékeltetni. Természetesen tudtuk, hogy eredeti népmesét, melynek kivirágzási ideje néha ezer év, nem lehet előállítani művi úton egy köteg papírral, húsz ceruzával és egy stanecli savanyúval, de a próba megfigyelése is érdekes eredményt adhatott volna. E kísérletünket elhalasztottuk; beérjük egyelőre a kísérlet tehetségének ismertetésével.

A többi gyermek, mint említettük, nagyrészt meg-
lévő mesét, vagy mese-elemet variált. Ezeknél a vizs-
gálat célja az volt, hogy miért épp azt mesélték el amit
meséltek s azt hogyan tömörítették vagy bővítették:
mit tartanak lényegesnek. Erre az egyik nyolcéves kis-
lány, S. M. írásműve a legjobb példa:

*Eszer kapót egy ember l szem búzát, beletete n
zsákba és vite a szomszédba és mondta asz ember,
vigyázanak ere az egy szem búzára jó jó vigyázunk,
az ember oda volt kodulni jön vissza kérdi hol a búza,
meg ete a búbos tyúk, no enyém a tyúk, teszi a zsák-
ban viszi a szomszédba, vigyázanak ere az l tyúkra,
jó jó vigyázunk, míg az ember odavolt kodulni adig
a disznó megete a tyúkot, haza ment az ember kérdi
hol a tyúk. megete a disznó, no enyém a disznó* teszi
a zsákba viszi a szomszédba, újra módja vigyázanak
ere a disznóra, jó vigyázunk. Míg az ember oda volt
kodulni adig átdőfte a disznót a tehén, (és így az is
az övé lett, aztán a ház is, ahoa a tehén bemenf,
aztán a falu is, ahol a ház volt, meg az ország, ahol a
falu volt, meg minden, de minden és a szegény ember
azt mondta, így már jól van, kifogtam rajtatok.)*

A kislány a történetet élőszóval fejezte be.

A gyermekektől kapott mesék közt feltűnően kevés
az olyan, amelyben tündérek vagy királyok tevékeny-
kednek. Annál több az olyan, amelyben valaki szerez
egy kis ennivalót és gyorsan megeszí. Pusztán az elő-
adásmód érzékeltetésére és megfigyelésére álljon itt a
következő mese, egy tizenegyéves kislány, P. Zs. leírá-
sában.

*Egyszer volt hol nem volt volt egyszer egy szegény
ember, anak volt három fija két tyúkja egy kokasa.
Egyszer azt mongya az öreg ember a legnagyobb fiá-
nak, gyere élém, had agyam ki a jusodat. Őt a
nagyob tyúk az a tied, a másik pedig a másik fiamé.
Hát az enyém mejik, monta a kisebbik. Hát fiam, a
tijéd a kis kokas. Mán mikor ezt kimonta az öreg
ember, meg is halt. Akor a legkisebik gyerek már
nagyon éhes volt és mit vöt mit teni elment a testve-*

réhez és azt monta, agyai mán egy tojást, mert éhes vagyok és a kokasom meg nem tojik, De bizon azok mintha azt monták volna, nagy bot a kezedbe ugordj a kerezsbe. Haza ment a kisgyerek és sírt, sírt. Bement hozzá a kis kokas és kérdezte, mért sírsz kis gazdám. Mert nincsen mit eni. Na ne sírj majd hozok én. És elment a kis kokas, megy megy mendegél, találkozik egy farkasai, ászt mongya néki a kis kokas, halod le farkas, gyere a szárnyam alá a farkas szívesen oda ment. Megy mendegél a kis kokas találkozik egy cingerel. Azt mongya néki a kis kokas, halod cinger gyere a szárnyam alá. Az is szívesen oda ment és ménék mendegélnek hát látnak ám egy gyönyörű palotát. Esze vőt a kokasnak, rászálot a kerítésre és egyet kukorékolt. Ezt meg halota a gazdaszony és megfogta és bekötötte az ólba, ahol a tehény volt. Egyszer azt mondja a kis kokas a farkasnak halod farkas —

Művét ő sem fejezte be, megunta. Ismerve, hogy az íráskényszeren kívül művészi tevékenység közben milyen döntő tényező az abbahagyás kényszere is, a folytatást itt sem erőszakoltuk: vizsgálatunk célja, mint mondtuk, az előadás módja volt s nem tartalma.

A szociográfusi hajlamúak közül elsőnek *H. I.* leírását közöljük, tízéves kisfiú.

a gyeregek koszt van kicsi is nagy is, a jányok koszt is van nagy is de van kicsi is. A gyerekek sokszor szoktak játszani és a nagya jár iskolába, a kisebbek óvodába járnak. A hászak nagyok de van kicsi is. A emberek a járdán járnak. A aszonyok is járnak a bijarcra. A gyerekek a köves utón szaladgálnak, de a kerékbár is ott megyén, mikor jön a bicikli és a gyerekek öt mén ahol a bicikli, akor az rácsenket. Vanaic hászak van temblom van akászfa és van eberfa. Egyszer a korsma élőt vereketek az emberek a bicskával és viresek leték mid a keten. A pijacon az aszony vet egy cübröt a másiknak és mikor otavite akor a fejihe vákta hogy nem ezt kelet hanem lábas és összevesztek és a csendörök elmentek a aszonyhosz és beszarták a börtönbe és kapót három hétét.

A következő megfigyelő, Ar. S. is fiú, nyolcéves:

A lányok egyik kinyeseb mint a másik. A gyerekek az is egyik roszab mint a másik. Az nagyleágyok szépek egymásiknak ondolalva van a haja óján kényes. ↳ emberek egymásik a pénszét elköti a kocsmába és öszetörök a poharakat és a felesége meg haragszik és szidja és meg akarja verni és elszalad a szomszédba és beszárkosznak.

Sz. E. tízéves kislány megfigyelése:

Ez a köség nagyon rendes. Nem csak a ruházata felöl hanem háztartásképen is. A köség nem nagyon gazdag de azért háziálatokal és minden félével jól bának. Itt igen rősz hejzetben vagyunk. A község nem nagyon rendes a felöl hogy ha el megy ha utcán egy tanító úr vagy egy csendőr akkor nem köszönek hanem ha szabadna még le is ütnék egy mást akirre haragudnak. Ezért a község nagyon elvan csúfítva. A lányok jók és kelemesek azért járnak templomba is és vasárnap Délután meg sétálni járnak

Sz. I. tizenegyéves kislány a multat is feltárja:

It a legények részegesek és a lányok nagyon irigyek az öreg emberekre és az öreg aszonyokra ha haragutak rá rá fogták hogy boszorkányok és mágiára tetélf és ha meg éget a talpa akor aszonták hogy boszorkány és elégetek. Némelyik ház ónján rősz és nem gondolák a házakat és sokan ónján r o szók az emberek hogy éheztenek a gyereket. És nem kimilték a gyerekeket ütöték úgy mint a kutyát és régen óján szigorú parancs volt hogy vasárnap és ünep napon muszáj volt a templomba meni mert aki nem ment anak levágták vagy a lábát vagy kiszúrták a szemit levágták a kézít. Mostan nagyon izgatótnak hogy ez a rősz világ van hogy kezdődik a háború már elfoglalták lengyelorszagot. És vanak óján emberek is hogy részegesek és az anyjának valamit eltör vagy ő^ze vissza szigya és ha lefekszik akor felháborodik a gyomra és vanak ónján legények is akik nagyon berúgnak és nem tudnak haza meni és kilökik a kocsmából és öt fekszenek az árokba vagy az ucában a kapuk tövében és verni szokták a kérétek. Legjoban

ha iinep van szoktak berúgni és lakodalomkor szoktak berúgni

Népvisélet, népművészet a faluban már semmi sincs. Annál több a népdal. Annyi van, hogy majdnem minden kisgyerek kötetnyit tudna leírni, tollba mondani, vagy énekelni. A népdalgyűjtés azonban nem volt célunk. Ezt az anyagot is csak abból a szempontból vizsgáltuk, hogy a gyermekek mit énekelnek: mit választanak ki a sok közül. Énekelnek bőven sikamlós tartalmú s értik is a tartalmat. A műdal és a népdal közt nem tudnak különbséget tenni: S. M. által elénekelt 54 dal közül 11 volt műdal; P. Zs. 34 dala közül 8, Sz. E. 15 dala közül 6. A szöveget gyakran hibásan mondják, egy-egy szót kihagynak, a ritmust a szavak elnyújtásával, vagy rövid szünettel ütik helyre. Dalműveltségük szemünk előtt megy tönkre. A gyermekek kifogástalanul fűjják a fővárosi divatos műdalokat; a régi balladákból csak foszlányt, töredéket tudnak. Az utóbbi példázatára álljon itt az alábbi dal; az előbb említett Sz. E. énekelte, szószerint így:

*Egy asszonynak szép eladó lánya,
férjhez akar menni —
anyja nem engedi.
Mikor a hitre még
a hideg leljen ki,
vacsorád estéjén
a lelked menjen ki.
Először felkiált a fiatal vőfé:
édes néném asszony bágyad a menyasszony.
Nocsak hadd bágyadjék,
talán csak alhatnék,
messze földről jöttünk
talán csak nyugodnék.*

*Másodszor fölkiált maga a vőlegény:
édes anyám asszony meghalt a menyasszony.
Kocsisom kocsisom én gyászos kocsisom,*

*menj el az anyjáért, hívjad elő rögtön.
Amerre én járok még a fák is sírnak,
rezgő ág lombjai engem betakarnak.
Hulljatok levelek, rejtsetek el engem,
amért elátkoztam egyetlen gyermekem,
fekete hollóvá, akit én szerettem.*

TEJ

A gyermekek szellemi képességeinek vizsgálata is csaknem minden fordulónál közvetlenül fölvetette a gazdasági okot. A szellemi vizsgálatok eredményéből még nem vonhatunk le országos következtetést. Annak előfeltételéi, a táplálkozást, elsősorban a tejfogyasztást azonban nézhetjük már országos viszonylatban is. Az általunk megvizsgált gyermekek szülei közül egynek sincs tehene: szándékosan a parasztság legszegényebb rétegének gyermekeit vizsgáltuk. Milyen azonban a többi réteg, az egész parasztság tejfogyasztása, most már országosan? A kérdéssel véletlenül már eszten-dókkal ezelőtt is foglalkoztam.

A magyar tejtermelés és fogyasztás megszervezése nem mai keletű; hatását így sok vonatkozásban már elég tisztán láthatjuk.

A tejtermelés megszervezői előtt észrevehetően annak idején elsősorban a városi, illetve a nem-földművelő lakosság tejjel való ellátása lebegett; bizonyára arra gondoltak, hogy a falusi, mintegy a forrásnál élő lakosságnak ilyen problémája nincs. Később a tejtermékek külföldre való szállítását igyekeztek megszervezni. Sok eredményt értek el. A városi lakosság asztalára ma több szempontból ellenőrzött, egészséges tej kerül; a tej ellenében a gazdák az eddiginél nagyobb jövedelemhez, a külföldre szállított tejtermékek ellenében pedig az ország jelentékeny, bár évenként elég váltakozó mennyiségű s értékű devizához jut. Hogy közben s nagyrészt e kétségtelenül eredményes tevékenység következtében a magyar agrárlakosság mennyi és milyen tejhez jut, az csak a legutóbbi időkben okozott gondot néhány orvosnak, mikor a népegészségügy szempontjából vizsgálni kezdték e népréteg

táplálkozását. Az orvosok megállapításai megmaradtak a tudományos szakirodalom falain belül. Az újabb irodalmi nemzedék falukutatóinak adatai nagyobb visszhangot keltettek. Az orvosok is, az írók is azt állapították meg, hogy földművelő népünk ijesztően rosszabbul táplálkozik, mint ahogy a végzett munkához táplálkoznia kellene.

Az 1934—35. év tejgazdálkodásáról például a hivatalos adatok a következők:

<i>tehén</i>	908.478 darab
<i>évi tejelési átlag</i>	1.750 liter
<i>állattenyésztésre felhasznált mennyiség</i>	286,000.000 liter
<i>mezőgazdasági lakosság fogyasztása</i>	720,000.000 „
<i>városi lakosság fogyasztása</i>	410,000.000 „
<i>feldolgozott mennyiség</i>	174,000.000 „

Az O. M. T. K. becslése szerint Magyarország évi átlagos tejtermelése az 1937. esztendőben 1665 millió liter volt; ebből a mennyiségből az állattenyésztésre 200 millió, az országos tejfogyasztásra 788 millió 500 ezer liter jutott; a főváros tejfogyasztása 127 millió 750 ezer liter volt; sajtgyártásra 80 millió, vajra 368 millió 750 ezer és egyéb tejtermékekre 100 millió liter tejet fordítottak.

Szöllősy Zoltán dr. számításai szerint 1930-ban Magyarországon egy lakosra naponként 0.42 liter tej jutott. Budapesten a tej fejadagja 0.38 liter, vidéken pedig 0.43 liter volt.

Ebből a deduktíve kapott adatokból azonban alig következtethetünk arra, hogy egy lakos ténylegesen mennyi tejet fogyasztott. A summásan mezőgazdasági fogyasztásnak nevezett mennyiségben ugyanis benne van a tejtermékekre fordított tej is, ez magyarázhatja

a hivatalos és az O. M. T. K. adatai közti eltérést. Tudva, hogy például földművelő népünk a túron kívül semmiféle tejterméket nem fogyaszt (vaját csak nagyritkán, véletlenül, tejszínhabot, cukrászsüteményt, stb. pedig véletlenül sem), a falusiak által előállított tejtermékekre szolgáló tejmennyiséget rögtön levonhatjuk a falusi nép élelmezésére került mennyiségből.

De épp így lehetetlen megállapítanunk azt is, hogy az «országos tejadagnak» nevezett mennyiség mennyiben arányos. A jobbmódú családok fogyasztása ebben a vonatkozásban csakis a kevésbé jobbmódúak rovására történhet. Az ország szociális viszonyaira az ilyen adatok egyáltalában nem vetnek világosságot. «Dedukció rendszerű népelelmezési adatmegállapítások — írja dr. Mészáros Gábor egyetemi tanár «Csongrád megyei Népelelmezési adatok» című cikkében —, amikor termelési és fogyasztási statisztikáinknak a népességgel való összehasonlítása alapján állapítják meg a fogyasztást, csak nagy átlageredményeket adnak ... Az ilyen adatokat csak arra tudjuk felhasználni, hogy egyes országok adatait hasonlítsuk össze. >>

A magyarországi fejadag a nemzetközi összehasonlításban is elég csekély.

A Népszövetség *The Probleme of Nutrition* című kiadványainak IV. kötete képet nyújt a nemzetközi tejfogyasztás 1930—34. évi állapotáról. A kiadványban Magyarország nem szerepel. A hiányt azonban könnyen pótolhatjuk. Magyarországon az 1930—34. években az egy személyre eső évi tejfogyasztás 146 liter volt. Ha ezt a mennyiséget átszámítjuk a Népszövetség által használt gallonra (1 gallon — 4.543 liter), Magyarországot is beilleszthetjük a felsorolt országok közé. így a következő képet kapjuk:

<i>Belgium</i>	80
<i>Csehszlovákia</i>	83
<i>Finnország</i>	144
<i>Franciaország</i>	69
<i>Németország</i>	79
<i>Olaszország</i>	24
<i>Lengyelország</i>	50
<i>Románia</i>	21
<i>Svédország</i>	140
<i>Svájc</i>	112
<i>Anglia</i>	89
<i>Egyesült Államok</i>	81
<i>Ausztrália</i>	102
<i>Új Zeland</i>	127
<i>Magyarország</i>	32

Mint látjuk, a sorrendben Magyarország csak Romániát és Olaszországot előzi meg. Ám az ilyen kimutatás még nemzetközi vonatkozásban is csak akkor vetne világot a népelemezés kérdésre, ha tekintetbe tudnánk venni, hogy a különböző országok lakossága tejtermékek alakjában is mennyi tejet fogyaszt: de ennek is csak akkor volna jelentősége, ha tudnánk, hogy az illető ország lakosságának a tej és tejtermékeken kívül még mi a legfontosabb tápláléka. Szóval, végeredményben az elfogyasztott kalóriamennyiséget kellene vizsgálnunk. De természetesen ezt sem az országos átlag, hanem a társadalmi csoportok és osztályok tényleges, személyszerinti fejadagja szempontjából.

Vissza kell tehát térnünk Mészáros Gábor állásfoglalásához és igazat kell adnunk neki. A már idézett cikkében még a következőket mondja a deduktív úton, a termelési-fogyasztási statisztikából kapott adatokról:

«Nem alkalmasak az ilyen adatok arra, hogy kisebb — társadalmi, foglalkozásbeli, vagy vagyoni szempontból kiragadott — csoportok, de arra sem, hogy akár egy ország élelmezéséről képet alkossunk

magunknak. Erre a célra csak az induktív adatgyűjtés alapján készült statisztikák felelhetnek meg.»

Csak egy-kettőt sorolunk fel az ilyen induktive, közvetlen tapasztalat útján nyert adatgyűjtésből.

Az első induktive nyert helyzetjelentés magáé Mészáros Gábor egyetemi tanaré. Kérdőívek alapján ő 5215 szegedkörnyéki család tejfogyasztását vizsgálta. Az 5215 család közül 859 tejet egyáltalában nem fogyasztott, 991 család legfeljebb hetenként egyszer-kétszer fogyasztott tejet; teljesen kielégítő csak 1707 család tejfogyasztás u volt. A professzor megállapítása szerint a megvizsgált családoknak «42 százaléka kap jobb élelmet, mint az országos letartóztatási intézetek letartóztatottjai.»

Walter Károly ugyancsak a szegedkörnyéki iskolás gyermekek táplálkozását vizsgálta, összehasonlítva azt a Szeged városi iskolás gyermekek táplálkozásával. Ő 6000 kérdőívet dolgozott fel. Az ezekből kialakuló helyzetkép még élesebb. A megkérdezett tanyai és falusi gyermekek 87%-a nem kapott tejet reggelire. (A szegedvárosi gyermekeknek 37 % -a.)

Szabó Zoltán egy borsodmegyei falu száz iskolás gyermekének táplálkozásáról készített kimutatást. Megállapítása szerint: «a reggelik 49.5%-a száraz ke nyer, A tejfogyasztás igen kicsiny és szembetűnő eltérések mutatkoznak a jobb módúak és szegényebbek tejfogyasztása között. Az 5—10 holdas gazdák gyermekeinek 11%-a iszik reggelire tejet, viszont a 0—5 holdasok gyermekeinek listáin a reggeliknek csak 1.5%-a tej. Általában a tejfogyasztás a holdak számával egyenes arányban csökken.» Ebédre és vacsorára sem fogyasztanak tejet.

Szabó idézi Gortvay György megállapítását, aki a falusi gyermekek táplálkozásában három alapvető sajátságot figyel meg: «A tej, tojás, vaj s gyümölcs-

fogyasztás teljes hiányát; 2. a csaknem kizárólag szénhidráttal való táplálkozást és 3. a csekély zsírfogyasztást.»

Hasonló képet kapunk az újabb szociográfiai munkákból is, így Kerék Mihály, Kovács Imre néptáplálkozást vizsgáló tanulmányaiból. Ők főleg az alföldi, vagy mint Szabó az északi dombos vidék népélelmézését vizsgálták. Szomorú megállapításait részben indokolhatja, hogy ezek a vidékek tejtermelésben meglehetősen hátramaradtak, hiszen például az 1930. esztendőben az országos tejmennyiségnek az Alföld csak 33%-át, az Északi dombos vidék 15.8%-át adta: a fennmaradó 51%-öt egyedül a Dunántúl szolgáltatta. Néptáplálkozás szempontjából azonban a helyzet a Dunántúl sem kedvezőbb. Erről én szerezhettem épp a Dunántúl legismertebb tejtermelő vidékén. Tolna vármegyében közvetlen tapasztalatot; Tolna vármegye egyik magyar községében, s a községhez tartozó uradalmakban.

Az uradalmak mind iparszerűen foglalkoznak tejtermeléssel. Régebben a gazdasági cselédeknek joguk volt a konvenció értelmében egy tehén (s egy növendék borjú) tartására. Ha a cselédek tehenének napi tejelését csak hat liternek vesszük, ez a mennyiség elég volt a különben igen fogyatékosán táplálkozó család tejszükségletének kielégítésére. A tehentartási jogot azonban az uradalmak legnagyobb része megszüntette és helyette a konvencióban a cselédeknek családunként napi egy liter tejet (s néha még évente egy métermázsas rozst) juttat. Nyilvánvaló, hogy ez a mennyiség a rendszerint több gyermekű család számára már elégtelen, még abban a rendkívüli esetben is, ha az apa mellett átmenetileg a család még egy tagja is kap konvenciót. A helyzetet súlyosbítja, hogy, ha a cselédek hajlandók vagy képesek volnának a tej vásárlására,

a legtöbb uradalom nem szívesen foglalkozik a tejnek kicsiben való árusításával. Sőt a 3—4 fillér értékű lefőlözött tejet, a disznóhizlalás egyik legfontosabb anyagát sem engedi át a cselédeknek, így alakul ki azután az a különös helyzet, hogy még a több száz darabból álló tehéncsordák pásztorai, etetői, fejői sem juthatnak elegendő tejhez.

A helyzet a faluban még elszomorítóbb. A falu egyik orvosának nyilatkozata szerint a szövetkezet működése óta a faluban lényegesen kisebb a tejfogyasztás, mint azelőtt. A földművelők közül csak azok fogyasztanak tejei, akiknek tehenük van.

A közvetlen adatgyűjtés céljából megvizsgált K.-utea 34 háza közül fejős tehén csak 16-ban van. A másik 18 ház lakói nyilatkozatuk szerint tejet csak a nagy ünnepekre készített kalács-sütéshez vásárolnak. A gyermekek reggelire kenyeret kapnak vagy néha teát, egy kis borral. (A vidék szőlőművelő.) De minimális a tejfogyasztás a tehénnel rendelkező családokban is. Ezekben legfeljebb a gyermekek kapnak reggelire tejet, bár megtörténik, hogy a megszorult család, melynek állandó s legkönnyebben, mert szinte naponta elérhető jövedelme a tejeladás, a gyermekeknek szánt mennyiséget is a szövetkezetbe viszi, mert falusi viszonylatban tekintélyes összeget, — literenként 10—12 fillért kaphat érte.

A betegek sem kapnak tejet. Az orvos elbeszélése szerint régebben, ha szegénysorsú beteg gyermeknek tejet rendelt, rábeszélte az apát, keresse fel valamelyik tehenes gazdát s egy-két napi nyári napszám ellenében hordasson tőle tejet. Ez a szokás évtizedekig fennállt. Előfordult az is, hogy a tehenes gazdák az orvos kérésére ingyen, vagy az orvostól remélt ellenszolgáltatás fejében juttattak naponta egy-egy csupor tejet a szegényebb családok beteg gyermekeinek. Ma már

ilyen eset véletlenül sem fordul elő: a tejnek rögtön pénzreváltható értéke van s a pénzgazdálkodás teljesen megszüntette ezt a bár primitív, de adott esetben mégis hasznos cseregazdálkodást. Következménye természetesen kimutatható a megnövekedett csecsemőhalandóságban, valamint a szegénysorsú és jobbmódú iskolásgyermekek testsúlya közti feltűnő különbségekben. A tejfogyasztás megszervezése tehát ugyanakkor, midőn a módosabb falusi lakosságot nagyobb jövedelemhez juttatja, közvetlenül keményen sújtja a falu szegényebb, addig is sokat nélkülöző lakosságát. Mint annyiszor és annyi téren, a fejlődés menete kezdetben itt is a legalacsonyabb néprétegből kíván áldozatot.

A városi lakosság tejellátása s a külföldre szállított tejtermékek sikeres megszervezése után így tehát fölmerülhet a falusi lakosság tejellátásának kérdése is. Tagadhatatlan, hogy az elégtelen tejfogyasztásnak nemcsak társadalmi okai vannak. Igaz, hogy a falusi magyar lakosság nem szereti a tejet. Érdekes megfigyelni például a kevert nemzetiségű falvakban, hogy míg a német lakosság egyik fő tápláléka nyaranta a tej (naponta a reggelin kívül sokszor ebédre és vacsorára is tejevest esznek), addig a magyar lakosság kedvező esetben is inkább táperónéküli habart levest, vagy kenyeret, szalonnát és zöldpaprikát eszik. A tej azonban, mint említettük, már nem az az utolsó népi táplálék, amely hajdanában volt. Hogyan lehet ezen segíteni? Ajánlatban nincs hiány.

Nem hagyhatjuk figyelmen kívül azok észrevételeit, akik népünk hiányos táplálkozását elsősorban a kellő nevelés hiányával magyarázzák. Semmi sem volna könnyebb, mint ezen gúnyolódni. Mire neveljük azt, akinek semmije sincs s a lecke után sem lesz? Bizonyos, hogy a szavaknak csak némi javak megszerzése után lenne hatása. Igaz, hogy a jelenlegi állapotban is

jó néhány lehetőség kínálkozik a kérdésnek, ha nem is a megoldásra, de enyhítésére, így a legszegényebb tödmívelők háza körül is van annyi ápolatlan terület, amely kellő gondozással például egy kecske ellátására elegendő volna, ahogy azt a Felvidéken, Erdélyben s néhány Pest-környéki munkás-településen tapasztalni lehet. A dunántúli s alföldi magyarság zöme nem szereti a kecskét, a «koldusok állata»-nak tartja. Ezt az előítéletet s véle még rengeteg hasonlót neveléssel kétségtelenül meg lehetne szüntetni, de aki ismeri a népszokások, a dürkheimi társadalmi tények uralmának erejét is, az még ettől a részleges megoldástól sem várhat gyors eredményt. Az ilyen előítéletek eltüntetése gyakran tovább tart, mint kifejlődésük. Gyökeresebb, erélyesebb beavatkozásra kell gondolni. A betegnek már nem tanácsra, hanem orvosságra van szüksége.

Nem véletlenül használjuk ezt a kifejezést. A felmerült pedagógiai ajánlat mellett az orvosok ajánlata már sokkal közelebb jár a megoldáshoz. Az orvosok a népegészségügy szempontjából vizsgálták a nép táplálkozását, s mindenkit, aki fogyatékosan táplálkozik, igen észszerűen, betegnek tekintettek. Ajánlatuk így szinte magától kínálkozott. Ha az állam kötelességének ismerte el, hogy bizonyos mértékig a szegénysorsú betegek ápolását magára vállalja, logikailag semmi sem mondhat ellent annak, hogy az orvos élelmiszert is rendelhessen az arra rászoruló beteg számára. Ezt az álláspontot legtömörebben Walter Károly szegedi egyetemi tanár fejezte ki már 1933-ban:

«Sajnálatos körülmény — írja —, melynek megváltoztatására teljes erőnkől törekedni kell, hogy az egészség megóvására és a betegség megelőzésére az egészségügyi kiadásoknak még mindig csak aránylag kis része használtatik fel, a javarésze betegápolási és gyógyítási célokra fordítatik Helytelen az, hogy a

közel látásra szorulónak rendelhet ugyan az orvos igen nagy értékű ingyen gyógyport, de nincs módjában el látni betegét a gyógyuláshoz és létfenntartáshoz szükséges minimális táplálékkal sem, akármilyen elengedhetetlen feltétele legyen is ez a gyógyulásnak. A helyzetet szomorúan jellemzi, hogy az itteni belgyógyászati klinikára egy éhség-oedemában szenvedő tanyai földmíves ember kerülhetett, tehát olyan beteg, kinek betegsége a háború legsötétebb képeit, a fogolytáborok nyomorúságát idézi vissza emlékezetünkbe. A megelőzésre elegendő lett volna itt olyan kisértékű táplálék, melynek értéke a végeredményben szükségessé vált intézeti ápolás költségeinek csak elenyésző töredékét tette volna ki (fél liter tej 8—10 fillér; — egy napi ápolási költség 4 pengő). Hatósági orvos tápanyagot legfeljebb denaturált gyári készítmény alakjában rendelhet.»

E szempont ellen, ismételjük, semmi logikai érv nem merülhet fel, megvalósítására már kísérlet is történt: egy nemrég kelt miniszteri rendelet értelmében szükséges esetben cukrot már rendelhet az orvos a kiskorú betegnek. Az ellen, hogy tejet is rendelhessen, adminisztrációs szempontból sem merülhet fel kifogás. Ahogy az orvosi rendelvényre a cukrot a beteg megkapja a Szövetkezet útján, úgy a rendelt tejet is megkaphatná a tej szővetkezetek útján, vagy akár közvetlenül a tejtermelő gazdától. A kérdés megoldásának csak egyetlen nehézsége van. A tejreszorulók tömege.

A kérdést csupán ez duzzasztja óriásivá. Az ilyen nagyarányú kérdés már túllépi az orvos működésének terepét. A költség kímélése szempontjából is üdvösebb volna tehát az olyan megoldás, amely révén a népeség említett része orvosi beavatkozás nélkül, mintegy prophylaktikusan fogyaszthatna annyi tejet, amennyi

létfenntartásához és az általa végzett munka ges elvégzéséhez szükséges.

Az eddig felsorolt adatok, amint láttuk nagyrészt az elmúlt esztendőkre vonatkoztak. A kérdésnek azóta elsősorban nemzetgazdasági oldalai domborították ki. Érdekes eredményre vezetett ez is. A tejtermelés legújabb adatai nemrég jelentek meg. Ezek szerint 1938-ban a külföldre szállított 3,115.770 k[^] vaj után a kiviteli prémium, illetve az árkiegészítő járulék, melyet a kormány fizetett a gazdáknak, 1,931.774 pengő, azaz majdnem kétmillió, így tehát a külföldre szállított vaj kilogrammjára 62 fillért fizetett rá az ország, hogy a gazdák megfelelő árat kapjanak. Belfogyasztásunk az európai államok tejfogyasztását tekintve változatlanul kismértékű. A svéd fejadag 490 liter, a finn 417. Svájcban 410 és Angliában 392 liter tej jut egy emberre. Norvégiában 375, A német és belga fogyasztás egyaránt 340 liter. Ugyanekkor nálunk 140 liter tejet fogyaszt egy lakos. Ha a németországi fogyasztási szintet akar-nánk elérni, azaz a meglévő magyar fejkvótát 200 literrel emelni, úgy 2200 millió literrel több tejre lenne szükségünk. Ehhez azonban állattenyésztésünk nagy fellendülése szükséges. Az 1937-es vajkivitelünk 311 vágón volt, ez pontosan 77 millió liternek felel meg. Ha tehát az ország lakossága fejenként csak 7 literrel fogyasztana többet a mostani 140 literes mennyiség-nél, akkor ez a 77 millió literes kiviteli mennyiség itt-hon maradna. A belső fogyasztásnak ilyen növelése fe-leslegessé tette volna egész vajkivitelünket az 1938-as évben. A kivitt vaj mennyiség tehát nem felesleg. A ki-vitt mennyiségnek hazai felhasználása is csak igen csekély mértékben, fejenként 7 milligrammal növelné a vajfogyasztás magyar fejadagját.

III. RÉSZ

ÉRTELMESSÉGI VIZSGÁLATOK

Módunk volt falusi gyermekek lelkivilágát megvizsgálni.

A megbízókat nem pusztán elméleti kíváncsiság vezette; az érdeklődésnek gyakorlati célja is volt, A gyermekekkel tudományos kísérlet-féle történik: kiválasztottak a szegénységéről híres falu legszegényebb családjából 150 gyermeket és külön táplálják őket. Háromszor naponta kapnak bőséges étkezést, — diétás nővér és orvos ügyelnek még arra is, hogy a kellő vitamin-adag meg legyen az ételekben. Ez a kísérlet előreláthatóan 5—6 éven át tart és ha eredményes, azt a reményt is megcsillantja, hogy valami hasonló megoldás sikerül másutt is, talán országosan.

Az étkeztetés kezdetén a gyermekeket alaposan megvizsgálták: felvették pontos testi méretüket, megmérték súlyukat, átvilágították tüdejüket, megnézték fogukat, bőrüket, hajukat, minden porcikájukat.

Ehhez az orvosi, testi vizsgálatához hasonlóan kellett lelkileg is megismerkedni velük: milyen az értelmük hosszmérete és szélessége, milyen ösztönéletük keresztmetszete, ítélőképességük és akaratuk súlya?

Az étkeztetett gyermekek vizsgálásával párhuzamosan épp így megvizsgáltak ugyanabból a környezetből származó 150 olyan gyermeket is, akik nem részesülnek étkezésben.

A vizsgálatokat a kísérlet tartama alatt évenként meg kell ismételni a fejlődés megállapítása végett.

De évenként össze kell hasonlítani a két gyermekcsoport fejlődésvonalát is: így lehet majd megfelelni a kérdésre: milyen hatással van a táplálkozás a gyermek testi-lelki fejlődésére? Ez a kísérlet célja.

Az első általános vizsgálat tavaly nyáron történt,

akkor kezdődött a kísérlet; a második ezen a nyáron.

A feladat sok fejtörést okozott.

Hogyan lehet megfogni a lelket úgy, hogy minél gyorsabban és mélyebben kitáruljon? Melyik lélektani irányt kövessük? A természettudományos pszichológiát, amely leír, magyaráz és kísérletez, vagy a szellemtudományt, amely megérteni akar, amely azt törekszik megragadni, ami a kísérlet számára hozzáférhetetlen, a végsőt és legmélyebbet, az egyénit, azt, ami az emberi lélekben titokzatos és mégis a lényege?

Az anyag nagy volt, az idő kevés ahhoz, hogy minden gyermekkel szinte a lélekelemzés módszerével foglalkozzunk; az eredményt számszerűen kellett összegezni, hogy a következő évek adataival pontosan összehasonlíthassuk. Mindezt a kísérleti módszerek mellett döntöttünk. De a kísérletet csak úgy tekintettük, mint *egy* részét a vizsgálatnak; ráadásul úgy igyekeztünk összeállítani azokat, hogy a tudatos szellemi folyamatokon kívül az öntudatlan, a tudatalatti lelki eseményekből kapjunk valamit; nagyon fontosnak tartottuk az ösztönélet feltárását.

Nem tévesztettük szem elől, hogy «a részek összege még nem az egész»; nem feledtük, hogy a lélek értelmi, érzelmi és akarati jelenségeivel, tudatos, tudattalan, ösztönös megjelenésében kerek egész; más, több, mint elemeinek összessége; egységes, akár a gömb. vagy az alma; és akárhol vágunk ki cikkelyt belőle, anyaga mindenütt egyforma.

A rajz, életrajz, átolmleírás és a kérdőív útján végzett vizsgálatokon kívül végeztünk a gyermekeken sajátlagos értelmi- és ösztönvizsgálatokat is. Természetesen az égvén lelke köré tekeredett és róla leválaszthatatlan burkot, a környezetet is megvizsgáltuk: így ismerkedtünk meg a szülőkkel és a faluval.

Értelem, értelmesség.

Először az értelmi, helyesebben értelmességi vizsgálatok eredményéről számolunk be. De még ezelőtt tisztáznunk kell, mit is vizsgáltunk és hogyan?

Az értelmet, értelmességet nem könnyű meghatározni.

Általános, egységes szellemi tulajdonság az értelem, vagy egyes képesség? Összetett vagy egyszerű? Ha összetett, mi a leglényegesebb benne? Ha egyszerű, melyik képesség az: felfogás? emlékezet? alkalmazkodni-tudás? következtetőkészség? Sok kérdést lehetne még így föltenni.

Az *értelem* és értelmesség szó maga az érteni igében gyökerezik. A német Intelligenz, ugyanúgy, mint a francia és angol intellect — intelligence, meg az olasz intelletto — Intelligenz a a latin intellectus — intelligentia szóból ered, ami ugyancsak az érteni igének, az intelligo-nak a származéka; magyarul ez: ért, belát, észrevesz, észlel, felfog. A nem latin töről sarjadt Vérsand megint csak a megértés folyamatát és egyúttal az értelmet jelenti, akár a francia entendement és angol understanding. Ilyen értelemben használja Leibniz és Hümé.

A köznyelv tehát az értés, a megértés folyamatát ragadja ki az intelligencia összes elmejelenségei közül, ezt tartja legjellemzőbbnek. Nem véli egyszerűnek ezt a szellemi folyamatot: a felfogás, a belátás és bírálás tevékenységeit érezzük ki belőle.

A közvélemény szerint értelmes az, aki a körötte levő tárgyi és eszmei világ jelenségeit gyorsan és jól felfogja, kritikával kiválogatja, az értékes benyomásokat hosszabban megőrzi, szükség esetén felidézi, ezekhez alkalmazkodik, vagyis önálló és helyes következtetéssel úgy cselekszik, ahogyan a cél kívánja.

Érdekes, hogy a normális értelmű ember fogalmát, azét, aki se nem okos, se nem buta, a magyar nyelv nem tudja egy szóval kifejezni. A többi is alig. Ha valakire azt mondjuk, értelmes, az már pozitív értékelés. Egész sereg szavunk van az értelmesség finomságainak és fokozatainak kifejezésére: okos, eszes, elmés, bölcs, szellemes, józan, tehetséges, de az átlagos szellemi fejlettség jelölésére nincsen kifejezés. Ugyanúgy, ha lefelé megyünk a szellemi ranglétrán, az átlagosnál alacsonyabb intelligenciájú ember jelölésére csak úgy árad nyelvünkre a szó: oktalan, esztelen, korlátolt, együgyű, ostoba, gügye, bamba, balga, botor, buta, egész sorozatunk van csak a b-betűvel kezdődőből,

Arra gondolhatunk, hogy a nyelv alakulás rejtett logikája és értékelése szerint az «értelmes» szó az, ami éppen a normális, az átlagos emberre ráillik. Normális, átlagos embernek lenni annyit jelent, mint értelmesnek lenni.

Az értelem és értelmesség tudományos meghatározásai közül csak az érdekesebb véleményeket soroljuk fel és az egymásnak ellentmondókat: ezek éreztetik igazán a szó tisztázása körüli tapogatózást és küzdelmet.

A tudósok egyrésze szerint az intelligencia nem általános, egységes képesség. A kutatók más része éppen az ellenkező véleményen van, azon, hogy valami általános[^] átfogó elmeerő. Ranschburg foglalkozik ezzel a kérdéssel behatóan, kitűnő könyvében, «Az emberi elme»-ben.

Így *Ebbinghaus* szerint az értelmesség csak kombinatív képesség,¹ *Ziehen* szerint nincs általános észbeli

¹ Ebbinghaus: Über eine neue Methode zur Prüfung geistiger Fähigkeiten, 1897.

képesség,² *Wundt* szerint az intelligenciát nem lehet elhatárolni⁸ a lelki folyamatoktól, különösen a képzelő-erőtől. *Meumann* azt vallja, hogy az általános intelligencia nem más, mint az önálló és termékeny gondolkodási képesség, amely az egész elmeéletet áthatja és feljebb emeli.⁴ *Stern* szerint az intelligencia az egyénnek az az általános képessége, amellyel az élet új feladataihoz és feltételeihez tudatosan alkalmazkodni tud,⁵ *Bleuler* szerint összetett jelenség: a megértőképesség, a kombináció, a lényeges és lényegtelen felismerése egyaránt szerepel benne. A felsoroltakat *Hart és Spearman* összegeyeztetik: szerintük két oldalról kell meghatározni az intelligenciát: van benne egy általános tényező, ez az értelmi erő, és egy éppen jelenvaló fajlagos rész-tényező, mint a figyelem, emlékezet, stb.

Ranschburg, említett munkájában az értelmet, intellektust «a gondolkodást szolgáló elmejelenségek összessége»-nek nevezi, amelyből az érzelmi jelenségek nem kiküszöbölhetők. «Ha az értelmet szolgáló erők lappangási állapotukból megnyilvánulási állapotba jutnak, mint értelmesség, vagy intelligencia jelennek meg a szemlélő előtt.»⁶

Föbñ az értelemnek következtető és képzettársító sz^repét domborítja ki: «az értelem az a lelki képesség vagy tevékenység, amely az ok és okozati összefüggések megismerésére irányul: vagy az okot keresi vílamily okozathoz, vagy viszont.»⁷ Az előbbi, tágabb

⁷ Ziehen: Über das Wesen der Begabung und ihre methodische Erforschung, 1918.

⁸ Wundt: Grundriss der Psychologie, 1897.

⁹ Meumann: Intelligenz und Wille, 1920.

¹⁰ Stern: Die Intelligenz der Kinder u. Jugendlichen, 1920

¹¹ Ranschburg: Az emberi elme, I. 1923.

¹² Fábri: Az értelem izsgálat módszerei. 1927.

meghatározások mellett ez szűkebbkörű. A tudományos vita ina is tart.

Az értelem vizsgálása.

Az értelem és értelmesség pusztán elméleti célú meghatározása mellett» többnyire ezzel párhuzamosan halad az intelligencia gyakorlati célú meghatározása: hogyan lehet kísérletileg megállapítani, hogy valaki értelmes-e? És mennyire az?

Erre elsősorban a gyermekeknél volt szükség. Valami objektív mérce kellett. Különösen az iskolákban, hogy könnyen és személyi elfogultság nélkül ki lehessen válogatni az elmaradottakat. Egy-egy külföldi államban a tehetséges gyermekeket is kiválogatták, külön osztályba helyezték. Gyermekbíróságokon is szükséges volt az értelem tárgyilagos megítélése. A felnőtteknél is gyakran kellett ilyen objektív megállapítás: a bíróságokon, az elmeógyógyintézetekben. Bevezették sokhelyütt a katonaságnál is. Újabban a gyárakban, műhelyekben a képességvizsgálatokon kívül általános intelligenciavizsgálatokat is végeznek. Egyre több helyen van vagy volna szükség az értelem tárgyilagos megvizsgálására. A gyakorlati céloktól eltekintve, a tudományos kíváncsiság is ösztönözte a kutatókat.

Ahányféle elméletet felsoroltunk az értelem meghatározására, szinte ugyanennyi kísérlet történt a gyakorlati meghatározásra is.

Sokan már eleve elleneztek az intelligencia tárgyilagos megismerésének lehetőségét: az értelem, az értelmesség nem mennyiség, nem mérhető tulajdonság. Valóban nem könnyű feladat ilyen globális folyamat próbákkal való megismerése és meghatározása. A kísérletezés állomásait nem soroljuk fel. Az eddigi mód-

szerek közül legalkalmasabbnak a két francia, *Binet* és *Simon* értelmességvizsgálati módszerét találtuk. Ezt a háború előtt állították össze, hamar elterjedt szinte világszerte. Német gyermekekre *Bobertag* módosította, az amerikaiakra *Goddard*, a magyar gyermekek számára pedig *Éltes Mátvás* dolgozta át.

A módszer előnye, hogy az értelmességet 3 éves kortól felnőtt korig, 20 évesig vizsgálja; könnyen kezelhető, a vizsgálat nem tart hosszú ideig; érdekes, a gyermek szívesen végzi; nem az iskolai tudásból következtet. Nem egyoldalú, hanem az általános intelligenciát vizsgálja, mindenre kiterjed: a következtető képességre épp úgy, mint a logikai- és szám-felfogásra, az ítélőképességre vagy a kombinatív hajlamra.

Az értékelés úgy történik, hogy megállapítják a vizsgálatnak «értelmi-korát», helyesebben értelmességi-korát. Ezt azután össze kell hasonlítani az életkorral. Veszélye ennek a vizsgálatnak, hogy az egyén értelmességet voltaképpen egy szám fejezi ki. Azok a módszerek, amelyek az egyén értelmi fejlettségét «profilon» (valamennyi tulajdonság grafikon-szerű képén) ábrázolják, talán jobban alkalmazkodnak az egyén értelmének sokrétűségéhez. Azonban, ha a vizsgáló a módszert, bármelyiket követi is, csak műszernek tekintti és a vizsgált elmefolyamatok mögött látja a lélek egységességét, nem jelent veszélyt, ha az értelmességet akár egy szám fejezi ki.

A vizsgálat módja.

156 falusi, szegénysorsú gyermeket vizsgáltunk meg ezzel a módszerrel; csak olyanokat, akik írni még nem tudnak; az írni-tudókat másfajta, csoportos próbasorozattal vizsgáltuk, erről később lesz szó.

A 156 gyermek közül 52-t egy évvel ezelőtt vizs-

gáltunk, 104-t most. A 104 gyermekből feldolgoztunk pontosan 100-at, a többit kitettük, mivel kettő olyan erősen beszédhibás volt, hogy teljesítményét nem lehetett komolyan értékelni, a másik kettőt egyéb okból.

A 100 gyermeknek majdnem fele (49) fiú volt, a többi (51) lány.

Életkor szerint így oszlanak meg:

	fiú	lány	összesen
3 éves	2	1	3
4 éves	5	2	7
5 éves	7	12	19
6 éves	11	5	16
7 éves	14	15	29
8 éves	4	11	15
9 éves	7	5	12
összesen	49	51	100

A legfiatalabb gyermek, akit ezzel a módszerrel vizsgáltunk 3 éves volt, a legidősebb 9.

Mint minden lelki vizsgálatnak, ennek a vizsgálatnak is előfeltétele és általános követelménye, hogy a vizsgált jó testi-lelki állapotban legyen. Vagyis ne legyen beteg, sem kimerült, sem álmos. Ne legyen zavarban, ne legyen izgatott, ne féljen. Az indulat, a félelem néha szinte megbénítja a szellemi működést. Éppen Binet, a próbasorozat összeállítója, írja le, hogy mikor közlegényeket magasrangú katonatisztek jelenlétében vizsgált, a katonák jórésze sápadozott, pirult, izzadt, ferde feleleteket adott. Mihelyt a katonatisztek kizárta a teremből és négy szemközt foglalkozott a katonákkal, izgatottságuk megszűnt, eredményük sokkal jobb volt. Éppen így vagy még inkább így van ez a gyermekekkel. A vizsgálat akkor jó, ha olyan mint egy kedélyes beszélgetés, a vizsgált nem is sejtí, hogy vizsgálják.

A vizsgálatnak ezt a részét jól meg lehetett oldani ezeknél a gyermekeknél: olyan helyen történt, ahova szívesen és gyakran járnak, mi sem voltunk már ismeretlenek előttük; a kérdések érdekelték őket: örültek annak, hogy foglalkoznak velük. Csak az egészen picinyek közt, akik még óvodába sem járnak, volt néhány zárkózott, hallgató, de lassanként ezek is fölengedtek.

A képek próbája.

A vizsgálat olyan próbával kezdődik, amelyen minden gyermek felbátorodott. Színes, mozgalmas képet tettünk eléje és felszólítottuk: mondd el, mit látsz ezen a képen.

A feleletek értékelése a gyermek életkora szerint más és más. A 3—7 éves gyermek csak *felsorolja* a személyeket és tárgyakat: néni, bácsi, ház. A 7—15 éves gyermek leírja a *cselekedeteket*, azok egyes mozzanatait: a bácsi húzza a gyerek haját, a néni néz ki az ablakon. 15 éves kortól már a helyes logikai *összefüggést* is fel kell ismernie és következtetnie a megtörtént eseményre.

Természetesen már 6—7 éves korban is akad gyermek, aki csaknem helyesen ismeri fel az események logikai rendjét, viszont van 8—9 éves gyermek, aki csak felsorol.

Milyen feleleteket adtak erre a képre a 3—9 éves falusi gyermekek?

Csak néhány jellemzőt közlünk, a fejlettségi fok szerint, kezdve a legkezdetlegesebbtől a leglogikusabbig:

3 éves fiú: *ez itt ni, ott is ni*

4 éves lány: *fogjak a babát*

5 éves lány: *eztet, katona, e is katona*

9 éves fiú: *ember meg jány meg asszony*

5 éves lány: *gyerek, ez is gyerek, emut bácsi, emitt néni*

4 éves fiú: *mit csinál ez a gyerek rajtat elesett? az ember megcsípte ennek a haját meg ezt a gyereket meg eztet. Olyan szépek ezek rajta!*

Igen gyakran tévednek: a betört ablakot fecskének mondják, forgónak, csillagnak, a hógolyót tojásnak, krumplinak, a cselekményeket is egészen tévesen értelmezik.

6 éves lány: *megfóta a haját ennek az ember, e meg úgy imádkozik, ez mutassa, ez az anyukája ennek? mondja, hogy ne bántsa.*

6 éves fiú: *az ember a fiának lelökte a kalapját, húzza a haját, ennél a gyereknél itt van 4 hogolyó, az asszony meg tatja a száját, ugnézi*

8 éves lány: *öreg ember kis gyereknek tépi a haját*

7 éves fiú: *cibálja a haját, mer rosszalkodott*

8 éves lány: *a gyerek hógolyózni akar, tipi a haját az apja, aztá itt meg niz ki az anyja*

összehasonlításként közlünk néhány jómódú családból származó városi gyermek által adott választ:

SVz éves fiú, apja miniszteri tanácsos, *betörte az ablakot, meghúzta a haját, lerepült a sapkája*

6 éves kislány, apja bírósági elnök: *egy kisfiú betörte az ablakot és egy bácsi megveri*

9 éves fiú, apja földbirtokos: *ez a fiú hogolyóval betörte az ablakot és ezt a másikat verik meg, ez meg kineveti*

Már ezekből a feleletekből is lehetne valami értelmességi fokozatot felállítani. Világosan látszik, melyik gyermek következtet, melyik magyaráz, melyik épp csak leír. Melyik téved; melyik képes a lényegest megkülönböztetni a lényegtelenről.

A második képre adott feleleteket ismét az értelmességi ranglétra szerint rendezzük:

4 éves lány: *fogják a babát*

5 éves fiú: *asszon, asszon, asszon, asszon*

6 éves fiú: *ez jány, ez ember, ez gyerek, ez asszony, főznek*

5 éves kislány: *ez áll, ez is áll, ez is, ez ül, ez áll, ez is*

4 éves fiú: *itten meg ilyet csinálnak, az a néni megfogta az embernek a kendőt, odahuzta a szemire, az ember meg cipőben van*

7 éves lány: *emberek, fényképeztetnek*

6 éves fiú: *az embernek fáj a szeme, aztán tettek rá kendőt aztán nem lát, a kancsó meg csupor leborult*

6 éves lány: *fölhajtotta ennek a kendőjét mondta ő nem kisján az asszony föl akarja venni a csuprot*

8 éves lány: *itt az asszony fogja a kendőt az assz-*

siony fogja azt a tuhát, az meg mutassa a sárgát amilyen a haján van, itt meg az asszony félti a csuprot, hogy le ne essen

5 éves fiú: meg akarja... bekötötte ennek, osztán mondja a leány erre csorog a dió arra meg a mogyoró

9 éves fiú: ezek meg szembekötöznek, azt játszanak

Mutatóba ismét közöljük néhány jó módú városi gyermek válaszát:

3½ éves fiú, apja miniszteri tanácsos: ez lehúzta a téritőt, ez meg megijedt, ez meg meghúzta a haját.

8 éves fiú, apja egyetemi magántanár: szembekötös-dit játszanak a gyerekek és a csészek legurulnak az

*asztalról c s a szobalány bejön és a mama is oda-
szalad*

9 éves fiú, apja földbirtokos: *ennek a fiúnak bekö-
tötték az arcát, mert fogócskáznak és nekimegy az
asztalnak és mindent ledút.*

Érdekesen váltogatja egymást egy koron belül a he-
lyes meglátás a téves megfigyeléssel. Ugyanabban az
életkorban az egyik sokkal rosszabb megfigyelő, kö-
vetkeztetőképessége is gyenge és félrevezeti őt, a má-
sik helyesen következtet. Egészen hasonló megállapí-
tást tehetünk a harmadik képre adott feleleteknél.

4 éves lány: *fogják a babát*
(ez mindegyik képre ugyanezt mondta)

3 éves flu: *kép, papa, kép, játék*

5 éves kislány: *ez fekszik, ez áll, ez is áll*

4 éves lány: *itt lány, kettő, itt meg gyerek, itt is, itt meg ember*

4 éves íu: *ez is szép, ez is szép, jányok ünek, ezek itt dógoznak*

6 éves fiú: *ember viszi a butot az asszony meg a kisgyereket*

7 éves fiú: *ittén meg a gyerek hentereg az asszony fogja a kisgyereket itt meg az ember levette a kalapját*

9 éves lány: *üti az ember a gyereket, aztán szalad az anyja, hogy ne üsse*

7 éves lány: *ittén meg fogja a kisbabát itten meg fekszik a kisgyerek itten meg köszön a rendőr*

7 éves fiú: *itt az asszon viszi a kicsit, az ember levette kalapját, kézibe az ostornyél, oszt a gyerek lefeküdt előtte, kezét kinyújtja, az ablakban nézi két kisjány, meg ott a virág*

8 éves kislány: *itt meg a kisgyerek fekszik, oszt az apja megyn, itt ez a kisgyerek az apja lábára tette a lábát, hogy ne menjen el, az asszony meg fogja a kisgyereket*

(Hogy mennyi a «melléktermék» minden ilyen vizsgálatnál, azt itt közbevetőleg is érdemes megemlíteni a legutóbbi feleletnél: a kislány, aki ezt a feleletet adta, törvénytelen, apja elment, mikor ő még kicsi volt — vizsgálat közben azonnal el is meséli —, azóta nem látta; bizonyosan így tartotta volna vissza ő is az apját. Véletlen felelet talán egy sincs; minden szavuk leleplez valamit a leiekből.)

7 éves fiú: *föllökte a gyereket, az a nagy fiú*

9 éves fiú: *az asszony viszi a kisbabát, az ember meg fölbuktatta a gyereket, a sapkája is leesett a födre*

6 éves fiú: *az ember megy, kéziben van a kalap, aztán a fiú nekimegy aztán elesett, az asszony meg szalad a gyerekekkel, aztán a gyerekeknek meg leesett a sapkája*

Városi jómódú gyermekek feleletei:

3½ éves fiú, apja miniszteri tanácsos: *esik az eső, ez meg leesett, ez meg benéz*

6 éves kislány, apja bíró: *a gyerek elesett, a mama megy fölvenni, a bácsi kezében cylinder van, köszön*

9 éves fiú, az apja földbirtokos: *f ellöki a kisgyereket az az ember, ez meg elesik, véletlenül dönti fel*

A téves felismerésekkel zsúfolt feleletek mutatják, hogy a gyermekek értelmileg még mennyire fejletlenek: megfigyelőképességük rossz, a lényegét képtelened felismerni, az ok- és okozati összefüggésre még nem tudnak következtetni. (Ezt a problémát Stern külön kísérlettel kutatta: «tanú-vallomás» vizsgálatokkal bebizonyította, hogy nemcsak a gyermekek, de a felnőttek megfigyelőképessége is nagyon megbízhatatlan. Nemcsak úgy megbízhatatlan, hogy elfeledi a látott és hallott és átélt élmény részleteit, hanem úgy is, hogy tévesen emlékszik vissza azokra. Téves emlékezésében pedig annyira bízik, hogy a vizsgált személyek 25 % -a hajlandó lett volna teljes jóhiszeműséggel esküt tenni rá.)

A falusi gyermekek és a városi jómódú családból származó gyermekek néhány feleletének összehasonlítása már belevilágít a vizsgált csoportba: mutatja, hogy az ugyanolyan korban levő más környezetbe tartozó gyermekek átlagban mennyire másképp, mondjuk ki a szót, mennyivel fejlettebb szempontból és kevesebb tévedéssel értelmezték a képeket.

A továbbiakban a falusi gyermekek vizsgálatának eredményét állandóan a normális, átlagos városi gyermekek teljesítményéhez mérjük; amikor középfokban beszélünk vagy összehasonlítunk, mindig hozzájuk viszonyítunk, ha nem is nevezzük meg újra meg újra őket.

A három—négyévesek próbái,

E bevezető kísérlet után feladtuk a gyermekek életkorának megfelelő kérdéseket. Minden életkorra öt kérdés, öt próba van; a három éves kornál kezdődik.

A *hároméves* gyermeknek a próbák során meg kell mutatnia száját, szemét, orrát; hat szótagból álló mondatot kell hiba nélkül utánunk mondania. Két számot kell ismételnie. Meg kell mondania vezeték és keresztnévét.

A hároméves kornak megfelelő próbát a 3—5 éves gyermekek mind jól megoldották: csupán egy-kettő akadt» aki a képeket nem értelmezte a három éves kornak megfelelően, azaz a személyeket és tárgyakat nem volt képes helyesen felsorolni.

A *négyéveseknek* meg kell nevezni tudni néhány felmutatott tárgyat: kulcsot, kést, fillért. Meg kell mondaniok, fiúk-e vagy lányok. Már négy számot kell ismételniök, két vonalat — egy hosszabbat meg egy rövidebbet — összehasonlítaniok, végül négy fillért megszámlálniuk.

Ezeknél a kérdéseknél a 3—5 éveseknek a legkönnyebben ment a tárgyak felismerése és megnevezése, a két vonal összehasonlítása, tehát a konkrétabb, kézzelfoghatóbb próbák. Azt is meg tudták mondani, hogy «gyerekek»-e, vagy «jányok». A négyes számsor utánanonndása azonban csak alig egy-két 3—5 éves gyermeknek sikerült.

A városi gyermekeknél nem látjuk ezt az egyoldalúságot: a jó és rossz feleletek száma egy-egy próbára aránylagosan oszlik meg; ebben az életkorban a többség helyesen felel valamennyi kérdésre.

Az öt—hatéves gyermekek próbái.

A próbák életkoronként folytonosan nehezednek.

Az *ötéves* gyermekeknek két súly közül fel kell ismerniök a nehezebbet. (3 és 12 g.) Tizennégy szótagból álló mondatot kell ismételniök. Hármás megbízást kell elvégezniök. Némi szép érzékről is tanúságot kell íenniök: egy-egy rikítóan szép és rikítóan csúnya nőről kell ítéletet alkotniök, illetve kiválasztaniök a «szép nénit». Végül meg kell mondandók, délelőtt van-e, vagy délután.

A gyermekek itt ismét a kézzelfoghatóbb feladatokat oldották meg jól: a két súly összehasonlítása és különösen a hármás parancs teljesítése csaknem minden esetben sikeres volt (gyakran kapnak otthon megbízásokat, megszokták). A szép megítélésénél már botladoztak: az ötéveseknek alig a fele választott helyesen. Városi gyermek ebben az életkorban úgyszólván sosem téved; a szépet veszi ki; ők inkább a parancs teljesítésében ügyetlenek.

A *hatéves* gyermeknek még nagyobb követelményeknek kell megfelelnie: négyzetet lemásolni, a jobb- és baloldalt biztonsággal megkülönböztetni, 13 fillért megszámlálni, hiányos rajzokon felismerni, hogy mi hiányzik és néhány egyszerű tárgyat meghatározni, a cél megjelölésével.

Ezekre a próbákra a falusi gyermekek csak úgy ontották a jó feleleteket: rögtön az elsőt, a négyszög lemásolását csaknem valamennyi hatéves jól megoldotta. Meglehetően jól megkülönböztették a jobb- és baloldalt, különösen azok, akik óvodába jártak. Feltűnően jó volt a tárgyak leírása; a hatévesek között egy sem akadt, aki ne jól felelt volna erre a próbára. A «mi az asztal, mirevaló?» kérdésre nagyjában ilyen válaszokat adtak:

*írunk rajta
arra tesszük a kancsót, pohárt
deszka és négyszögletes
eszünk rajta*

ez volt az uralkodó válasz, a gyermekek 90 %-a gy határozta meg.

A következő, «hát a kés?» kérdésre kevés kivétellel azt felelték, hogy kenyeret vágni; a városi gyermekek többsége általánosabban határozza meg. azt mondják: vágni vele. Közlünk néhány eltérő választ:

*vas
kényért vágni meg szalonnát
csirkét vágni, meg kenyeret meg faragni
ölni vele*

A «hát a baba?» kérdésre a városiak egyhangú «ját-zsani vele» válasza helyett a falusiaknál nagyobb változatosságot találtunk; a baba nekik legtöbbször nem játék, hanem kisgyerek, akit nekik kell dajkálniok, tehát

*e szil-
kel!
ringassuk
altatni
ha felnő akkor nagy les:
porba van, megnő aztán dogozik*

Az utolsó kérdésre, hogy mi a ló, mire való? ismét a falusiak feleltek nagyobb változatossággal; a városi sablonos «kocsit húz»-ön kívül gazdagon ömlik a meghatározás:

*befogni
hajtani
szalmát hoz
kocsizni*

Legnehezebb volt a falusiak számára ebben a sorozatban a hiányos arcok felismerése: képeket mű tál-

tunk nekik, az egyik arcról hiányzik az orr, a másiktól a szem, a harmadiktól a száj. Alig akadt olyan a hatévesek között, aki ezt felismerte.

A hét- és nyolcévesek.

A *hétéves* gyermekeknek az volt a feladatuk, hogy két derékszögű háromszögalakú papírlapból állítsanak össze téglalapot egy perc alatt, továbbá, hogy minta után rombuszt rajzoljanak, végül, hogy felismerjék a pénzeket és a színeket.

Ezek közül a próbák közül a tűr elem ját ék, a háromszögek összetologatása sikerült a legjobban; ennek a sorozatnak legkonkrétabb feladata. A színeket is helyesen megnevezték; néhány összetévesztette a kéket a zölddel, néhány a barnái a feketével; egy gyermek akadt, aki egy színt sem nevezett meg. Arra a kérdésre, milyen színű a ruhád?, így felelt «anyám tudja»; ezt a választ adta a többi szín-kérdésre is. Feltűnő volt, hogy mennyire rosszul feleltek meg a 'pénzek felismerése» próbának: a hét- és nyolcéveseknek több, mint a fele, sőt a kilencéves gyermekek jórésze nem ismerte a magyar, használatban levő ércpénzeket!

A *nyolcévesek* akkor felelnek meg életkoruk értelmi színvonalának, ha 3 darab kétfillérest és 3 darab egyfillérest össze tudnak számolni, ha öt számból álló számsort utánunk mondanak, ha húsz másodperc alatt húsztól visszafelé tudnak számlálni egyig, ha emlékezetből össze tudnak hasonlítani több tárgyat, végül, ha az úgynevezett «könnyű kérdése»-re megfelelnek.

Ezeknél a próbáknál a helyes feleletek már csak vékonyán csorogtak: nem ment sem a számsor ismétlése, sem η visszafelé számlálás, sem a két- és egyfil-

léresek összeadása. A «könnyű kérdések»-re és az «összehasonlítás emlékezetből»-re is csak itt-ott kapunk helytálló meghatározást.

Az utóbbi első kérdése ez volt: «éppen olyan a lepke, mint a légy?». A válaszokat három csoportba sorolhatjuk: a) teljesen rosszak, b) olyanok, amelyekben a megkülönböztetés az összehasonlított tárgy lényegtelen jegyét emeli ki, c) olyanok, amelyekben a megkülönböztetés lényeges jegyét emeli ki. Felsorolunk néhány választ eszerint a csoportosítás szerint:

a) *igen*

olyan

b) *más forma*

a lepke fehér

lepke van piros is

e) *mert áztat a hernyó fladza*

nagyobb szárnya van a lepkének meg hosszabb

a lepke szíjjá a mézet

A másik kérdésre: «az üveg olyan-e, mint a fa?» adott feleleteket ismét az előbbi — rossz, közepes, helyes — csoportokba osztályozzuk:

a) *olyan*

az üveg üvegbü van

még én se tudom

b) *az üveg fehér de az nem*

a fa fehér az üveg más forma

a fa hasznosabb mint az üveg

c) *az üveg eltörik, a fa tűzrevaló*

az üveg olyan mint a cukor a fa töviskes

az üveg elvágja a lábunkat de a fa nem, azt lehet

tűzolni

átlátni, de a fán nem lehet

A harmadik kérdés: az írka éppen olyan-e, mint a könyv? A nyert válaszokat az előbbi szempontok szerint ismét három csoportba osztályozzuk:

a) *olyan,*

b) *az írka fehér a könyvben vannak cifrák*

c) *irkába van vonal könyvbe meg betű
abba írni lehet abba meg olvasni*

Ezek a kérdések a városi gyermek számára sem nagyon könnyűek; azonban zömük mégis a második és harmadik csoportnak megfelelő választ ad; az első csoportba tartozó rossz feleletet ebben az életkorban csak elvétve kapunk; a falusiaknál viszonylag gyakran.

A gyermek józan megítélő-képességére vet világot a «könnyű kérdések» kísérlete.

Az első kérdés: mit csináljunk, ha lemaradunk a villamosról? (Illetve itt autóbusról, mert ők csak azt ismerik.)

A válaszoló gyermekeket a következő értékelés szerint lehet csoportosítani: a) teljesen tanácstalanok, akik hallgatnak, vagy nem tudom-mal felelnek; ilyen volt a gyermekeknek körülbelül egyharmada, b) a gyermekeknek körülbelül másik harmada irreális választ adott a kérdésre: vagyis olyan megoldást választott, amit a valóságban nem lehet megtenni, vagy ha lehet is, nem célravezető; jellemző feleletek:

*az otonak meg állni
utánamék egy öreg néni
kicsit ne fáradjak el
utánaszaladok
kiáltani kell*

behina, menjek be egy

a) a gyermekek harmadik harmada reális választ adott a kérdésre, a megoldások a célnak, úgy-ahogy megfelelnek:

*gyalog kell menni
emék gyalog (számukra valóban a legreálisabb
megoldás)*

*kér biciklit oszt utolérti oszt beszél hogy álljanak
meg
kocsival menni
biciklist fogadok*

A másik kérdés így hangzott mit csináljunk, ha eltörünk valamit, ami nem a mienk?

a) A szellemileg fejletlenebbek itt szintén semmi sem tudtak mondani a kérdésre, hallgattak, b) Sokan úgy értelmezték a kérdést, hogy ők mit tennének, vagy velük mi történne hasonló helyzetben, tehát az általános, tárgyilagos, normatív célzatot nem ismerték fel a kérdésben, vagy figyelmen kívül hagyták, hogy az eltört tárgy nem az övék. Jellemzőbb válaszok:

ríni

kikapok

megver anyám irta

e dugni hogy meg ne tudjál

kihajítani a szemétkébe

bocsánatot kérek anyámtul érte

c) A nyolcéves kornak megfelelő választ is szép számmal adtak, ilyenféleképpen:

meg kell fizetni

meg kell adni az árát

másikat kell adni neki érte

Végül a könnyű kérdések közül a harmadik volt: ha az ember pénztárcát talál az utcán, mit kell tennie⁹

a) A gyermekek egy része, a szellemileg fejletlenebbek, mint az előbbi esetekben, nem tudom-öt mondanak, vagy bizonytalan feleletet adnak:

tenni bele pénzt

aki keresi azé

b) A gyermekek másik típusa már igen határozottan tudja, hogy mit csinálna a tárcával, de a próba szempontjából helytelen a válasz: ezek a gyermekek mind a maguk számára tartanak meg a tárcát. Jellemzőbb válaszok:

zsebreteszem, veszek rajta cukort

botba menni oszt e kötöm a pizt

c) A gyermekeknek egy harmadik része a realitás és a fennálló erkölcs szempontjából ítélte meg a kérdést; azt mondták el, amit ők tennének:

*odaadom édesanyámnak
zsebretenni megnézni odadni édesapámnak
meg kell keresni a gazdáját, odaadom a tanító ur-
nák, felnyujtja oszt megkérdi kié*

Csak egy gyermek akadt a száz között, aki a kérdést nem a gyermeki realitás szerint ítélte meg, hanem hogy tárgyilagosan, emberileg mi a teendő; válasza: el kell vinni a községházára.

A városi gyermekek ezt az utóbbi fajta feleletet összehasonlíthatatlanul sűrűbben adják. Általában a könnyű kérdésekre a városi átlagos gyermekek sokkal inkább általános, normatív ítélettel felelnek: az elsőnél például: várni kell egy másik villamosra, a másodikonál: a kárt meg kell téríteni, a harmadikonál: el kell vinni a rendőrségre; ritkábban fordul elő náluk, a második kérdésnél, hogy a pénztárcát maguknak akarnák megtartani. Nem állíthatjuk, hogy erkölcsi érzékük fejlettsége készíteti őket erre a feleletre, hanem szellemileg érettebbek, tudják, hogy mit kell tenni, illetve kellene. (A kísérlet célja az értelmi fejlettség megállapítása, nem az erkölcsié.)

A kilencévesek próbái.

A *kilencévesek* próbái természetesen még nehezebbek, megoldásuk még fejlettebb értelmet kíván. Meg kell mondaniok, hányadika van (háromnapos tévedés nem hiba), a hónapok neveit kell elsorolniok húsz másodperc alatt, öt súlyt súly szerint sorozatba rendezniok, «boltos-játék»-bán egy pengőből aprót visszaadni, végül egy olvasmány tartalmát kell elmondaniok

Erre az életkorra már csak itt-ott csöppent egy-egy jó felelet. A dátumot egyetlenegy gyermek sem tudta helyesen megmondani, a legtöbbször még arról sem volt fogalma, hogy milyen hónap van. A hónapok neveit is alig-alig egy-kettő volt képes felsorolni. «A pengőből jól visszaadni szintén nem tudtak. Városi gyermekek általában igen jól megfelelnek ezekre a kérdésekre; ebben az iskolának nem kis része van.

Meglepően elmaradtak a falusi gyermekek a kilenc-évesek próbáinak utolsó kérdésében: az olvasmány tartalmánál elmondásában.

A rövid kis olvasmányt, gyöngye olvasási készségük miatt, magunk olvastuk fel nekik. Tíz lényegesebb pontra kellett volna emlékezniük. Hogy ez milyen sikerrel járt, arról tanúskodjanak a mutatóba közölt tartalomelmondások. Az olvasmány így hangzik:

Három ház leégett.

Körmöcbánya, szeptember 5. A múlt éjjel nagy tűz volt Körmöcbányán és a város közepén három házat elpusztított. Tizenhét család hajlék nélkül maradt. A kár meghaladja a 150.000 pengőt. Mentés közben egy borbély-legény, mikor a bölcsőből kivett egy kis gyermeket, súlyosan megsebesült a kezén.

A gyermekek választát a megoldás helyességének fokozata szerint állítottuk sorrendbe:

9 éves lány: *a városba három ház leégett*

9 éves fiú: *egymás mellett három ház leégett*

6 éves fiú: *ház leégett, a kisbabát meg megfogta az asszony, oszt sebes lett a keze*

7 éves fiú: *leégett... Körmöc ... szeptember, leégett .. . leégett két ház ... a borbély kivette a kisfiút a bölcsőből oszt leégett a ház ...*

7 éves fm: *februárban három ház leégett, nagy tűz volt a városban oszt leégett három ház... három gyerek anyátlan maradt.. . oszt jött ott egy ember, oszt egy kisgyermeket kivett a bölcsőből oszt csupa sebes lett a keze*

8 éves íiu: városház, három ház leégett, 17 család megsebesült.. . . ment arra egy borbélegény kivett a böcsöbű egy kisgyereket.. . . oszt megsulyosodott a kezében ... oszt hét család meg vagyon nélkül maradt

1 éves fiú: Körmöcbánya közepén leégett három ház, ott maradt tizennyolc család földel alatt.. . . arra ment egy borbélylegény, oszt fővett a bölcsobüül egy kisgyereket oszt megsebesült

Külön· közlünk most néhány olyan tartalomelmondást is, amelyben nem egyszerűen a felfogás és az emlékezet fejletlensége okozza a tartalom sovány-ságát és tárgyi tévedéseit. Vannak olyan gyermekek is, akiknek a képzelete kiragad egy-egy szót a hallott vagy átélt eseményből, elvonul azzal, mint egy zsák-mánnyal a maga saját, egyéni élményei, álmódzásai, személyes emlékei közé és ott átalakítja, néha fel-díszíti, gyakran ráismerhetetlenné változtatja s úgy tér meg ismét vele.

6 éves fiú: leégett három ház Körmöc... oszt el-pusztult három ház .. . odajött egy borbély kivenni egy kisgyereket. . . . oszt elégett.. . . 150 pengőbe ke-rült .. . oszt meg kellett fizetni. .. oszt eltemették a kisgyerekeket, oszt énekeltek, hanták rá a földet, oszt rítottak...

9 éves fm: három ház leégett aztán meg hét meg-maradt belőle, aztán jött ott egy borbély legény, egy kisgyereket kivett a böcsöbű, megsebesült... aztán meg leégett három ház .. . aztán meghaltak .. . aztán meg elmentek lakóknak, aztán agyonlítették a csehek a magyarokat. . . . felrobasztották a házakat. .. aztán meghaltak . . . aztán meg rítottak... a Dunába lövöl-döztek ...

6 éves fm: mikor a kisgyereket eltemették, akkor letettek egy követ, oszt ráírták a nevét.. . . aztán meg hazamentek .. . aztán hát meg sajnálták a gyereket...

Gyakran kitűnő eszköz ez a gyermeknek a gyenge emlékező- és felfogóképesség palástolására, akár csak saját maga előtt is; felelnie kellene valamire, amire

nem tud engedi ját feltörni a segítséget, amelyet a lelke küld. Jellemző erre a típusú gyerekekre az is, hogy soha nem mondja a «mi történt még» kérdésre azt, hogy «nem tudom»; amíg csak kérdezik, folytatja a választ. Városi gyermeknél, vagyontalannál és jómódúnál egyformán megvan ez a fajta; nem is ritka.

(Meg kellett állapítanunk azt is, hogy a gyerekeket megzavarta az országosan használt szöveg egy-egy magyartalan kifejezése. A «meghaladni» igét nyilván egyszerűen nem értették; a «súlyos» szó sem használatos a kézen szenvedett sebesülésre. Ezt figyelembe vettük.)

A tízévesek értelmi színvonalának megfelelő kérdésekre szinte teljesen kiapadtak a helyes feleletek: egy-egy próbára már csak három gyermek ad jó választ. A tizenkét-húszéves értelmi színvonalnak megfelelő próbára már egyetlen egy gyermek sem felelt meg. E próbák ismertetését el is hagyjuk.

A falusi és a városi gyermek.

λ vizsgálat általános eredményét összefoglalva és összehasonlítva hasonló korban levő és vegyes társadalmi környezetből származó budapesti gyermekek általános eredményével, a következő képet kapjuk:

A falusi gyermek megfigyelőképessége kezdetlegesebb, mint a városié: inkább a részletekben merül el, a lényegét kevésbé veszi észre s ezért könnyen tévútra kanyarodik.

A falusi felfogása az elvont és logikai kapcsolatokban nehezekebb. Erre vall, hogy a számsorokat alig egy-egy gyermek tudta elismételni.

Kombinatív-, ítélő- és következtetőképességük gyengébb, főleg az elvontabb dolgokban. Ez az oka, hogy a könnyű kérdések nehezek voltak számukra és

viszonylag sokan nem tudták megkülönböztetni a szépet a csúnyától.

Képzletük féktelenebb, épp, mert értelmi belátás és kritika nem tartja vissza eléggé.

Emlékezetük is megbízhatatlanabb, mint a városiaké: már csak felfogásuk, megfigyelésük tévesebb \olta miatt is.

Volt néhán> feladat, amelyben a falusi nem maradt a városi teljesítménye alatt, sőt \alamivel felülmúlta. Ezek a reális, kézzelfogható kérdések megoldásai voltak, a hármas parancs teljesítése, a súlyok összehasonlítása, a tárgyak megnevezése, a türelemjáték

De éppen a fejletlenebb megfigyelő-, ítélő- és következtetőképesség, a következtelenebb gondolkodás, a féktelenebb képzelet, a hűtlenebb emlékezet azt jelentik, hogy nincsenek azon a szellemi színvonalon, amelyen az ő korukban lenniök kellene, hanem alacsonyabban vannak. Az ugyanolyan korú átlagos városi gyermek értelmi színvonala magasabb, fejlettebb, mint a falusiaké. A falusiak primitívebbek, naivabbak, egyszóval gyermekebbek életkoruknál.

Ennek az oka vájjon valóban az, amit minden falusi gyermekről szóló könyv emleget, hogy a falusiak tömörebb valóságban élnek, szinte a természethez tapadva, a kézzelfogható iránt van érzékük, ezért primitívebbek? A falu teszi őket azzá, a természet közelsége?

A kérdés megvilágítására pontosabb adatokat az életkor és az értelmességi kor összehasonlítása nyújt majd.

Az életkor és az értelmességi-lwr.

λ vizsgálat megtörtént: egy-egy gyermeknek föl-tettük nemcsak az életkorának megfelelő kérdéseket,

hanem az alacsonyabb korokét is, mindaddig, amíg válaszolni tudott valamelyik alacsonyabb életkor színvonalának megfelelő valamennyi kérdésre. A magasabb évek próbáit is feladtuk neki, egészen addig, amíg valamelyik kornak már egyetlen kérdésére sem adott helyes választ. A + és — jelekkel értékelt feleletekből most kiszámíthatjuk az értelmességi-kort, a gyermek szellemi korát. Az életkor csak azt jelöli, hogy a papíroson hány éves a gyermek, — az értelmességi-kor a tényleges értelmi fejlettséget mutatja. Kiszámítása (a jó és rossz eredmények alapján) igen könnyű.

Alapul vesszük azt az értelmi-kort, amelynek valamennyi próbáját jól megálta; ehhez adjuk a további jó feleleteket, mivel évenként 5 próba van, tehát feleletenként V_5 értékben. Ezt aztán átszámítjuk tizedes értékre, ez az értelmességi-kor.

Az értelmességi hányadosban való értékelést elhagytuk: az egyszerűség kedvéért az életkortól való eltérés szerint ítéltük meg a gyermekeket: aszerint, hogy értelmi-koruk és életkoruk között mi a viszony. Megfelel-e értelmikoruk az életkoruknak? Ha nem, fölötte van-e, vagy alatta-e?

A 100 vizsgálati lap azt mutatja, hogy a gyermekeknek körülbelül a fele *életkorának megfelel*: értelmileg annyi idős, mint ahány éves születési bizonyítványa szerint. Van néhány, aki szellemileg túllépi életkorát: értelmileg 1—2 évvel fejlettebb, mint épértelmű kortársai. A többi gyermek *életkorán alul* marad: elmeműködésük t—2 évvel fiatalabb gyermekének felel meg.

Pontosan, százalékban, a 100 gyermek szellemi képe ez:

<i>életkoránál fejlettebb két évvel</i>	<i>1%</i>
<i>életkoránál fejlettebb egy évvel</i>	<i>7%</i>
<i>életkorának éppen megfelel</i>	<i>51%</i>
<i>életkoránál fejletlenebb egy évvel</i>	<i>27%</i>
<i>életkoránál fejletlenebb két évvel</i>	<i>12%</i>
<i>életkoránál fejletlenebb három évvel</i>	<i>2%</i>

Ezek a pusztá számok már elindíthatnák a következtetések áradatát. De félre is vezethetnek. Óvatosnak kell lenni, körültekintőnek: a falusiak adatait össze kell hasonlítani városi gyermekek érlelmességí vizsgálatának eredményével. Milyen azok szelleml képe? De még ez sem elég. Milyen az idegen, a külföldi gyermekeké?

Éltes Mátyás «A Binet—Simon-féle intelligencia-vizsgálat részletes eredményei» című könyvében összeállította francia, német és amerikai gyermekek értelmi fejlettségének táblázatát. Valamennyin, több mint kétezer gyermekén, ugyanezzel a módszerrel készült a vizsgálat. Ezt egybevetette magyar gyermekek értelmi vizsgálatának eredményével. A városi magyar gyermek nem áll rossz helyen a többi nemzet rangsorában. Életkoruktól való eltérésük aránya mind a két irányban, lefelé is, meg fölfelé is, megfelel azokénak.

Állítsuk melléjük a magyar falusiakat. Mintha hirtelen alacsonyabb alkatú csoportba kerülnénk: a mércét lejjebb kell húzni. A francia, német, amerikai és magyar városi gyermekek között 23% előzi meg életkorát, a magyar falusiak között csak 8% ! Az előbbiek között csak 26% maradt el, a falusiak között pedig 42! Életkorának megfelelő gyermek mind a két csoportban egyforma számban van, 51%-bán.

Legvégül feltüntetjük az értelmileg fogyatékos gyermekek vizsgálatának eredményét is. Ezek a számok bizonyítják, hogy a falusi gyermekeknél szó sincs

szellemi gyöngeségről. Tíz éves korig általában akkor tekintenek egy gyermeket értelmileg fogyatékosnak, ha három évvel marad életkora alatt.

A táblázat nemcsak az életkortól való eltérést, hanem az eltérés nagyságát is feltünteti, hogy az 1, 2, 3 év-e. A pozitív előjel az életkor megelőzését mutatja a negatív az elmaradást, az egyenlőségjel az életkor színvonalát.

	+2	+1	=	-1	-2	-3	-4-tól -9-ig
<i>Francia gyermekek (Binet)</i>	1	20.5	51	21.5	6		
<i>Német gyermekek (Bobertag)</i>	2.5	22.5	52	19	4		
<i>Amerikai gyermekek (Goddard)</i>	5.5	21.5	41.5	20.5	11		
<i>Magyar városi gyermekek (Éltes)</i>	4	17	59	14	6		
<i>Átlagosan</i>	3	20	51	19	7		
<i>Magyar falusi gyermekek</i>	1	7	51	27	12	-2	
<i>Ertelmileg fogyatékos gyermekek (Lltes)</i>	0	0	11	15	17	16	41

A száz kis falusi magyar az adatok tanúsága szerint szellemi fejlettségében mindvégig és messze elmarad a francia, német, amerikai és városi magyar gyermek mögött.

Mivel magyarázható ez az eltérés? Fajtabéli különbséggel nyilván nem: a magyar városi gyermekek semmit sem maradnak el az idegen nemzetbeliek mögött. Másutt kell keresni a magyarázatot. A szellemi fejlettség két tényező függvénye: egy belső, alkatié, és egy külső, környezetié. Ezekből hámozható ki az ok.

Az összehasonlítás első mozzanatában már két

óriási környezeti különbség ötlük szembe: a másik magyar csoport és a külföldi gyermekek úgyszólván valamennyien városiak, sőt nagyvárosiak, ezek pedig valamennyien falusiak, annyira azok, hogy legtöbbjük még ki sem moccan falvából. Azok között a társadalom minden rétege arányosan képviselve van, ezek csak egy rétegből származnak: a legalacsonyabból.

Vegyesét nem lehet összehasonlítani válogatottal. Szét kell bontani a másik csoportot rétegek szerint, városi gazdagra, városi szegényre és azután egybevetni a falusiakkal.

Az úri-, a polgári-, a proletár- és a parasztgyermek.

Már Binet észrevette és 1916-ban megjelent munkájában, «Az iskolás gyermek lélektaná»-ban szövegeltette, hogy a gazdasági nyomor nemcsak a testet teszi satnyává, hanem a szellem és az erkölcs színvonalát is lenyomja,

Németországban még előbb kezdtek foglalkozni ezzel a kérdéssel; a 18. század második felében éppen a proletárgyermekek szellemi elmaradottsága hívta fel a figyelmet a környezet fontosságára. Évszázadokon át tanítottak és nem törődtek a gyermekek környezetével, társadalmi származásával. Ekkor rájöttek, hogy a gazdasági nyomorral együtt jár a szellemi és az erkölcsi nyomor. Forradalmat jelentett a pedagógiában a környezet fontosságának fölfedezése. Szinte forradalminak tetszett a hang is, amelyen írtak, már csak újszerűsége miatt is.

E jelenség vizsgálása egyszerre kétfelől indult meg s folyik ma is: a lélektani okokat kutatják a nevelők, a társadalomtudósok — Natorp, Jurig, Ahgad, Tews, Bode, Hetzer, Busemann — a kórtani okokat az ideg- és elmeorvosok, gyógypedagógusok — Ziehen, Hom-

burger, Lenz, Gregor, Voigtländer. — Kilejlődik a környezet kutatásának, megismerésének tana. Közös céljuk annak a meghatározása, hogy mennyiben tevődik össze az egyén öröklött sajátságokból, mennyiben környezeti tényezőkből; melyeken lehet változtatni és hogyan.

A falusi gyermekek problémájához ez az áramlat is csak nemrégiben érkezett el, 1919-ben Heywang * Landkind» című művében még azt írja, hogy ezen a téren nem talált úttörőre; távol és közel ő az egyetlen, aki a falusi gyermek kérdésével foglalkozik.

Azóta bőven ömlik az e tárgyú munka. A falusi és városi gyermeket a legtöbb lélektani szempontból hasonlítja össze: gyakran csak íróasztal mellett kigondolt elméleti fejtegetések, olykor igen finoman elemző elméleti elgondolások, de hiányzik róluk a valóság, a tapasztalat, a megfigyelés színe. Van köztük néhány gyakorlatibb könyv is; kísérletekről is beszámolnak. Sassenhagen 1926-ban megjelent művében, az «Über geistige Leistungen des Stadtkindes und des Landkindes »-ben a falusi és városi gyermek kombinatív képességét vizsgálja. Erről szólván megállapítja, hogy a falusi gyermek finom megfigyelő, de elmerül a részletekben. A városi elhanyagolja a részleteket, de meglátja a lényegét. Themel kérdőíves módszerrel, ugyancsak kísérletileg hasonlítja össze a városi és falusi gyermek érdeklődési körét: a falusi gyermek érdeklődési köre inkább a testi dolgokra vonatkozik (erősek szeretnének lenni), a városiaké szellemire (okosak szeretnének lenni).

H. Hetzer a nyomorban sínylődő, elhanyagolt gyermeket hasonlítja össze a jómódúval, a gondozottal: úgy találja, hogy az elhanyagoltak szellemileg jelentékenyen elmaradnak; szókinsük gyakran csak egytizede a gondozott gyermekének.

Ugyancsak ő vizsgálja a gazdasági környezet hatását a gyermek lelki fejlődésében: hogyan viseli el a nyomort a nyomorgó gyermek? Adatai nem falusi gyermekekre vonatkoznak, hanem olyanokra, akik városban élnek, tehát alkalmuk van az összehasonlításra. Megfigyelése szerint a gyermek elég korán észreveszi, hogy eltér a többitől: ruházata és tisztátalansága miatt barátkozását a többi gyakran visszautasítja. 10 éves koráig még sikeresen egyensúlyozni tudja magát ügyességgel, tréfacsinálással, még fölényt is szerezhet magának. Mikor azonban ezt a kort elhagyta, rájön, hogy a gazdasági tényeket ilyen módon nem tudja többé kiegyenlíteni. A szegénységbe a gyermek ritkán törődik bele: nem mond le szükségleteiről; a kislány rongyocskát köt a hajába, ha nincs szalagja, ezzel próbálja utánozni a divatot, a kisfiú örül a szobában díszül felállított csorba cserépkorsónak is; a külvilággal szemben dacos magatartást vesz fel, én-jét fokozottan hangsúlyozza, függetlenségi, szembeszállási hajlam bontakozik ki benne. Hetzer szerint ez egészséges életfelfogásra vall; nem szabad elcsitítani a gyermek jogos vágyait, egészséges élet-szükségleteit, melyeknek kielégítését elvárja az élettől. Nem szabad elvenni a gyermek aktív javítás-kedvét sem. A pubertás után a szegénységbe való beletörődése sajnos, amúgy is gyakori.

Sok hasonló témát dolgoztak még fel. Ezek közt azonban egyre sem akadtunk, amely az általános értelmességet vizsgálná és hasonlítaná össze és olyanra sem, amely a falunak legszegényebb rétegéről szólna.

Nálunk Ranschburg és Éltes már negyedszázaddal ezelőtt sürgette a társadalmi környezet és az értelem viszonyának vizsgálatát. Tudtunkkal ilyen munka a mai napig nem jelent meg.

Nagy László, Ballai Károly és Nógrády László összegyűjtöttek adatot, főleg vidéki városokban annak a megállapítására, milyen a magyarság sajtólagos fajtabéli jegye, testi és szellemi téren. Sajnos az anyagnak csak kis részét dolgozták föl. Bartcz Lajos is csak lest-alkati vizsgálatokat dolgozott fel.

Igen sok értékes adatot tartalmaznak, még lélektani szempontból is, a faluvizsgáló munkák, de az általános intelligencia vizsgálatához csak támpontot nyújtottak. Az összehasonlítást így kénytelenek voltunk a magunk-gyűjtötte anyaggal végezni.

Az összehasonlítás alapjául vett «úri» gyermekek a társadalom legmagasabb rétegéből valók: nemcsak gazdag, vagy legalább is jómódú környezetből, hanem olyanból, amelyben törődnek velük, testileg-lelkileg gondozzák őket, sokat, néha túlságosan is sokat foglalkoznak veük, nevelőkisasszony van mellettük, különórákra, esetleg magániskolába járnak. Az apa foglalkozása: miniszteri titkár, egyetemi tanár, magántanár, gyárigazgató, főispán, bíró, báró, földbirtokos és hasonló.

A «polgári» gyermekek jómódú, vagy legalább is nem szegény családokból kerültek ki. Ebben a környezetben már nem fordítanak olyan túlzott gondot a gyermekek nevelésére, nem törekednek annyira a szellem csiszolására. Az apa foglalkozása: asztalosmester, hentes, főgépész, kereskedő, rendőrtörzsőrmester, vámőr és hasonló.

A «proletár» gyermekeket a város legszegényebb és legalacsonyabb rétegéből kerestük ki. Ezek azok, akiknek a nevelésével már semmit nem törődnek. Ugyanolyan sötét nyomorban élnek, állandó nélkülözések közt, mint a vizsgált falusi gyermekeink. A szülő foglalkozása: mosónő, munkanélküli, alkalmi munkás, főleg napszámos.

A «paraszt» gyermekek a falu legszegényebb rétegéből származnak. Földjük nincs, az apa béres vagy napszámos.

Szándékosan válogattuk össze a csoportokat úgy, hogy egy-egy csoport között a környezeti ellentét igen éles legyen. Mindegyik csoport olyan rétegben él, amely egymástól egészen elválasztott, érintkezési felületük is alig van. Így fog a társadalmi környezet hatása tisztán, világosan kirajzolódni.

Az összehasonlítás számai valóban élesen rajzolják meg azt a merev határvonalat, amely ezeket a rétegeket egymástól szellemileg is elválasztja. Hozzáfűzni valamit szinte felesleges.

	<i>életkorán felül van</i>	<i>életkorán alul van</i>
<i>tit</i>	65%	5%
<i>polgári</i>	30%	20%
<i>proletári</i>	15%	35%
<i>paraszt</i>	8%	43%

Keressük-e ezeknek az elképesztő számoknak magyarázatát?

Fölmerült gyakran az a vélemény, hogy a tanult, az úri embernek a gyermeke okosabbnak születik, mint a nem-iskolázott, a keze-munkájából élő emberé.

Születéskor egyelőre még nem lehet az értelmet vizsgálni. Az egyéves kor alatti csecsemőkön a Bühler-léle «kisgyermek-próbákkal» már végeztek kísérleti megfigyeléseket. Ezek eredménye, a vizsgálatot végzők egyik munkatársa szerint, akivel személyesen beszélünk, még nem mutat különbséget a jó társadalmi környezetből származó és a rossz szociális viszonyok közé született csecsemők szellemi fejlettsége között.

Megállapították azt is, hogy minél kisebb a gyermek, elmaradottsága aránylagosan is annál kevésbé

észlelhető. Saját vizsgálataink is pontosan ezt bizonyítják: minél fiatalabb a gyermek, annál kevésbé érzi még a környezet hálását, annál kevesebbet is kíván meg tőle a környezet, lehal annál kevesebb a vagyonos és a szegény gyermek között szellemileg a különbség.

Ez nemcsak az életkorra vonatkozik, hanem a társadalmi rétegződésre is: minél alacsonyabb társadalmi színvonalon születnek a gyermekek, annál kevésbé és annál kevesebben képesek közülök szellemileg felülemelkedni életkorukon, annál többen maradnak közülök alatta és annál mélyebben. Pontosan ezt mutatják a közölt szám adatok. Ahogy rétegről-rétegre lefelé haladunk a társadalomban, a szellem fénye úgy halványodik.

Nyilvánvalónak látszik ezek után, hogy az ok nem belső, nem alkati, hanem külső, környezeti.

Félreértés lenne azt állítani, hogy az elmaradásnak az anyagi nélkülözés, a szegénység az oka. Még ennek legnagyobb foka, a nyomor sem. Mindez csak közvetett ok lehet. Közvetlen oka az, hogy ebben a környezetben élő gyermekeket a szülők nem képesek megfelelően gondozni; elfoglaltságuk, meg saját nevelési hiányuk miatt nem törődhetnek velük, kénytelenek elhanyagolni őket, érdeklődésükre, kérdezősködésükre nem tudnak válaszolni. Különféle okok miatt az iskola is kevesebbet nyújt nekik, nemhogy a nevelés hiányát pótolni tudná. A gyermekek magukra maradnak s így maradnak el. Az értelemnek pedig, akár a gyémántnak, csiszolásra van szüksége, hogy ragyogjon.

Hogy mennyire csak ez hiányzik náluk és hogy örökül nyert elmeerejük eredetileg nem gyengébb a jósorsban felnőtt egyénekénél, azt bizonyítják azok, akiknek véletlen szerencse folytán sikerült az alacsony rétegekből kiemelkedniük. Nem a tehetségekre

gondolunk, akiket lángelmékünk dinamikus ereje felvet magasan mindegyik réteg fölé. Sok tanár, pap és más szellemi pályán működő egyén paraszt- vagy proletárszülők gyermeke és éppúgy megállja helyét, mint az abba a társadalmi osztályba születettek. Még az sem szükséges, hogy egyetemen élesítse elméjét, ha alkalma van rá másutt. Mindez köztudomású.

Véglegesen minden ellenkező véleményt természetesen ezek az adatok sem győznek meg; az csak egyféleképpen volna lehetséges: kísérleti úton. Ki kellene emelni legalább 100 testileg és szellemileg egészséges parasztcsecsemőt ebből az ínséges környezetből és olyan nevelésben részesíteni őket, mint a gyárigazgató vagy egyetemi tanár gyermekét. Ekkor kellene megvizsgálni őket, fejletlenebbek maradnak-e kortársaiknál? így pontosan kiderülne az is, milyen hatással van a szellemi fejlődésre a környezet és annak minden következménye.

Mégegyszer vissza kell térni a statisztikai adatokhoz: a proletár- és parasztgyermek között nagyobb megegyezés volna várható, hiszen környezetük azonos: mindegyik csoport egyaránt nyomorban él. Mégis a proletárgyermek közt több az életkoránál fejlettebb és kevesebb közöttük az elmaradott. Ennek oka az lehet, hogy a városban gondosabb az iskoláztatás, többet foglalkoznak egy-egy gyermekkel, mindez erősebben fejleszti a szellemi képességet. Az elmaradottak száma pedig az előbbi okon kívül azért is kevesebb a nagyvárosi gyermekek közt, mert azok, akik nem képesek együtt haladni a többi gyermekkel, kislétszámú osztályba, esetleg kiegészítő-iskolába kerülnek: falun ilyen nincs.

Az írni-tudó gyermekek értelmi fejlettségét nem egyénenként vizsgáltuk meg, hanem csoportosan.

A csoportos értelmességvizsgálatok módszerét, bár Németországban is kísérleteznek vele, Amerikából vettük, ott ezreken, sőt százezreken végeznek ilyen vizsgálatokat. Otis, Detroit, Pintner, Thorndike. Yerkes és Termán dolgozták ki és foglalkoznak vele.

Nálunk Cser János dr., a Pedagógiai Szeminárium Lélektani Laboratóriumának volt vezetője honosította meg ezt a módszert.

Egy-egy csoportba annyi gyermeket sorozunk, amennyi még könnyen fegyelmezhető: a falusiaknál harmincat vettünk. Mindegyik gyermek kap egy próba-füzetet. A feladatokat egyenként megmagyarázzuk, megbeszéljük, begyakoroljuk velük. A megoldás írásban történik. A próbák az értelem főbb jelenségeinek fejlettségét kutatják: a figyelem, az emlékezet, a képzettség, az elképzelés és a sajátlagos gondolkodás folyamatait.

A próbák természetesen nem csupán egy-egy folyamatról adnak felvilágosítást, hanem egyszerre többről, mert az értelmi jelenségeket nem lehet szigorúan elválasztani egymástól. Mindegyik próba adatot nyújt a gyermekek munkaüteméről, teljesítményük megbízhatóságáról is. Itt ismét a lélek egységességének bizonyítékát kapjuk.

Összesen 115 gyermeket vizsgáltunk meg ezzel a módszerrel. A gyermekek életkora nyolc évestől tizenkét évesig terjedt. Sajnos, a nyolc évesek vizsgálatának eredményeit összehasonlító adatok híján nem lehetett értékelni, így csak körülbelül ötven gyermek vizsgálati eredményét közöljük. Ez a szám kevés ahhoz, hogy aprólékos következtetésekbe bocsát-

kozzunk. Ezért az összehasonlításnál csupán a durva különbségeket vettük figyelembe; statisztikai adataiból is csak a teljesen megbízhatóakat közöljük. Az eredményt a megfelelő életkorú városi gyermekek eredményéhez hasonlítottuk, öt és félezer budapesti gyermeken végezték el a Cser-féle csoportos értelmességvizsgálatot; e gyermekek a társadalomnak minden rétegéből valók voltak, 9—14 évesek, egyenlő arányban volt köztük elemi iskolás, polgári- és középiskolás.

A vizsgalat eredménye.

Az összehasonlításból első tekintetre kiderült, hogy a falusiak teljesítménye átlagban csak mintegy a felét éri el az ugyanolyan korú városiak teljesítményének.

A figyelem vizsgálatai (figyelem és kulcspróba) azt mutatták, hogy a falusi gyermekek nemcsak elvont dolgokban nem képesek olyan mélyen és kitartóan összpontosítani figyelmüket, mint a városiak, hanem a gépies feladatokban sem.

A nyelvi, illetve nyelvlogikai és fogalmi gondolkodás fejlettségét vizsgáló feladatokban teljesítményük szintén mélyen elmaradt a városiak teljesítménye mögött; nem rosszul oldották meg a feladatokat, hanem csak nagyon keveset oldottak meg belőlük (szavak ellentétének próbája, szövegkiegészítés próbája és hasonlító próba).

Hasonló volt a képzettársítás vizsgálatának eredménye is.

Ez a próba, amely a gyermek szókincsére¹ is fényt vet, úgy történik, hogy a gyermekeknek tizenöt percen

¹ Cser János: A magyar gyermek szókincese. Gyakorisági és korszolar, Bp. 1939. Korszerű magyar lélektani és nevelésügyi tanulmányok. I. Bp. 1936.

át szavakat kell íniok, akármilyet, ami épp eszükbe jut, a tulajdonít)nevek kivételével. Ezzel érdemes részletesebben is foglalkozni.

A falusiak 15 perc alatt fele annyi szót írtak le, mint a városiak. Ez azért is érdekes, mert, amint Cser összehasonlításából kitűnik, a magyar gyermekek, a városiak is, sokkal lassúbbak, mint az eddig megvizsgált külföldiek. Amerikai és svájci gyermekeken végzett ugyanebből a vizsgálatból kiderült, hogy leggyorsabban az amerikaiak, lassúbbak a svájciak, még lassúbbak a magyarok.

Tizenöt perc alatt írt szavak átlaga:

	9 éves	10 éves	11 éves	12 éves
<i>amerikai</i>	140	155	164	172
<i>svájci (genfi)</i>	79	113	134	159
<i>magyar, városi</i>		64	75	87
<i>magyar, falusi</i>	18	36	47	60

Az amerikaiak nagy gyorsaságát Cser János az angol szavak rövidségével és a náluk használt zsinór-írással magyarázza. A genfi gyermekeknek nem volt meg ez a két előnyük, mégis gyorsabban írtak, mint a magyarok; utóbbiaknak lassúbb az asszociációs folyamatuk, valószínűleg írás-sebességük is. Ezzel szemben a magyarok sokkal többféle szót használtak, mint akár az amerikaiak, akár a genfiak; a tízéves magyar gyermekek mintegy 20 százalékkal több fajta szót írtak le, mint azok. Tehát szókincsük gazdagabb és egyénibb.

Még fokozottabban áll a magyar városi gyermekekről tett megállapítás a falusi gyermekekre: amint az összehasonlításból kitűnik, a városiaknál ugyan sokkal lassúbbak, de szókincsük szintén változatosabb, mint amazoké.

Sok a tájszó is: bakó (tarisznya), kupa (tolltartó), kinger (darázs), kantus (ruha), góralni (hajjáglni).

A falusi gyermekek a városiaktól az elvont gondolkodást és a magasabb fogalmi fejlettséget vizsgáló próbákban maradtak el a legfeltűnőbbben: a számsor-kiegészítés és az osztályozás próbájában.

Volt azonban a vizsgálatsorozatban néhány olyan feladat is, amelyben a falusiak alig vagy semmit nem maradtak el a városiak mögött, sőt jobb teljesítményt mutattak azoknál. Ilyenek voltak az emlékezetvizsgálati próbák, ahol alig valamivel rosszabb a teljesítményük, ilyen a térszemlélet próbája, ahol egyforma az eredményük, végül ilyen a mechanikai próba, amelyben a falusiak eredménye a jobb.

A 10, 11 és 12 éves városi és falusi gyermekek átlagos teljesítményét az alábbi táblázat mutatja (a számok azt jelentik, hogy egy-egy próbából hány pontot oldottak meg):

	<i>városi:</i>	<i>falusi:</i>
<i>figyelem</i>	79.75	56.04
<i>kulcspróba</i>	56.25	26.72
<i>szópár</i>	7.05	5.52
<i>idegen szavak</i>	2	1.32
<i>szabad asszociáció</i>	73.75	38.06
<i>ellentétek</i> "	14.05	7.56
<i>térszemlélet</i>	4.25	4.01
<i>számsor</i>	6	1.72
<i>kiegészítés</i>	26.05	11.12
<i>analógia</i>	10	5.64
<i>osztályozás</i>	4.75	1.52
<i>mechanikai próba</i>	8	8.56

Kiszámítottuk — grafikai szerkesztéssel — a vizsgálatok alapján a falusi gyermekek értelmességi korát és életkoruktól való eltérésüket. Az eredmény még rosszabb, mint ahogy a Binet—Simon—Éltes-féle értelmességi vizsgálat kisebb gyermekeknél kiderítette. A kilenctől tizenkétéves falusi gyermekeknek már csak 4 százaléka van életkorán felül, csak 20 százaléka felel

meg életkorának, a lobbi, tehát 76 százaléka alatta marad. A vizsgálat eredményei befolyásolhatta az, hogy rosszul és lassan olvasnak, írnak s egyébként is az iskolában nem foglalkoznak velük annyit, mint a városiakkal.

Az elmaradás oka.

Sajnos, nincs feldolgozva, hogy társadalmi réiegeződés szerint a magyar városi gyermekek teljesítménye milyen képet mutat, így ilyen összehasonlítást nem végezhattünk. Kénytelenek voltunk a külföldi irodalomhoz fordulni, bár ennek az a veszélye, hogy az adatok nem magyar gyermekekre vonatkoznak és így azokra az eltérésekre is gondolnunk kell. amelyeket a másféle fajta, nevelés és iskola előidéz.

Pintner¹ ugyancsak csoportos értelmességi módszerrel 1165 amerikai gyermeket vizsgált meg s megállapította, hogy a városiak teljesítménye átlagban 27 százalékkal jobb, mint a falusiaké. Társadalmi rétegeződés szerint ő nem választotta el a csoportokat.

Amerikában és Angliában épp ilyen módszerekkel hasonlították össze a különböző társadalmi rétegből származó gyermekek teljesítményét. Duff és Thomson 13.419 és MacDonald 2047 gyermeket vizsgált meg és állított sorozatba a szülők foglalkozása szerint. Mind a két vizsgálat eredménye egybehangzó. Legmagasabb teljesítmény-átlaguk van az értelmiségiek, a nagyvállalkozók, az igazgatók és a tisztviselők gyermekeinek. Utánuk következnek sorban a kereskedők, az építésszek, a fémmunkások, iparosok, bányászok és .matrózok gyermekei. Legkevesebb a földművelők és n napszámosok gyermekeinek teljesítménye.

¹ Intelligence testing, New-York, 1936.

Az egyéni és csoportos értelmesség-vizsgálatok tehát nálunk is, külföldön is azt mutatják, hogy a falusi gyermekek teljesítménye gyengébb, mint a városi gyermekeké, ahogy a rossz társadalmi viszonyok között élő, elhanyagolt gyermekeké is gyengébb, mint a jómódban élő, gondozott gyermekeké.

A mi falusi gyermekeink eredménye kétszeresen gyengébb: falusiak is, meg rossz társadalmi viszonyok között is élnek. Mégis, a velük való beszélgetés rá-rácáfol a vizsgálatok eredményére: nem látszanak elmaradottaknak. A legtöbb jól, tisztán, világosan fejezi ki magát: azokat a tennivalókat, amelyeket el kell végezniök, — gyakran nem is könnyűeket — hamar fel-fogják, ügyesen, pontosan elvégzik. Nemcsak a gyakorlati dolgokban felelnek meg az életük-adta követelményeknek, hanem az élet mély problémái iránt is van érzékük és néha felnőttöz illő bölcseséggel vélekednek azokról. Az életben legtöbbször azt találják a legrosszabbnak, hogy halál van; néhányan azt, hogy rosszság van, meg betegség. Városi gyermekek ilyenféle kérdésekre adott feleletei sokkal gyermekibbek és felületesebbek.

A szellem anyaga, az értelem minősége ezeknél; falusi gyermekeknél tehát jó. Hogy a vizsgálatoknak mégsem tudtak mindig megfelelni, arra csak úgy tódul az indokolás; a vizsgálatok nagyvárosi gyermekek számára készültek; a másféle élet másképp formálja az elmét. Lassabban írnak, olvasnak, számolnak, gondolkodnak. Az iskola sem tudja a már elmaradottan kapott gyermekeket életkoruk színvonalára emelni. Legfőbb ok pedig természetesen elhanyagoltságuk és támasztalanságuk, szellemi téren éppúgy, mint testiekben.

ÖSZTÖN-VIZSGÁLATOK

Az értelem vizsgálatára nem volt nehéz módszer találni: az értelem folyamatai tudatosabbak, világosabbak, felderítésükre sokféle kísérlet kínálkozik. Más-képpen vagyunk az ösztönnel és annak vizsgálatával: megnyilvánulásai ugyan láthatók, de eredete, — *őz* értelem, érzelem és akarat felszíne alatt, — mélyen a tudattalan, homályos világban rejtetik.

Az ösztön fogalmának tisztázására napról-napra duzzadó irodalmunk van; rengetegében szinte elvész az ember.

A szokványos lélektan szerint az ösztön öröklött hajlam vagy készség, amely a cél tudata nélkül az egyént — állatot vagy embert — a maga és faja szempontjából célszerű cselekedetekre készíti. Ez az irányzat az ösztönöket két nagy körbe csoportosítja: az önfenntartási és a fajfenntartási ösztönök körébe. Ezekben belül megkülönböztet alacsonyabbrendű: táplálkozási, pihenési, védekezési ösztönöket és magasabbrendű: vallásos, kulturális ösztönöket.

A régi felfogás — Plató és Aristoteles, a sztoicizmus és a kereszténység hatása alatt — az ösztönöket az ember legalacsonyabbrendű, állati megnyilvánulásának tekintette és mereven elválasztotta az isteni és halhatatlan leiktől. Az ösztön területe igen szűk volt.

Az újabb elméletekben az ösztön fogalma egyre tágul.

Az angol iskola három nagy ösztön csoportot sorol fel; mindegyiken belül még több rész-ösztönt: az első körbe, az ön- és fajfenntartó ösztönök körébe tartozik a táplálékszerzés, a szaporodás, a gyermekgondozás, a szerzés és építés ösztöne. A második körbe, a társas magatartást kormányzó ösztönök körébe, a nyáj-ösztönök

tön, a segélykérés, az önkiemelés, az önálrendelés, az érdeklődés ösztöne. Végül a harmadik körbe, a védekező és támadó ösztönök körébe, az undorodás, a menekülés és a harc ösztöne.

Az amerikai iskola egyik ágának véleménye szerint ösztönről nem is lehet beszélni, annyira határozatlan és megfoghatatlan. Szerinte az élethelyzet alkot valami határozottat ebből a velünk született, bizonytalan valamiből.

A lélekelemző iskola az emberi éiet minden jelensége mögött az ösztönt kutatja. Két fő-ösztönmegnyilvánulást ismer el: az életösztönt és a halálösztönt.

A sors-elemzés elmélete — a lélektanok egy legújabb, élettani alapból kisarjadt hajtása — azt vallja, hogy az ösztön pontos meghatározása nem lehetséges; az ösztön szerinte testünk és lelkünk határán levő, lényünk ismeretlen forrásaiból feltörő erő. Dinamikus egység, nem darabolható, nem osztályozható egymástól független részfolyamatokra. Az egységes folyamatban nyolc ösztöntörekvés van, ezek egymással párhuzamosan fejtik ki hatásukat, mint a belső-elválasztású mirigy rendszerben a hormonok.

A szokványos lélektan, az angol és amerikai iskola főleg állatokon folytat kísérleteket, vagy csak olyan féleket, amelyek nem nyújtanak eszközt a gyermekek vizsgálatára.

A lélekelemző iskola már mélyen feltárja az egyén ösztönvilágát, de hosszadalmissága miatt szóba sem jöhetett: kétszáz gyermek lélek-elemzése ezzel a módszerrel egy életen át eltartott volna.

A sors-elemző irány szolgáltatta a kívánt módszert, az egyetlen alkalmas eljárást az ösztön vizsgálatára.

E módszer ismertetése előtt elengedhetetlenül szükséges a sors-elemzés tanának rövid leírása; ezen alapszik az egész kísérlet. Ismertetése nélkül a vizsgálat

eredményének közlése hasztalan, mert érthetetlen lenne.

Ennek megalapítója magyar, Szondi Lipót, a Gyógypedagógiai Állami Kórtani és Gyógytani Laboratórium vezető főorvosa. Elméletét több műben kifejtette.*

A sors-elemzés.

Szondi elmélete, a «sors-elemzés» abból a feltevéseből indul ki, hogy az ember nem a «véletlen», hanem egyéni, határozott, bár nem tudatos «terv» szerint születik és e szerint éli le életét: e szerint cselekszik, e szerint választ magának barátot, szerelmezt, pályát, sőt e szerint betegszik és hal meg. Az ember élete születésétől haláláig egységes, összefüggő, tervszerű, akár valamely eposz vagy regény.

A sors-elemzés éppen ezt a rejtett tervet kutatja. Feltevése szerint az ember sorsa ösztöneinek a sorsától függ. Az ösztönök célja a kielégülés. De a kielégülés nem történhet mindig egyenes úton. Az ösztönt a kielégülés egyenes útjáról eltéríti a külvilág és az egyén lelkiismerete: az egyén az ártalmas, másra káros ösztönöket nem élheti ki szabadon, kénytelen visszafogni azokat, illetve kerülő úton kiadni.

Az ösztönök első harca azonban nem a külvilággal folyik. Ezt megelőzőleg a tulajdonságok hordozóinak, a géneknek van egymás között küzdelmük. A gének igen kicsiny, valószínűleg csak néhány molekulából álló részecskék, vegyi természetűek ma még ismeretlenek. A genealógia szerint minden tulajdonságot egy vagy több gén-pár határoz meg. Az egyik gén az

* Contributions to Fate Analysis, I. Analysis of Marriages. Amsterdam, 1937. Előadások a kísérleti ösztöndiagnosztika köréből, 1939. ösztön és nevelés. Kísérleti vizsgálatok ikreken. M. Kir. Pázmány Péter Tud. Egy. Lélektani Int. Bp., 1939.

anyai, a másik az apai örökséget hordja magában. Ha az összetalálkozó nemi sejtekben azonos természetű gének vannak, akkor a születendő egyének azok a tulajdonságai eredeti formában nyilvánulnak meg. Ha ellentétesek, akkor a gének között biológiai küzdelem folyik azért, hogy melyik valósuljon meg nyíltan, eredeti formában. Mindegyik arra törekszik, hogy a nemzedékeken át benne felhalmozott életirányt nyílt formában kifejttesse. A géneknek azonban nem egyforma az erejük. A lappangó, «visszaütő» gének, szemben az uralkodó jellegűekkel, csak úgy tudnak eredeti formában érvényesülni, ha kettős adagban vannak. Ilyen visszaütő génekhez kötöttek tartja Szondi — a családkutatás alapján — csaknem valamennyi ösztöntörekvést. Az egyén életében tehát csak az az ösztöntörekvés fog nyíltan, eredeti formában megjelenni, amely egyformán megvan az apai és anyai gén-hozományban. A többi alulmarad a küzdelemben, lappangó, rejtett marad. A sors-elemzés szerint azonban — és ez az elmélet sarkpontja — ezeknek az elnyomott géneknek erős dinamikus hatásuk van, mert feltörni igyekeznek: nem képesek ugyan eredeti formában megjelenni, de a tudat alatt irányítják az egyén ösztönös választásait az élet minden területén. Ezek a lappangó, de nem nyugvó, feltörni vágyó gének döntenek el, hogy az egyén élete folyamán ösztönösen hogyan viselkedik, milyen sorsot «választ». Ez az ösztönös, nem tudatos választás — az elmélet szerint — szigorúan az ösztöntörekvés eredeti körzetén belül marad. Ez a folyamat: a genotropizmus.

A választott rokonság

A genotropizmus, ami a «gén» szócskából és a «tropizmus» — vonzódásból tevődött össze, magyarosab-

ban a vér-rokonság mintájára, a gén-rokonság szóval fejezhető ki. «Gén-rokonok» azok az egyének, akiknek génállományában azonos betegségekre, azonos tehetségekre, azonos tulajdonságokra hajlamosító génelemek csak egyes adagokban vannak, vagyis elfojtva. Természetesen sohasem szabad csak egyetlen gént feltelegeznünk, hanem a gének egész szövedékét.

Goethe a *Wahlverwandtschaften* című regényében hasonló problémát fejteget: szerinte a rokonlelkek épp úgy vonzzák egymást, mint a kémiai anyagok. A mű címe, a «választott-rokonság», megfelel a gén-rokonság fogalmának.

Aszerint, hogy az eg}l'én a nyiit érvényesülésben meggátolt ösztöntörekvést milyen területen éli ki, illetve juttatja kifejezésre, szól a sors-elemzés párválasztásról, ideál-, barátváiasztásról, pályaválasztásról.

A párválasztás.

Hogy ki kit választ társul a szerelemben, a sors-elemzés szerint nem lehet véletlen műve. Nem külső körülmények, nem szépség, ész, vagyon a döntőek, ezt napról napra látjuk. A sors-elemzés szerint azok az egyének vonzzák egymást, akiknek génállományában azonos illetve rokon jellegek élnek elfojtva. Az érvényesülésre törekvő génekből dinamikus erő árad, ez fejt ki a vonzó hatást. Természetes az, hogy egy egyének nemcsak egyetlenegy másik egyénnel vannak rokon génjei, hanem egy egész embersorozattal. Valószínűleg mindenki számára van egyetlenegy valaki, akivel a legerősebben «génrokon».

Ha a rokon gének dinamikus hatása megszűnik, akár úgy, hogy lappangó állapotból nyílttá lesznek, akár úgy, hogy egy másik géncsoport válik dinamiku-

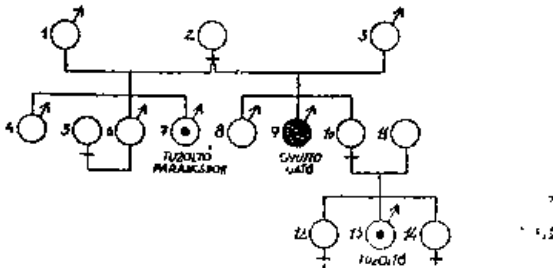
sabbá és fölibe kerekedik, a vonzódás lanygul, véget ér, más felé irányul.

A szerelmi vonzódáshoz hasonlóan értelmezi a sors-elemzés a baráti vonzódás, az eszményképválasztás, a rokonszenv és az ellenszenv problémáját. Az ideálban, vagy akár abban a személyben, akit az ember utál, kettős-adagban, tehát nyílt formában vannak meg azok a gének, amelyek a másokban rejtetten. A rejtett tulajdonságokkal bíró egyén olyan akar lenni, mint az, akiben ez a jelleg már megnyilvánult, vagy éppen olyan nem akar lenni.

Pályaválasztás.

A sors-elemzés kutatásai igazolták, hogy a legtöbb ember ösztönösen választott pályáján azt az ösztöntörékvést éli ki társadalmilag hasznos formában, amely esetleg káros alakban nyilvánult meg a családban, benne azonban csak lappangó, választását irányító erő maradt. A tapasztalat szerint ez a legalkalmasabb út arra, hogy az egyénre magára, vagy másra veszélyes ösztöntörékvések ártalmatlan, sőt hasznos formában jussanak kifejezésre.

Igazolására a laboratórium sokszáz esete közül egyet mutatunk be.

A közölt családfán a 9. számmal jelzett egyén

gyűjtogató hentessegéd, főnöke fejére gyújtotta a házat. Egyik féltestvére (7. szám) tűzoltófőparancsnok, egyik unokaöccse pedig tűzoltó (13. szám). A pyrománia a sors-elemzés elmélete szerint a gyűjtogatóban nyílt formában jelentkezett, a tűzoltóknak pedig pályaválasztását döntötte el abba az irányba.

Van a laboratórium esetei között olyan is, ahol a gyűjtogatóból lesz a tűzoltó és természetesen nem gyűjtogat többé, hanem olt. Vagy pék lesz, vagy fűtő, vagy más olyan pályára megy, ahol tűzímádó hajlamát társadalmilag hasznosan kielégítheti. A sors-elemzésnek épp^a ez az egyik — gyakorlati célja: ellesni az élettől a sikerült megoldásokat és azt tervszerű^e céltudatosan felhasználni az egyén ösztön-sorsának alakításában.

Irányítható-e a sors?

A sors-elemzés szerint igen. Az ösztöntörekvések, mint már tudjuk, gyakran nem egyenes úton elégülnek ki. Az út kerülő ugyan, de nem tetszés-szerinti, hanem fajlagosan meghatározott. A sors-elemzés azonban «irányítható fatalizmusról» beszél: fatalizmus, mert a sorslehetőségek meghatározottak, de irányítható, mert a meghatározott körön belül épp az egyén lelkiismeretétől függ, hogy az ösztöntörekvést a társadalomra és önmagára káros, vagy hasznos formában éli-e ki.

Az előbbi példánál maradva, mondjuk, valakiben örökletesen benne él a tűzímádó hajlam. Ezt a szenvedélyt kiélheti egyenes úton, úgy, hogy egyszerűen gyűjtogat. Kiélheti kerülő úton a társadalomra és önmagára káros formában, úgy, hogy epilepsziás tudatködben gyűjtogat, esetleg tudatvesztés nélkül, haszonlesésből. Végül kiélheti önmagára és a társadalomra

hasznos formában, mint tűzoltó, pék, fűtő vagy hasonló.

Az ösztönvizsgálat módszere.

Hogyan lehet az ember ösztönös választásainak mélyét megismerni? Hogyan lehet a választást irányító géneket felkutatni? A sors-elemzésnek két módszere van rá: az egyik a genotrop családkutatás, a másik a kísérleti ösztönvizsgálat. Minket az utóbbi érdekel.

Szondi olyan módszert dolgozott ki, amely kísérleti úton állapítja meg az egyén ösztönös választásait és bepillantást enged a lappangó, feltörni vágyó gének világába. Ez a kísérlet az egyénenként változó ösztönalkat és ösztönmehanizmus meghatározására szolgál. Igen egyszerű választáson alapszik. Az életben az ember ezer és ezer személy közül választja ki azt, aki neki rokon- vagy ellenszenves. Az élő személyeket a vizsgálat olyan fényképekkel helyettesíti, amelyek iránt az ember épp úgy érezhet vonzódást vagy taszítást, akár az elevenek iránt. A vizsgált személynek tehát ki kell választania hat fénykép sorozatból sorozatonként két-két rokonszenves és ellenszenves képet. Hogy a hatás minél élesebb legyen, a fényképek valamennyi ösztöntényező legszélsőségesebb hordozóiról, súlyos, nyílt elme- és ösztönbetegekről készültek. Hat-hat fényképpel összesen nyolcféle ösztönbeteg képe van itt, a nyolcféle ösztöntényezőnek megfelelően. Mindegyik sorozatban egy-egy hermaphrodita, szadista, epilepsziás, hisztériás, kataton schizophren, paranoiás, depressziós és mániás képe. Mindegyik képet a betegségnek kezdőbetűje jelöl. Mondanunk sem kell, hogy a rokonszenvenv egy-egy kóros ösztöntényezőt képviselő egyén iránt korántsem jelenti, hogy a vizsgált ilyen betegségben szenved, sőt, esetleg éppen azt jelenti, hogy az ellen az ösztönbetegség ellen fedezve van.

A vizsgálat módja.

A vizsgálat úgy történik, hogy megkérjük a vizsgálandó személyt, válassza ki az első nyolc fénykép közül a két legrokonszenvesebbet. A rokonszenvesek után kiválasztatjuk vele a két legellenszenvesebbet is. A választott képek betűjét feljegyezzük egy kartonlapra, külön a rokonszenveset, külön az ellenszenveset. Az eljárás teljesen ugyanaz a további öt sorozatnál is. A választásnak ösztönösen, gondolkodás nélkül kell történnie. Az egész vizsgálat tíz percig tart.

Az ösztönkép.

A választások befejezése után a feljegyzett adatokból megszerkesztjük az «öszönkép»-ét, az ösztönöknek grafikusán megjelenített ábráját. A táblázaton a középvonaltól fölfelé a megfelelő rovatban annyi kockát színezzük be, ahány képet az egyén az illető ösztöntényezőből rokonszenvesnek ítélt. A középvonaltól lefelé pedig annyit, ahányat abból az ösztönbetegségből ellenszenvesnek választott. (A nyolc ösztöntényező közül kettő-kettő szorosabban összetartozik. Ezeket az ösztönképen is közös betű — S. P. Sch. C — jelzi.)

Erről az ösztönképről olvasható le, hogy milyen az egyén ösztönalkata, hogy a felvétel pillanatában milyen állapotban volt és hogy milyen sorslehetőségek várnak rá. Az ösztönképnek mai formában való értelmezése két évi kutatás és kísérletezés eredménye. Ezek részleteit felsorolni lehetetlen, fölösleges is. Maga az értelmezés hármas alpra épült. Az első az elméleti megalapozás: a választásnak már elmondott élettani-lélektani indokolása. A második a családkutatás: a vizsgált személy ösztönképét sok száz esetben összehasonlították a családjában felderített ösztöntényezőkkel, minden esetben feltűnően megegyeztek. Végül a

harmadik alap tapasztalati: a laboratórium ezer különböző korú és különböző társadalmi réteghez tartozó egészséges egyénről készített felvételt és ezer beteg egyénről, — siketnémáról, ideg- és elmebajosról, értelmileg és erkölcsileg fogyatékosról, különböző ösztönbetegről. — Megvizsgálta, hogy ki milyen képet választott rokon- és ellenszenvesnek, vagy közömbösnek, hányat egyféléből; mivel ezeknek a vizsgált személyeknek minden tulajdonságát, jellemvonását szintén kikutatta, meg lehetett állapítani, hogy a kóros és az egészséges ösztön tulajdonságok és a velük járó jellemvonások hogyan jelennek meg az ösztönképen.

Sok ezer ösztönkép között nem akadt két teljesen megegyező. A hasonló tulajdonságnak Ösztönképe viszont természetesen hasonló volt.

Példaképpen bemutatunk négy ösztönképet. A felső sorban két olyan egyén ösztönképe van, akik ösztönorsukat kitűnően megoldották: a magyar társadalom legértékesebb és legtehetségesebb tagjai. Az alsó sorban levő két felvétel olyan egyénekről készült, akik ösztönorsukat rosszul oldottak meg; az első egy rabló lakatos, a másik egy gyilkos földműves. (L. túlold.)

A falusi gyermekek ösztönzése

A tavalyi és az idei vizsgálatok alkalmával összesen 360 felvételt készítettünk a falusi gyermekeken; felét fiúkon, felét lányokon. A legfiatalabb gyermek öt éves volt, a legidősebb tizenkettő.

Az ösztönképek értelmezésénél kettős célt követtünk. Az egyik az volt, hogy egyénenként megállapítsuk 8y-egy gyermek ösztönalkatát. A másik célunk pedig, mintegy összefoglalásszerűen, annak a meghatározása, hogy milyen a szegénysorsban élő falusi gyermekeknek az általános ösztönképe. Itt csak az utóbbi ered-

sen csak a gyermekek választása szempontjából ismertetjük és ott is csak a gyermekek zömének választását. Példaként közlünk néhány ösztönképet; a gyermekek legnagyobb része ehhez hasonlót mutat.

Az érzéki és a támadó ösztön.

Az ösztönkép első oszlopába a hermaphrodita képekre adott reakciókat jegyeztük fel, amint a szó kezdőbetűje is mutatja. Nagyon jellemző, hogy valaki hogyan érez egy se fiú- se lány, nemileg se ide, se oda nem tartozó egyén irányában: rokonszenves-e neki, vagy ellenszenves, esetleg közömbös-e. Választása jellemző saját nemi ösztönszükségletére, annak irányára, erejére és érettségére. De nemi alkatával szoros kapcsolatban van jellemének és vérmérsékének sajátosága, sőt gondolkodásának módja és iránya is. Mivel ez a kapcsolat minden ösztöntényezőben egyaránt megvan, ezért mind a nyolc tényezőt a lelki élet hármassíkján kell értelmeznünk: a természetes ösztönszükséglet, a lelki megjelenés és a gondolkodás szempontjából.

A falusi gyermekek zöme, 76.4 százaléka ezeket a képeket rokonszenvesnek találta. Az ismertetett értelmezés szerint ez arra mutat, hogy nemileg éretlenek, lelki alkatukat csak az érzékek közvetítette valóság formálja, gondolkodásuk még nem kulturált.

Kell-e ezek igazolására kézzelfogható bizonyíték, másfelől is? Aligha. Az ösztönkép jól ismert tényről erősített csak meg. A pubertás előtt nincs a gyermekeknek komoly nemi érdeklődésük, ezt itt is megfigyelhettük. Fiú és lány ritkán játszott együtt, mindegyik inkább hasonnemű pajtásával barátkozott.

Az ösztönkép második oszlopából azt olvashatjuk le, hogyan reagáltak a falusi gyermekek a kínzó,

illetve támadó hajlamú egyének képeire. A bennük élő ilyenféle hajlamokat elfojtják-e, maguk ellen fordítják-e, másokat bántanak-e vele, vagy a társadalomra hasznos formában adják-e ki magukból?

A gyermekek nagy része, 47 % -a rokonszenvesnek választotta ezeket a képeket. Ez azt jelenti, hogy a harcias, kínzó hajlam megnyilvánulásra készen van meg bennük. Harcias játékaik, verekedéseik is ezt bizonyítják. Vannak közöttük olyanok is, akik ezt a hajlamot elfojtják magukban, különösen a lányok között és vannak olyanok is, akik gyermekes, naiv formában kiélik: állatot kínoznak.

Jelenti ez a tényező továbbá azt is, hogy az érzékszerveikkel érzékelhető világban élnek, nem a gondolatok és eszmék világában; az élet számukra még csak az, hogy látnak, hallanak, fognak, tapintanak, éreznek.

Érzelmi és indulati életül:

Az epilepszia, amelyet a régiek «szent» betegségnek tartottak, mint a legerősebb, rohamokban kirobbanó testi indulat szerepel a hívóképek között. Azt mutatja, hogy az egyén hogyan birkózik meg durvább indulataival, egyszerűen csak elfojtja-e azokat, vagy sikeresen átalakítja-e, átváltva az ellenkező végletbe, jósággá, segítőssé, hitté?

A hisztériás betegek képei pedig a jólismert hisztériás testi-lelki tüneteket képviselik, a sírógörcsöt, «jelenetek» rendezését, tettétést, hazudozást, feltűnésvágyat, képzeltést. Ez a tényező azt árulja el, hogy az egyén finomabb érzelmeit és szereplésvágyát hogyan tudta érvényesíteni? Elnyomta-e magában, vagy van-e alkalma gyöngédség, szereplés útján kiadnia?

A falusi gyermekeknek egyik tényezőben sem sikerült a jó megoldás: a gyermekek riagyrésze, 51.5% -a

elfojtja macában durva indulatait és ugyancsak nagy része, 45.3 %-a finomabb érzelmeit is. Indulat, dühkitörési hajlam, szereplési és érvényesülési vágy él bennük erősen lefojtva, készen a kirobbanásra bármely pillanatban és talán emiatt óriási félelem.

A pánik, az ösztönkép szerint, a gyermekeknek egyik legjellemzőbb sajátja. Az ösztönképet igazolja más vizsgálat is. A «mitől félsz?» kérdésre alig-alig akadt gyermek, aki azt vallotta volna, hogy senkitől, semmitől. Félelmük alaptalan volt, maguk is tudhatták: tízéves gyermekek is oroszlántól, kígyótól, kutyától, farkastól rettegtek, holott jól tudták, hogy semmitől sem kell tartanom. Ezt az irreális szorongást árulják el minden öntudatlan megnyilvánulásukban. Míhelyt a tudat józan világossága egy kicsit is elhomályosul, mint az álmodozásban, vagy még inkább az álomban, azonnal elárasztja őket az oktalan, szinte állati félelem. Almukban kutyák harapják őket, iarkasok cibálják, tehének öklelik, késes cigányok ijesztik, rablók kergetik; megégnék a tűzben, belefulladás a vízbe, köröttük a házak leomlanak, a kastély is összedül. Érzelmi megjegyzést nem fűztek hozzá, a válogatottan borzalmas álom-sorozatokat is mosolygva mondták el, derűs arccal írták le. A tudat agyukban mintha emlékét is elűzte volna az öntudatlan állapotban átélt izgalomnak. Ritkán akad egy-egy gyermek, aki az álom érzelmi izgalmát nappalra sem feledte el.

Egy nyolc éves fiú álmai:

*énmostfinaba a kémekről álmodok
és az ördögökrül álmodok és én úgy Jelek
én a majontól és anedvétül és úgy félek négfel
és az orozlanyoktól és a mimacsánk ... megjijezt
ésnikorkinegyek ésfélek nagyonfélek*

Mi okozhatja ezt a rettegést? A haláltól félnek öntudatlanul, vagy az élettől? A születés kínlásának emléke ez? Az ismeretlentől félnek? A nagyok félrevezetése okozza? Nem tudjuk. Mindegyik ok mellett szól elmélet. Annyi bizonyos, hogy a szorongás nemcsak borzalmat jelent a gyermek számára. A pánik nagy izgalmát gyakran keresik is. Játékaiknak egy része erre alkalom. De főleg álmodásaikban és képzeletükben árulják ezt el. A gyermekeken végzett képzeletvizsgálat szerint képzeletük állandó készenlétben levő pánik és pánikkeresési hajlamról tanúskodik. A képzeletvizsga feladata az volt, hogy be kellett fejezniök egy mesét a rendetlen Jancsiról, aki szivarra gyújtott és az égő gyufát a földre dobta. A normális megoldás az, hogy a szőnyeg vagy padló meggyulladt, aztán eloltották, vagy hogy semmisen meggyulladt meg. Egy hétéves kisfiú így fejezte be a mesét:

meggyuladt a szoba . . . megégett Jancsi. . . aztán mentek az emberek ótani, hordták a kocsik lajjal a vizet .. . oszt a nénik siettek nézni . . . aztán eloltották oszt jöttek haza. . . apáknak elmondták, hogy mi történt, oszt a kistestvére meg félt. .. hogy náluk is tűz lesz . . . aztán megégünk. . . aztán nem lesz édesapánk meg anyánk. . . aztán édesapánk és édesanyánk is meghal. .

Egy nyolcéves kislány:

Jancsit agyoncsapta és meghalt és eltemették és aztán otthagyták, az anyja meg eljött. . . otthon szómorkodott meg sajnálta Jancsikát... és akkor egyszer elfelejtette oszt eszibe jutott, hogy szegény Jancsika meghalt oszt siratta . . . és akkor megint elfelejtette s többet nem jutott eszébe ... és Jancsika porrá ment.

Hatéves kislány:

meggyuladt. . . leégett a ház . . . beégett Jancsi is. . . az anyukája jött haza meg az apukája és látta hngy le van égve a ház . . . nem látott semmit az anyukája

meg az apukája senkit nem látott, aztán meg süttötte a parázs a lábukat. . .

E két tényezőnek elfojtása — a gondolkodás szempontjából jelenti az álom-, a képzeletvilágba való menekülést: a nappali álmodozást, a köznapian «hazudozásnak» nevezett gyermeki képzel ét játékot is. Ennek nyomait megtaláljuk a gyermekek kitalált álmiban, valamint életrajzukban, midőn egy-egy gyermek valóságos hőstettet ír le, rablókval való küzdelmet, csőszsel való kalandot. Erre vall továbbá az is, hogy a tartalom-elmondásban olyan hamar elbolyongtak a tárgytól. A velük való beszélgetésből is ez derült ki: egy kislány azt mesélte, hogy látott boszorkányt, egy kislány, hogy folyton csavargók üldözik. Hogy ezek a gyermekek mennyire hajlamosak a valóság átköltésére, azt legjobban bizonyítja mesélőkedvük és készségük. Nem egy akadt a gyermekek közt, akiből kívánatra csak úgy dőlt a mese

A gyermeki én.

A következő oszlop olyan beteg képére adott reakciót ábrázol, akire jellemző, hogy egészen önmagába zárkózik: nem beszél, nem felel, énjében egészen megmerevedett. Ez az önszeretés tényezője. A gyermekeknek csaknem fele, 45.8%-a ellenszenvesnek találta a képet. Ez azt jelenti, hogy egyéniségük érvényesítésében gátoltak, elnyomottak, önmagukkal nincsenek megelégedve; végül, hogy gondolkodásuk inkább reproductív, mint alkotó.

Az előbbivel szemben egy másik kóros típus, a paranoiás, én-jét belevetíti az egész világba: mindenben üldözöt gyanít és gyanakvásával ő is üldöz mindenkit. Vádló és önvádló. Hol szertelenül nagyzol, hol ugyanilyen szertelenül kicsinyíti magát. A gyermekek

zöme, 59.5%-a ezt a tényezőt is ellenszenvesnek választotta. Ez arra mutat, hogy egyéniségük pillanatnyilag legdinamikusabb része a tudat alá van fojtva; hogy nagyzóló, hatalomra törő vágyaikat elnyomják magukban; végül, hogy gondolkodásukban az én-t romboló, én-t kicsinyítő elemek uralkodnak.

Szinte bizonyítékot sem kellene felhozni az elmondottak igazolására; a gyermekek természetesen gátoltak énjük érvényesítésében, nagyzósas, én-kiemelő vágyaik kiélésében. Gátolja őket a külvilág a maga ezer tiltó parancsával, a személyek éppúgy, akár a tárgyak. Ritkán tehetik, amire kedvük van: alig kapják meg, amit megkívánnak. Elnyomottnak, néha üldözöttnak érzik magukat, idegennek a felnőttek világában. Itt-ott találnak csak alkalmat hatalomvágyuk kiélésére, énjük felszabadítására a játékban, a kisebbeknek való parancsolgatásban és álmódosásaikban. Erről gyakran adnak bizonyosságot; bevallják, hogy királyhoz, sőt Istenhez szeretnének hasonlóak lenni, mert «azé a világ, annak minden része». Olyan mérész álmódoszó is van köztük, aki nemcsak hasonlítani szeretne a legnagyobb hatalmakhoz, hanem maga is az szeretne lenni: «király, mert az parancsol», «rendőr» és «katona» hasonló okból; a lányok között van olyan is, aki «királyné»-ságról, meg «úriné»-ságról ábrándozik.

A gyermek és a külvilág

A következő oszlopból leolvashatjuk, hogy a gyermekek a kóros lehangoltságban, depresszióban szenvedő egyén képeire hogyan reagáltak. Ez a tényező az egyénnek állásfoglalását jelenti a külvilággal szemben: szereti-e az élet anyagi és szellemi értékeit? Gyűjti-e azokat? A gyermekek többsége, 63.3%-a ro-

konszenvesnek választotta ezt a tényezőt. Ez arra vall, hogy a külvilág javainak megszerzésére és megtartására vágyódnak és hogy gondolkodásuk reális.

Az utolsó oszlop azt ábrázolja, hogyan éreztek a gyermekek az életet szerető, örömeit élvező, folyton-nevető, folyton-kérkedő mániás betegek képei iránt? Ez a tényező arra vet világot, hogyan tudja valaki az élet örömeit élvezni. A gyermekek ezt az ösztöntényezőt képviselő egyének képeit igen nagy számban, 69% -bán ellenszenvesnek választották. A lelki élet három síkján ez arra mutat, hogy a gyermekek nem tudják élvezni eléggé a világ örömeit, hogy nincs megfelelő támaszuk, magányosnak érzik magukat; végül, gondolkodásuk terén, hogy nincs stílárís érzékük.

Az ösztönkép szerint a vizsgált falusi gyermekek zöme a külvilágban igen rosszul érezheti magát. Van-e valami bizonyítékunk rá, másfelől is? A gyermekek szerzési szükséglete közismert; nincs szinte gyermek, aki élete valamely szakában ne gyűjtött volna valamit. Itt a gyermekek alig-alig gyűjthetnek; bélyeg- vagy más pénzbecerülő gyűjteményről szó sem lehet; nővényről sem, mert papírjuk nincs, ahova berakhatnák; még kavicsot sem gyűjthetnek, mert az sem igen akad errefelé, így a legtöbb gyermekben csak a vágy van meg, kielégíthetetlenül; egy-két gyermek akad, aki az agyagos sárból gyúr magának játékot és azt gyűjtögeti, vagy farag apróságokat és elrakja azokat, de ez ritka. Érdekes, hogy ekkora szerzésvágygal nem lopnak; naphosszat rengeteg ceruza, papírlap fordult meg a kezükben, nem vittek el semmit, bármennyire is vágyódtak rá. A kétszáz gyermek között egy akadt, aki néhány színesceruzát el akart vinni, a többi észrevette, arra az azonnal visszahozta.

Meglepőnek látszik, hogy az ösztönkép mennyire magányosnak, támasztalannak mutatta őket. Ez a

valóságban is így van. Az bizonyítja legjobban, hogy a gyermekek nem őszinték a szülőkhöz s egyáltalán a felnőttekhez. Nincs bizalmuk bennük, — hogy is éreznék akkor támasznak őket? Félelmeikről nem beszélnek, legtöbbször vágyaikról sem. Mint ahogy a nagyoknak megvannak a maguk nem gyermeknek való dolgaik, ugyanúgy a gyermekeknek is megvannak a titkaik, amelyeket magukba zárnak. A szülő legtöbbször nem tud többet gyermeke «magánéletéről», gondolatairól, álmairól, félelmeiről, érzelmeiről, mint az az övéről. Előfordul, hogy még annál is kevesebbet. Néha-néha megnyílnak pajtásuk előtt, de ez is ritka; magukban és magukra hagyva állnak a világban, amelyből nem sokat értenek és melyet nincs, aki megmagyarázna. A szó szoros értelmében is magukra hagyják őket, nem foglalkoznak velük. A felnőttek tiltanak nekik, parancsolgatnak nekik, sőt gyakran ijesztgetik is őket farkassal, ördöggel, ezen a tájon mókussal is. Az ösztönkép sötét, de a gyermekek zöménél ez a valóság.

A falusi és a városi gyermek ösztönképe.

Ez az ösztönkép vájjon a falusi gyermek fajlagos ösztönképe-e?

A kérdés eldöntésére a vizsgálat anyagát összehasonlítottuk 160 városi gyermekén készült ösztönfelvétellel.

A városi gyermekek, akiknek felvételeit. D. M. tanárnőtől kaptuk, nemcsak tartózkodási hely tekintetében tértek el a falusiaktól, pestiek voltak, hanem fajta dolgában is, mert azok vegyes származásúak voltak; végül társadalmi osztály szerint, mert vagyonos szülők gyermekei voltak.

Az összehasonlított két gyermekcsoport tehát nem

homogén, nein egyöntetű. Az eredmény meglepő: a két gyermekcsoport ösztönképe nagyjából mégis megegyezik. A jómódú családból származó városi gyermekek zömének az ösztönképére ugyanaz áll, amit a falusi gyermekekre elsoroltunk.

Néhány kisebb-nagyobb eltérést természetesen azért találtunk a két csoport között.

Lényegesebb különbség abban volt, hogy a városi gyermekek gátoltabbak mint a falusiak. Ezt mutatja az ön-szeretés tényezőjének elfojtása. (A falusiak csak 45.8%-bán nyomták el az önszerelés tényezőjét, a városiak 63%-bán.) Ez a neveléssel magyarázható. A városi gyermekeket sokkal többen és többet nevelik, némelyiknek szinte minden megmocnását megjegyzéssel kísérik, a falusi gyermeket talán erélyesebben, erőszakosabban nevelik, de ritkábban figyelmeztetik. Eltérést találunk még a nemi ösztönszükséglet tényezőjében is. A városi gyermekek közül még többen találták rokonszenvesnek ezt a tényezőt képviselő egyén képét, vagyis még kevesebb közöttük az olyan, akinek nemi kulturálódása megindult. A városi gyermekeket a nemi probléma többet foglalkoztatja, mert nem sokat tudnak róla, csak sejdítik. A falusiaknál a felvilágosítás természetesen, fokozatosabban történik, éppen ezért kevesebb jelentőséget tulajdonítanak az egész kérdésnek.

Ezen a két durvább eltérésen kívül találtunk még több finomabb különbséget is; egyik sem kedvezőtlen a falusi gyermekre. A falusiban több a hitszükséglet, a jóság, a segítségvagy (durva indulataikat sikeresebben nemesítik), ezt ott magunk is tapasztaltuk: a keveset is, amijük volt, igen szívesen megosztották egymás között, a kisebbeket nagyon pártfogolták. Az ösztönkép szerint a falusiak inkább hajlanak arra is, hogy gyöngédebb érzelmeiket, szereplésvágyukat értékes

formában fejezzék ki: a gyermekek mesélőkedve, játékos képzelete vezeti ezt le. A finomabb különbségek további részletezését el kell hagynunk: a két gyermekcsoport nem egyöntetű, nem lehetne biztonsággal eldönteni, hogy mi okozza azokat: a társadalmi viszonyok, a fajta, a lakóhely eltérése-e? Igazolásuk csak többféle összehasonlító vizsgálat útján volna lehetséges.

Ez a nagyfokú megegyezés a két, nem homogén gyermekcsoport között azért is meglepő, mert ebből az derülne ki, hogy nem a tényleges külső helyzet határozza meg, hogy a gyermek miképp érzi magát a világban, hanem az, hogy mennyi vágygal és milyen értékkel személi a külvilágot. A legnagyobb anyagi jólétben élő gyermek épúgy kielégíthetetlen lehet a szerzés, gyűjtés vágyában, akár a legsivárabb ínségben élő. A gazdag gyermek, akit szülők kényeztetnek és nevelők serege gondoz, éppúgy magányos, támasztalan és szorongásokkal teli lehet, mint a szegény, aki nap-hosszat egyedül van és elhagyatott. És éppoly kevésbé képes élvezni a világ örömeit.

A gyermekség, a gyermekkor, úgy látszik, annyira elkülönítő állapot, hogy a nem, a kor, a fajta, a környezet és a szociális helyzet csak alig képesek alakítani ösztönsorsán.

Gyermeknek lenni, úgy látszik, legtöbb esetben elzárkózást jelent, hozzáférhetetlenséget, szorongásokat, elfojtott indulatokat. Az «én» elnyomását jelenti, üldöztetés érzését, az örömeik élvezni nem tudását, magányosságot és kétségbeesett támaszkeresést. Gyermeknek lenni, az ösztönkép szerint, gyakran még sokkal nehezebb, mint felnőttnek lenni. Ez volna az emberré-levés útja?

Az értelem fejlesztése sikeres: a jó társadalmi viszonyok között élő gyermek értelmikora csaknem mindig felette van életkorának; a rossz társadalmi helyzetben élő gyermeké csaknem mindig életkora alatt marad.

Az «ösztonsors» alakítása, az ösztönkép szerint, nem mutatja ezt a sikert. Illetve az állapítható meg róla, hogy a gyermekek zöménél a gondos nevelőnek sem sikerült még ellesni azt a módot és eszközt, amelylyel a gyermek ösztönélete tudatosan kedvező irányban alakítható volna. Holott az ösztonsors irányítása a gyermekkorban éppolyan fontos, mint az értelem fejlesztése, ha nem fontosabb.

Pedig az ösztön is nevelhető; a gyermekek kisebb részéről felvett ösztönkép ezt bizonyítja. De ez a nevelés még nem tudatos, nem célszerű és nem tervszerű.

A sorselemzés foglalkozott az ösztön nevelésének kérdésével is.

Szondi egy- és kétpetéjű ikrek ösztönképei alapján megállapította a nyolc ösztöntörekvés nevelhetőségi sorrendjét. Könnyen nevelhetők azok az öszlöntényezők, amelyeknél a környezet hatása nagyobb, mint az átöröklés ereje. Ilyennek találta elsősorban a durva indulatokat, másodsorban a kínzó és támadó hajlamokat. A könnyen nevelhető ösztöntörekvések közé tartozik a szerzési szükséglet is.

Közepesen nevelhetők azok az ösztöntényezők, amelyeknél a környezeti hatás és az átöröklés ereje körülbelül egyenlő. Ide tartoznak a finomabb indulatok és a világi örömök élvezőképessége.

Nehezen nevelhetők azok az ösztöntörekvések, amelyeknél az átöröklés ereje nagyobb, mint a nevelés átforgató hatása. Ilyennek találta a nemi szükségletet, főleg pedig az én-t érvényesítő, én-t kitégítő szükség-

letet; ez a nevelés hatásával szemben kemény és merev, akár a vasbeton.

A szokványos pedagógia a tapasztalat alapján szintén ugyanezt a nevelhetőségi sorrendet állítja fel. Szerinte azoknak az ösztöntörékvéseknek nevelése mutat sikert, amelyek a társadalomra nézve veszélyesek, közveszélyesek, azaz: a durva indulatok szabad kiengedése, a szerzés-vágy és a szadista hajlamok. Ezek megfékezését ugyanis a társadalom már az egészen kicsi gyermeknél elkezdte és mindvégig szigorúan megköveteli. Azoknak az ösztönöknek a nevelése, amelyek csak az egyénre magára jelentenek veszélyt, mint az énbeszűkítés, vagy a nagyizolás szükséglete, főleg azért nehéz, mert csak önveszélyesek lévén, azok fegyelmzésére nem törekszenek olyan erélyesen.

A sorselemzés elmélete ezt a felfogást kiegészíti: könnyen nevelhetők azok az ösztöntényezők, amelyeknek a társadalomra hasznos formában való kiélésére sok kivezető út van. Nehezen nevelhetők azok, amelyeknek nincs meg ez a «vészkijárata», vagyis a társadalomra hasznos formában való kiélésére kevés mód van.

Már Platón hirdette, könyvet irt róla, hogy a nevelés az állam alapja; azóta folyton hangoztatják, A nevelés célja eddig főképpen az értelem fejlesztése és a káros ösztönök elnyomása volt. A sorselemzés elméletének az egész közösségre ható jelentősége abban van, hogy a káros ösztönöket nem egyszerűen elfojtani kívánja az egyénben, hanem módot keres ezeknek kerülő úton, de a társadalomra hasznos formában való követésére. Az egyénre és a közre veszélyes ösztönöknek a jellemben és a pályán történő megnevesítését tűzte ki célul. Tervszerűen és céltudatosan ilyen irányban eddig még nem kísérleteztek. A nevelés számára így az új problémák egész sora vetődik fel.

A falusi gyermekeken végzett ösztönvizsgálatok az egész gyermeklélektan számára megoldásul azt a gyakorlati kérdést vetik fel, hogyan lehetne a gyermeket feloldani félelmei, szorongásai alól, miképp kellene felszabadítani gátoltságából, miképp lehetne több módot adni neki énjének érvényesítésére és igazi támaszt nyújtani neki?

A tavalyi és az idei vizsgálatok alatt mintegy háromszáz gyermeket figyeltünk meg.

A vizsgálatok között egy év telt el. Ez az idő kevés annak a megállapítására, hogy az étkeztetett és étkezésben nem részesülő gyermekcsoport szellemi és ösztönéletének fejlődésében van-e lényeges különbség. Ez a következő évek feladata lesz.

De addig is, míg tudományos módszerekkel megbízhatóan össze lehet hasonlítani a két gyermekcsoport lelki fejlődésvonalát, kíváncsiak voltunk, mit mutat a tapasztalat?

A szülők és tanítók véleménye szerint az étkeztetett gyermekek sokkal elevenebbek, vidámabbak, barátságosabbak; a munkában is szívesebben segítenek, azt jobban is bírják. Lassan-lassan az iskolában is egész változáson mentek át: bátrabban felelnek, nagyobb az önbizalmuk, figyelnek arra, amit a tanító magyaráz. «Nem jár folyton az evésen az eszük», jegyezte meg az egyik fiatal tanítónő, egyszerű indoklásul.

TARTALOM-MUTATÓ

Előszó	5
I. RÉSZ.	
Vizsga	9
Első kérdések	17
A lélek határai	28
Rejtett törvény	S ⁴
A jövőről	43
Hely a társadalomban	48
Az értelmiség és a nép	117
A múlt a jelenben	67
örökség	73
A tettenért idő	81
Igazságérezék	91
II. RÉSZ.	
A tapogatózó lélek	101
Vallomás	121
Rajzok	138
Álmok	Ifi8
Mese	174
Tej	182
III. RÉSZ.	
Értelmességi vizsgálatok	195
ösztön-vizsgálatok	238